

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ХАРЧУВАННЯ ТА ТОРГІВЛІ

О.В. Головка, Н.В. Петренко, Н.О. Лисак

ПСИХОЛОГІЯ З ОСНОВАМИ СОЦІОЛОГІЇ

Навчально-методичний посібник
для самостійної роботи студентів
Навчально-наукового інституту харчових технологій та бізнесу
напряму підготовки 6.051701
“Харчові технології та інженерія”
денної та заочної форм навчання

**Харків
ХДУХТ
2014**

УДК 316.6
ББК 88.5
Г 60

Рецензенти:

д-р психол. наук, проф. кафедри соціології та психології факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ **О.О. Євдокімова**;

д-р соц. наук, проф. кафедри соціології та політології Національного юридичного університету ім. Я. Мудрого **В.Л. Погрібна**.

Рекомендовано до друку вченою радою Харківського державного університету харчування та торгівлі, протокол № 11 від 24.06. 2014 р.

Головко О. В.

Г 60 Психологія з основами соціології : навч.-метод. посібник для самостійної роботи студентів / О.В. Головко, Н.В. Петренко, Н.О. Лисак. – Х.: ХДУХТ, 2014. – 116 с.

ISBN 978-966-405-343-0

Навчально-методичний посібник «Психологія з основами соціології» створено з метою активізації самостійної роботи студентів, що навчаються за напрямом підготовки 6.051701 «Харчові технології та інженерія». Навчально-методичний матеріал пов'язаний із практичними завданнями, що мають тісні міждисциплінарні зв'язки. Питання та завдання для самоперевірки та контролю засвоєння знань, викладені в посібнику, дозволяють забезпечити ефективніше опрацювання студентами навчального матеріалу.

УДК 316.6
ББК 88.5

ISBN 978-966-405-343-0

© Головко О.В., Петренко Н.В.,
Лисак Н.О., 2014

© Харківський державний
університет харчування
та торгівлі, 2014

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Тема 1. ПСИХОЛОГІЯ ЯК НАУКА	6
<i>Питання для самоконтролю</i>	21
<i>Завдання і вправи для самостійної роботи та поглиблення знань</i>	21
<i>Творчі завдання (теми рефератів, презентацій Microsoft Office PowerPoint, газет Microsoft Office Publisher)</i>	21
<i>Тести</i>	22
Тема 2. СПЕЦИФІКА ТА ЗНАЧЕННЯ СОЦІОЛОГІЇ ЯК НАУКИ	27
<i>Питання для самоконтролю</i>	33
<i>Завдання і вправи для самостійної роботи та поглиблення знань</i>	33
<i>Творчі завдання (теми рефератів, презентацій Microsoft Office PowerPoint, газет Microsoft Office Publisher)</i>	38
<i>Тести</i>	39
Тема 3. ОСОБИСТІСТЬ ТА СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ	47
<i>Питання для самоконтролю</i>	58
<i>Завдання і вправи для самостійної роботи та поглиблення знань</i>	58
<i>Творчі завдання (теми рефератів, презентацій Microsoft Office PowerPoint, газет Microsoft Office Publisher)</i>	60
<i>Тести</i>	61
Тема 4. СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА	70
<i>Питання для самоконтролю</i>	73
<i>Завдання і вправи для самостійної роботи та поглиблення знань</i>	73
<i>Творчі завдання (теми рефератів, презентацій Microsoft Office PowerPoint, газет Microsoft Office Publisher)</i>	74
<i>Тести</i>	75

Тема 5. СОЦІОЛОГІЯ КОНФЛІКТУ	85
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>96</i>
<i>Завдання і вправи для самостійної роботи та поглиблення знань.....</i>	<i>96</i>
<i>Творчі завдання (теми рефератів, презентацій Microsoft Office PowerPoint, газет Microsoft Office Publisher).....</i>	<i>99</i>
<i>Тести</i>	<i>100</i>
МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО НАПИСАННЯ РЕФЕРАТІВ З ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ З ОСНОВАМИ СОЦІОЛОГІЇ»	105
МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО СТВОРЕННЯ КОМП'ЮТЕРНОЇ ПРЕЗЕНТАЦІЇ З ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ З ОСНОВАМИ СОЦІОЛОГІЇ»	111
МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО СТВОРЕННЯ ДРУКОВАНОЇ ПРОДУКЦІЇ З ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ З ОСНОВАМИ СОЦІОЛОГІЇ»	114
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА З ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ З ОСНОВАМИ СОЦІОЛОГІЇ»	115
Основна література.....	115
Додаткова література	115
Інформаційні ресурси.....	115

ВСТУП

Завданням вивчення дисципліни “Психологія з основами соціології” є забезпечення студентів необхідними теоретичними знаннями, практичними навичками для професійного та особистісного саморозвитку в сучасних соціально-економічних, соціально-культурних, політичних умовах, зокрема: формування у студентів наукового уявлення про функціонування і розвиток суспільства та гуманістичного підходу до розв’язання соціально-психологічних проблем; формування в молодій людини позитивної «Я – концепції»; підготовка майбутнього фахівця до ефективної реалізації набутих знань у професійній діяльності, ділових стосунках та в управлінській діяльності; формування уміння комплексного застосування соціально-психологічних знань при моделюванні, реалізації, аналізі та оцінці професійних ситуацій.

Ці завдання, в основному, вирішуються в процесі засвоєння лекційного курсу і опрацювання питань, що виносяться на семінарські заняття. Але неабияка роль у їх вирішенні належить самостійній роботі студентів над кожною темою за певним сценарієм. Таким сценарієм є запропонований навчально-методичний посібник. Він має допомогти студентам закріпити набуті знання та навички.

З цією метою на початку кожної теми вказуються *питання теми, основні поняття та терміни психології та соціології*, які є обов’язковими для засвоєння та оперування.

Важливим елементом навчально-методичного посібника є *структурно-логічні схеми і таблиці*, що супроводжують кожну тему і дають можливість наочно сприйняти зміст і суть основних теоретичних питань тем.

Кожна тема містить *питання для самоконтролю, завдання і вправи для самостійної роботи та поглиблення знань студентів, творчі завдання*, а також *2 варіанти тестів*, які також є своєрідною формою контролю.

Посібник містить також детально розроблені *методичні вказівки до написання рефератів, методичні вказівки до створення комп’ютерних презентацій у Microsoft Office PowerPoint, методичні вказівки до створення друкованої продукції у Microsoft Office Publisher.*

Тема 1. ПСИХОЛОГІЯ ЯК НАУКА

Питання теми:

1. Визначення поняття "психологія".
2. Галузі наукової психології.
3. Функції та завдання психології.
4. Методи дослідження в психології.
5. Основні етапи становлення психології як науки. Школи, напрями та основні концепції в психології.
6. Психіка. Основні форми виявлення психіки людини та їх взаємоз'язок.

Основні поняття і терміни

Психологія, душа, свідомість, поведінка, несвідоме, галузі психології, загальна, вікова, соціальна, інженерна, педагогічна, праці, творчості, управління, мистецтва, економічна, політична, екологічна, спорту, функції психології, теоретико-пізнавальна, корекційна, прогностична, прикладна, інформаційна, метододослідження, спостереження, анкетування, тестування, експеримент, бесіда, форми виявлення психіки, психічні процеси (пізнавальні, емоційно-вольові), психічні стани, психічні властивості.

Короткий зміст навчального матеріалу

1. Визначення поняття "психологія"

Складність психічного та його реальних виявів закладають різні погляди щодо окреслення психології як окремої самостійної галузі знання. Свідченням того є достатньо різні тлумачення психології, які можна побачити.

«Психологія – це наука про закономірності формування і розвитку психіки як особливої форми життєдіяльності. Вона вивчає психічне життя людини в його суб'єктивних та об'єктивних вимірах» («Загальна психологія» за ред. О. Скрипченка, 2009).

«Психологія – наука, яка вивчає факти, закономірності та механізми психіки» («Общая психология», сост. Е.И. Рогов, 1999).

«Психологія як наука за допомогою спеціальних методів розглядає і вивчає об'єктивні, реальні психічні явища і факти. Узагальнюючи результати досліджень у системі наукових понять, вона виявляє особливості, закономірності побудови та розвитку психіки, функціонування її механізмів» (« Психологія» за ред. Ю. Трофімова 2005).

«Психологія – це наука про людину як суб'єкт психіки, психічної діяльності, що включає і психічну діяльність самого суб'єкта» («Основи психології» за ред. О. Киричука та В. Роменця, 2006).

«Психологія – наука і система знань про закономірності, механізми, психічні факти і явища в житті людини» («Загальна психологія» за заг. ред. С. Максименка, 2006).

«Психологія - одна з наук про людину, людські спільноти, їхнє життя й діяльність. Вона вивчає закономірності, механізми, умови, чинники та особливості розвитку й функціонування психіки, її взаємодію з внутрішнім і зовнішнім психічним, а також сутність і зміст останніх» («Загальна психологія», автор М. Варій, 2009).

«Психологія як галузь і система наукового знання покликана розкрити закономірності функціонування психічного через вивчення психічних явищ та фактів, закономірностей діяльності та поведінки людини як суб'єкта психіки у суб'єктивному та об'єктивному вимірах» («Соціологія і психологія» за ред. Ю.Ф. Пачковського, 2009).

2. Галузі наукової психології

Теоретична психологія, окрім історії психології і загальної психології, включає такі галузі, як експериментальна, генетична, соціальна, порівняльна, диференціальна психології, психофізіологія, психологія особистості, моделювання психіки та ін. Для галузей теоретичної психології характерний узагальнюючий характер, спрямованість на пізнання фундаментальних закономірностей психічного.

Експериментальна психологія – вивчає закономірності розвитку психіки тварин і людини у філогенезі (протягом біологічної еволюції усього живого та історичного розвитку психіки) і в онтогенезі (упродовж життя окремої особи).

Соціальна психологія – досліджує психічні явища у процесі взаємодії людей у великих та малих суспільних групах, а саме: вплив засобів масової комунікації на різні верстви населення, особливості формування та поширення чуток, смаків, суспільних настроїв, моди, питання психологічної сумісності, міжособистісних взаємин, групової атмосфери, роль лідера у групі, стосунки між членами сім'ї тощо.

Порівняльна психологія – досліджує філогенетичні форми психічного життя: вивчає особливості психіки тварин (зоопсихологія) у порівнянні з психікою людини, встановлює специфіку і причини подібності та відмінностей у їхній поведінці.

Диференціальна психологія – досліджує індивідуально-психологічні особливості психіки з урахуванням вікового рівня розвитку та механізмів функціонування психіки, ролі задатків і здібностей індивіда тощо.

Психофізіологія – вивчає фізіологічні механізми діяльності мозку, вищої нервової системи, які лежать в основі функціонування психіки.

Психологія особистості – займається вивченням психічних властивостей людини як цілісного утворення, як певної системи психічних якостей, що має відповідну структуру. Внутрішні взаємозв'язки, характеризується індивідуальністю та взаємопов'язана з навколишнім природним і соціальним середовищем.

Моделювання психіки – використовує наукові дані про психіку для побудови математичних і кібернетичних моделей психічних функцій (сприймання, мислення, пам'яті, розпізнавання, спілкування тощо) та всієї психіки загалом з метою розробки і вдосконалення технічних систем, перевірки наявних психологічних теорій за допомогою комп'ютерного моделювання (комп'ютерного експерименту).

Науково-прикладна психологія включає галузі психологічного знання, для яких характерне дослідження і практичне використання знань з метою оптимізації діяльності і поведінки людей. За низкою класифікаційних ознак галузі науково-прикладної психології можна розподілити таким чином.

а) За видами діяльності і поведінки людини:

Психологія праці – досліджує психологічні закономірності трудової діяльності людини, психологічні основи наукової організації праці (НОП), особливості формування загально трудових умінь і навичок, вплив факторів виробничого середовища і технічних засобів праці на робітника з метою підвищення ефективності трудової діяльності людини.

Інженерна психологія – вивчає особливості діяльності оператора автоматизованих систем управління, розподілу та узгодження функцій між людиною і машиною, використовуючи здобуті знання в інженерно-психологічному проектуванні, експлуатації й оптимізації функціонування систем управління складними технічними комплексами та технологічними процесами. Є важливою складовою ергономіки – науки про закони взаємодії оператора, машини і середовища.

Галузі науково-прикладної психології

Психологія творчості – досліджує закономірності творчої діяльності, фактори стимуляції творчого пошуку винахідників, раціоналізаторів, умови розвитку творчої особистості та розробляє методи активізації творчості працівників науки, техніки, мистецтва, культури.

Психологія управління та менеджменту – здійснює дослідження процесів управління, організації суспільної діяльності людей на політичному, соціальному, економічному, виробничому тощо рівнях у державному, регіональному та місцевому масштабах з метою досягнення позитивних результатів у суспільному житті.

Економічна психологія – займається дослідженням ролі людського фактора у розв'язанні економічних, господарських проблем на макро- та мікроекономічному рівнях. Її предметом дослідження є психологічні закономірності економічної поведінки людини, пов'язані з виробництвом, розподілом, обміном і споживанням товарів та послуг.

Екологічна психологія – досліджує психологічні фактори виникнення й розв'язання проблем взаємозв'язку між людиною і природою, оптимізації цього

взаємозв'язку, подолання соціально-психологічних наслідків природних та техногенних катастроф.

Психологія спорту – вивчає закономірності поведінки людей в умовах спортивних змагань, методи відбору, підготовки, організації діяльності спортсменів та їхньої психологічної реабілітації після участі у змаганнях.

б) За психологічними аспектами розвитку людини:

Вікова психологія – досліджує онтогенез психічних властивостей особистості на різних вікових етапах. Виділяються такі її розділи, як психологія дошкільника, психологія молодшого школяра, психологія підліткового віку, психологія юнацтва, психологія дорослих, геронтопсихологія.

Педагогічна психологія – предметом є психологічні закономірності навчання й виховання особистості. Складається з таких розділів: психологія навчання, психологія виховання, психологія навчально-виховної роботи з аномальними та важковиховуваними дітьми.

Психологія аномального розвитку, або спеціальна психологія – розподіляється на такі дисципліни, як патопсихологія (розглядає відхилення у процесі розвитку психіки, розлади психіки при різних формах мозкової патології), олігофренопсихологія (займається патологічними відхиленнями психічного розвитку, які визначаються природженими дефектами мозку), сурдопсихологія (вивчає особливості розвитку дітей із вадами слуху), тіфлопсихологія (допомагає розвиватись особистостям дітей із слабким зором або незрячим).

в) За стосунком до нормальної або хворої психіки:

Психологія здоров'я – наука про психологічні основи здорового способу життя, збереження та поліпшення здоров'я людини.

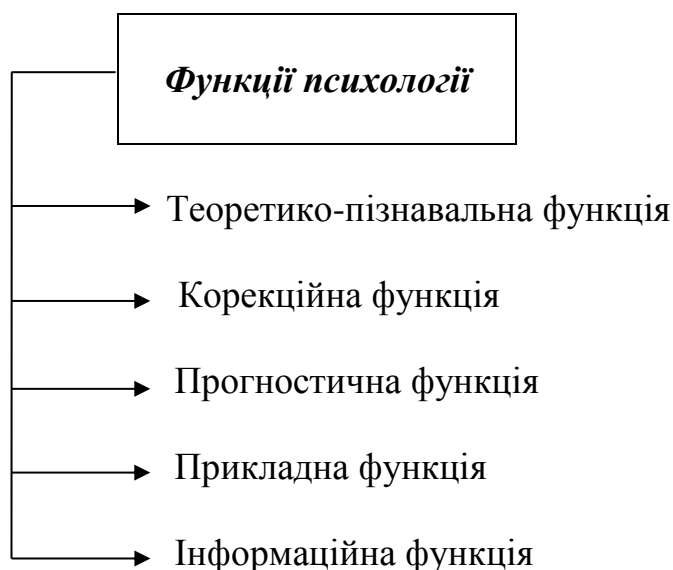
Медична психологія – вивчає психологічні аспекти діяльності лікаря та особистості хворого і розподіляється на такі напрями: нейропсихологія (досліджує співвідношення між психічними явищами та фізіологічними структурами мозку), психофармакологія (наука про вплив лікарських речовин на психічну діяльність людини), психотерапія (вивчає та використовує засоби психологічної дії для лікування хворих), психопрофілактика (має справу із заходами попередження психічних захворювань), психогігієна (наука про систему засобів підтримання та забезпечення психічного здоров'я особистості на належному рівні).

г) За стосунком до права:

Юридична психологія – пов'язана з дослідженням проблем реалізації системи правової поведінки психологічними засобами. Своєю чергою, поділяється на: 1) *судову психологію* – досліджує психологічні особливості поведінки суб'єктів кримінального процесу; 2) *кримінальну психологію*, предметом якої є психологічні особливості особистості правопорушника, мотиви правопорушення тощо; 3) *виправно-трудова, або пенітенціарна психологія*, що займається науковими та прикладними питаннями вивчення психіки ув'язненого, методами виправлення та перевиховання його особистості.

3. Функції та завдання психології

Психологія покликана реалізувати низку функцій, серед яких теоретико-пізнавальна, корекційна, прогностична, прикладна та інформаційна.

Теоретико-пізнавальна функція психології передбачає оцінку психічних явищ із позиції інтересів людини. Вона полягає в тому, що психологія накопичує знання про психічне, систематизує та аналізує їх, прагне сформулювати нову, об'єктивну картину про взаємодію і взаємовплив психічних явищ, забезпечує надійну інформацію про різноманітні психічні процеси, формує методологію наукового пошуку, його категоріальний апарат.

Корекційна функція психології покликана за допомогою психокорекційних методів і методик тактовно втручатися у процеси психічного та особистісного розвитку людини з метою виправлення відхилень у цих процесах тощо. Психокорекцію фахівці розуміють як діяльність, пов'язану з виправленням тих особливостей психічного розвитку, які за узвичаєною системою критеріїв не відповідають установленій нормі. У психології методи корекції надзвичайно різноманітні. Основні завдання тут спрямовані на виправлення дефектів у психічному розвитку, усунення причин, що призводять до таких дефектів, спеціальну організацію навчального експерименту та психологічного тренінгу, розробку рекомендацій щодо способу життя з урахуванням віку та індивідуальності людини. Ці завдання виконують науковці-психологи, які працюють у спеціальних установах, та практичні психологи (які працюють у школі, промисловості, спорті тощо). Психологи, зокрема, консультують, допомагають людині обрати спеціальність, роботу, яка відповідає її інтересам і здібностям, надають допомогу, пов'язану з процесами адаптації.

Прогностична функція психології передбачає формування психологічних прогнозів щодо розвитку основних закономірностей психічних функцій, явищ та процесів. Її реалізація тісно пов'язана з виконанням

діагностичних завдань, що передбачає визначення конкретного завдання, добір відповідних методів збирання даних, аналіз зібраних даних та інтерпретацію їх, встановлення діагнозу і на цій основі формулювання психологічного прогнозу.

Прикладна функція психології полягає в тому, щоб на основі теоретичного та емпіричного аналізу психічних процесів розробити практичні рекомендації з різних аспектів практичної діяльності людини. Реалізація цієї функції передбачає проведення прикладних психологічних досліджень і на їхній основі прийняття рішень для цілей практики.

Інформаційна функція психології. Основне її завдання – зробити суспільство більш поінформованим у галузі психології. Тісно пов'язана з просвітницькою діяльністю. Одна з основних цілей психологічної освіти – ознайомити людей з культурою спадщиною та досягненнями світової психологічної науки. Сучасні тенденції засвідчують таке: що вищий рівень цивілізованості суспільства, то більша питома вага психологічних знань у світогляді його членів і то відчутнішу роль відіграє ця наука у суспільстві. Так, для прикладу, в штаті Каліфорнія (США) лише практичних психологів близько 45 тис. Серед інших завдань інформаційної функції:

- задовольнити цікавість щодо людської натури, її будови, функціонування;
- допомогти людям краще керувати своїм життям;
- допомогти у взаєминах з іншими людьми;
- допомогти у професійному становленні;
- сприяти адаптації людини до мінливих умов зовнішнього середовища та зменшити його травмивний вплив тощо.

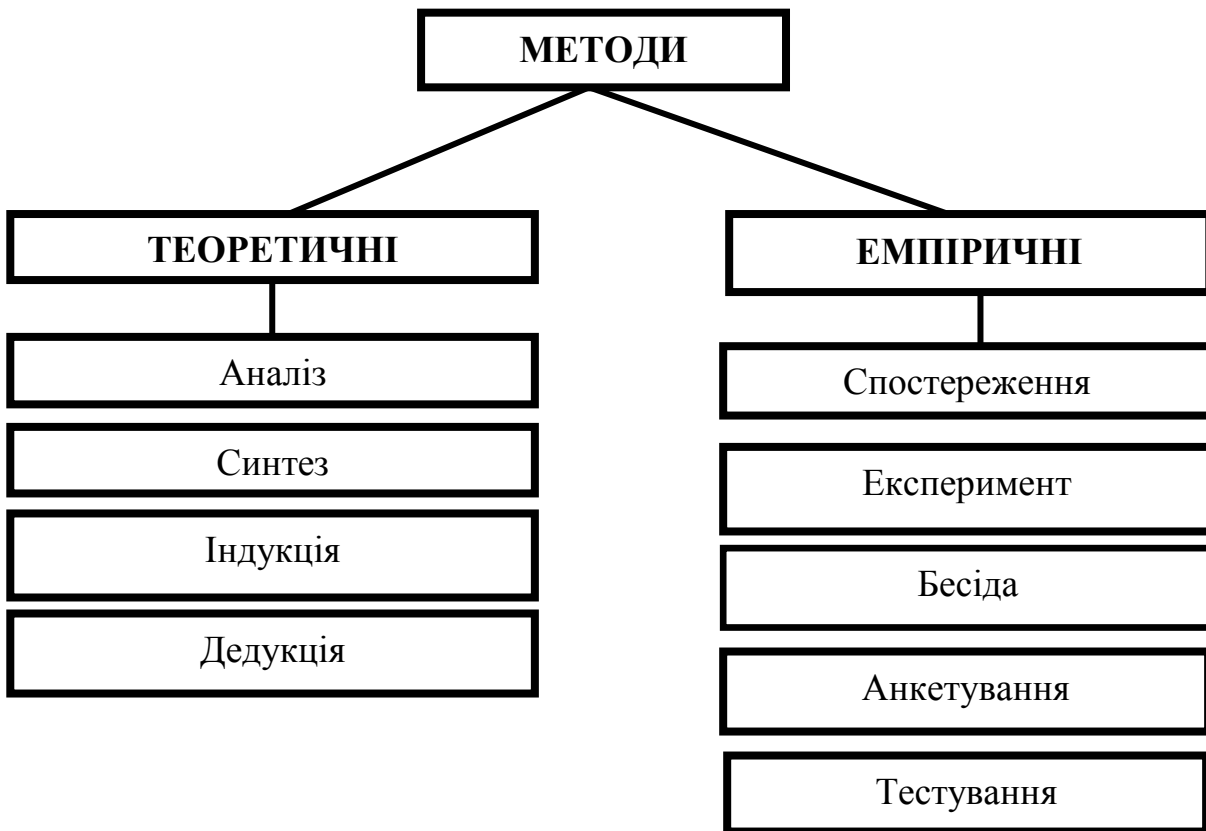
Завдання психології

Основними завданнями психології є вивчення законів психічної діяльності в її розвитку. Ці закони розкривають, як об'єктивний світ відбивається у психіці людини, як через це регулюють дії, розвивається психічна діяльність і формуються психічні властивості особистості. Психіка, як відомо, - це відбиття об'єктивної дійсності, і тому вивчення психологічних законів означає насамперед установлення залежності психічних явищ від об'єктивних умов життя й діяльності людини.

Найбільш актуальні завдання психології сьогодні такі:

- дослідження вікової динаміки окремих психофізіологічних функцій, процесів, властивостей;
- виявлення окремих взаємозв'язків психіки впродовж усього життєвого циклу людини з урахуванням її діяльності;
- оцінка і діагностика рівня розвитку психіки особистості, ступеня зрілості індивідуальних і соціальних характеристик людини на різних етапах життєвого шляху;
- пошук індикаторів відхилення у психічному розвитку порівняно з віком і досвідом;
- визначення потенційних можливостей психічного розвитку та прогнозування розвитку окремого індивіда та груп людей;
- здійснення психологічного аналізу соціотехнічних та ергономічних систем, виявлення можливості людей щодо їхнього використання, проведення психологічного аналізу аварій, катастроф тощо;
- підвищення ефективності управління в різних сферах суспільства, розкриття впливу особистості керівника та його стилю керівництва на психологію колективу, організації;
- оптимізація всіх аспектів праці та життя людини в різних умовах, пошуки ефективних шляхів у розв'язку стресових і конфліктних ситуацій;
- виявлення умов і чинників ефективної професіоналізації кожної людини з урахуванням реальних потреб і можливостей суспільства;
- психолого-педагогічне забезпечення розв'язання освітніх завдань у контексті навчання і перепідготовки кадрів для потреб господарства;
- допомога людині, захист її психічного здоров'я;
- підготовка психологів-практиків, подальший розвиток і формування практичної психології;
- створення необхідних передумов і комфортних соціально-психологічних умов для продуктивної життєдіяльності, розкриття творчого потенціалу суб'єктів праці та життя;
- дослідження психологічних наслідків глобалізації, суспільної трансформації та інформатизації усіх сторін суспільного життя;
- розвиток психології як інтегративної сфери людинознавства в сучасному суспільстві та ін.

4. Методи дослідження в психології

Усі методи психології можна розділити на 2 групи: теоретичні та емпіричні методи психологічних досліджень.

Метод спостереження. Під спостереженням розуміють цілеспрямоване вивчення поведінки і діяльності особистості в природних ситуаціях, засноване на їх безпосередньому сприйманні.

Найдревнішим емпіричним методом психології справедливо вважають *самоспостереження*, або інтроспекцію, що в перекладі означає «дивитися всередину». Результати самоспостереження можна фіксувати у різних документах: листах, автобіографіях, анкетах тощо. Проте цьому методу, найбільш доступному на перший погляд, притаманний цілий ряд недоліків. Спостерігаючи за самим собою дуже важко бути об'єктивним. Важко переключати увагу з того, що ми робимо, на те, як це відбувається. Окрім того, в психіці людини існують підсвідомі та неусвідомлені переживання, про які людина може взагалі не здогадуватися.

Позбутися зазначених недоліків дозволяє *об'єктивне спостереження*, яке здійснюється психологом-спостерігачем. План і програму такого спостереження складають виходячи з цілей та завдань психологічного дослідження. Об'єктивне спостереження може бути реалізоване у двох формах:

а) у формі простого спостереження, за якого спостерігач особисто в ситуації участі не бере, а люди, яких він спостерігає, про це не знають;

б) у формі включеного спостереження, коли дослідник адаптується до певного соціального оточення і люди, яких спостерігають, мають можливість з ним взаємодіяти.

Усі отримані в процесі спостереження факти, які стосуються об'єкта дослідження, обов'язково реєструються. Якість реєстрації залежить від досвіду й кваліфікації спостерігача. Щоб зменшити суб'єктивний вплив спостерігача, використовують технічні засоби: магнітофони, фотоапарати, відеокамери.

Метод експерименту. На відміну від спостереження, експеримент передбачає активний вплив дослідника на досліджувані психічні явища через окремі керовані і контрольовані дослідником чинники.

Розрізняють *лабораторний* і *природний* експерименти. Перший проводять у спеціально створених умовах, де апаратура дозволяє досліджувати взаємодію сенсорних, моторних, інтелектуальних, характерологічних компонентів і таким чином вивчати діяльність людини в цілому.

У природному експерименті дослідник створює умови, що викликають бажане явище, а зміст звичних для людини умов лишається без змін.

Метод бесіди. Бесіда - метод отримання інформації про індивідуально-психологічні особливості в процесі безпосередньої вербальної комунікації за спеціальною програмою. Можливість вести спостереження за співбесідником під час особистого спілкування дозволяє досліднику при необхідності змінювати напрям розмови на підставі спостережуваних жестів, міміки, інтонації співбесідника, робити висновки щодо його особистого ставлення до фактів, про які він повідомляє. Неприпустимо, щоб бесіда перетворилася на розпитування чи допит.

Метод бесіди відіграє допоміжну роль, оскільки всю інформацію дає сам опитуваний. Тому бесіду як метод дослідження треба використовувати на початковому етапі для підготовки людини до участі в експерименті.

Одним з різновидів бесіди є *інтерв'ю* - одержання вихідного матеріалу для наукового дослідження шляхом безпосередньої цілеспрямованої бесіди дослідника з випробуваним. У разі проведення інтерв'ю двобічний зв'язок є обмеженим, оскільки дослідник лише фіксує відповідні відповіді випробуваного, зберігаючи нейтральну позицію.

Анкетування. Анкета - методичний засіб для отримання соціально-психологічної інформації на основі письмового самозвіту випробуваного. Анкета являє собою набір запитань, кожне з яких логічно пов'язане з центральним завданням дослідження. Практична реалізація методу анкети відбувається, як правило, у два етапи. На першому етапі за допомогою відкритих анкет виконують «пілотажне» дослідження. На другому - відбирають більш типові відповіді і на їх основі розробляють закриті анкети. Перевага

використання закритих анкет полягає в можливості автоматизації процесу обробки отриманих результатів, що дуже важливо при проведенні масових опитувань.

Для вивчення й оцінки окремих рис і проявів особистості розроблена велика кількість опитувальних листів, які включають питання щодо переживань, стану, реакцій тощо, з якими випробуваний має погодитися чи ні. За допомогою опитувальних листів можна отримати від випробуваного різнобічну інформацію - від особливостей його психофізіологічного стану до переконань та ідеалів.

Тестування. На відміну від інших методів, тестування спрямоване не на дослідження психічних явищ для отримання тих чи інших нових даних, а на вимірювання вже відомих психологічних особливостей випробуваних за допомогою стандартизованих завдань (тестів). Найбільш відомими в психології є три види тестів: тести досягнень; тести здібностей; проєктивні тести.

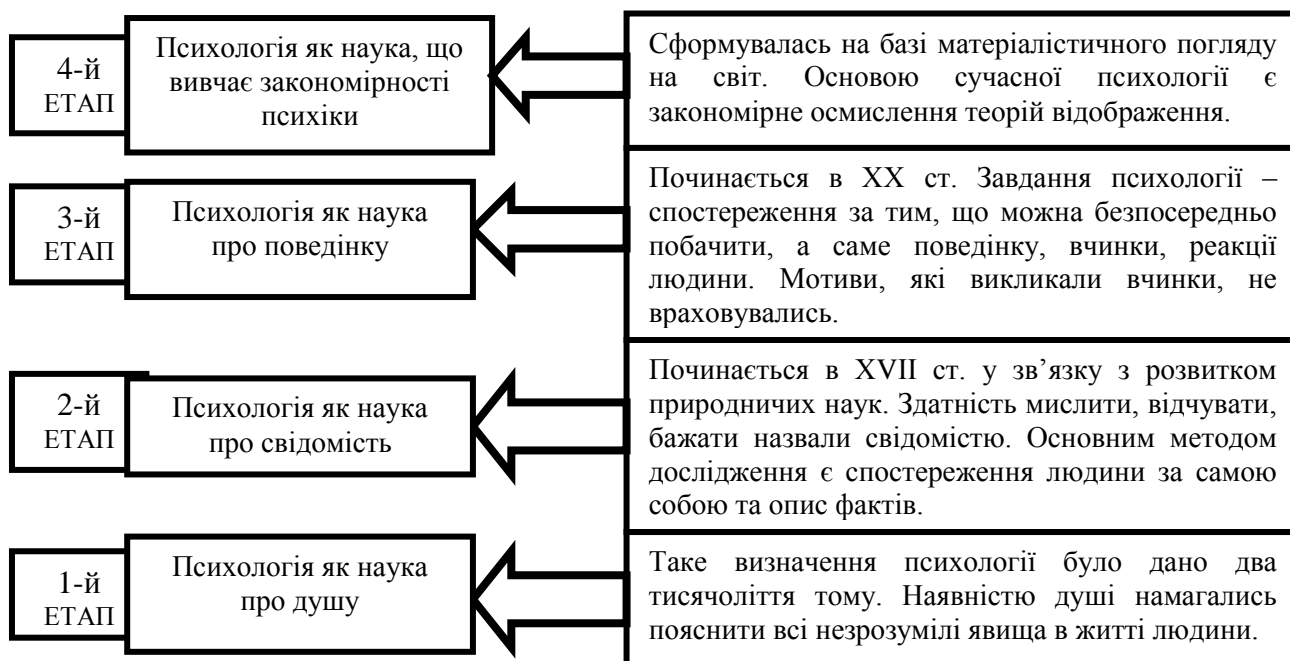
Тести досягнень являють собою методики психологічної діагностики, які мають на меті вияв ступеня оволодіння певними вміннями, навичками і знаннями. Використовують їх у професійному доборі. Наприклад, тести **«Перевірте, який ви керівник»**, **«Чи вмієте ви проводити ділове обговорення?»** тощо.

Тести здібностей дозволяють визначити рівень розумового потенціалу, творчих здібностей, а також рівень готовності до розв'язання певних типів навчальних та професійних завдань.

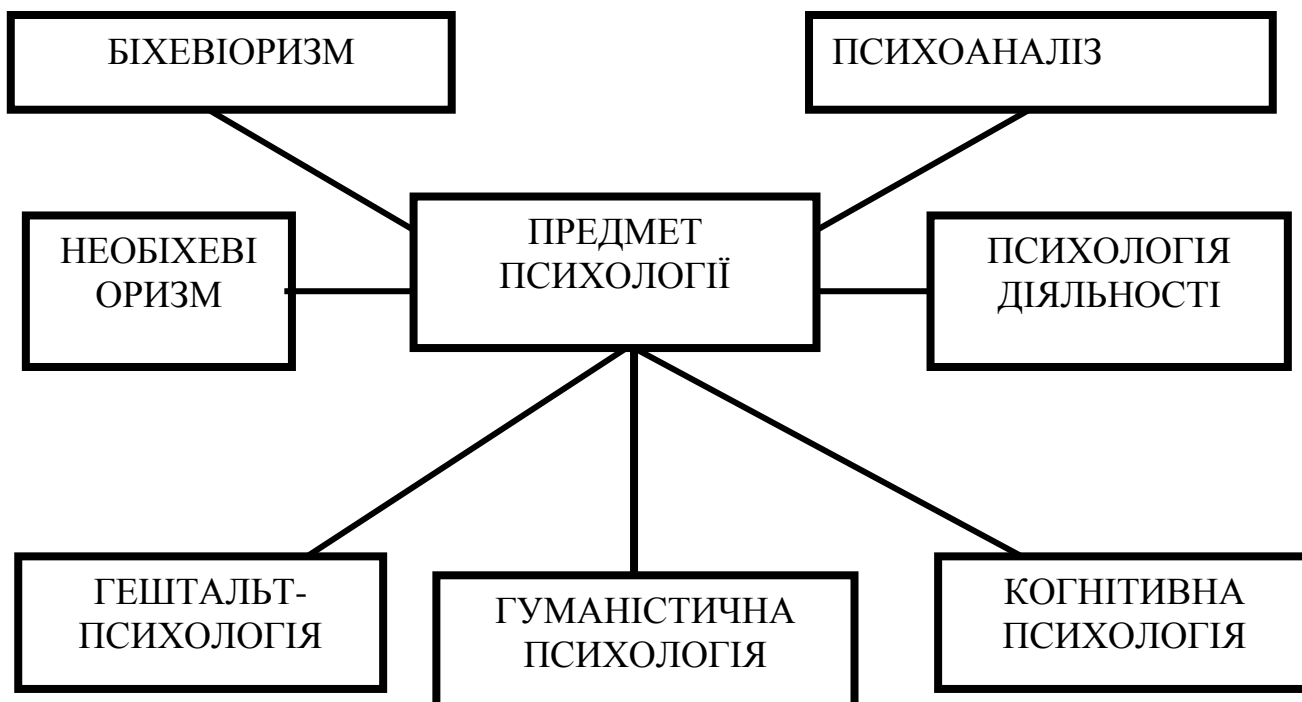
Проєктивні тести - це методики цілісного вивчення особистості. Назва їх пов'язана з використанням у них процесу проєціювання, коли випробуваний свідомо чи підсвідомо переносить свої установки, емоційні стани чи особистісні якості на запропоновані до розв'язання завдання чи ситуації. Приміром, дописати речення чи розповідь, зробити малюнок на вільну тему, скласти розповідь за малюнком тощо. Виконуючи такі завдання, він допомагає скласти уявлення про свою індивідуальність. До найбільш застосовуваних проєктивних методів належать тести Рошарха і Люшера, тематичний операційний тест тощо.

Крім названих існують і так звані *групові тести* для вимірювання групових психічних процесів - психологічного клімату групи, рівня її згуртованості, взаємовідносин між членами групи тощо. Найпоширенішою серед групових тестів є *соціометрична процедура*, призначена для визначення структури емоційних зв'язків між членами групи, тобто взаємних симпатій і антипатій.

5. Основні етапи становлення психології як науки

Школи, напрями та основні концепції в психології

Необіхевіоризм – напрям в американській психології, що виник в 30-ті роки ХХ ст. Необіхевіористи не тільки сприйняли головне положення біхевіоризму, згідно з яким предметом психології є об'єктивне спостереження реакції організму на стимул зовнішнього середовища (S - R), а й врахували прояв свідомості як реальної детермінанти поведінки людини, доповнивши цю схему “проміжною змінною” (S–O–R). На думку необіхевіористів, в проміжку між дією стимулу і поведінковими реакціями відбувається переробка інформації як активний процес, без врахування якого неможливо пояснити реакцію людини на певні стимули.

Гештальтпсихологія – напрям в зарубіжній психології, що виник у Німеччині в 20-30 рр. ХХ ст. Основними представниками цього напрямку були німецькі психологи М. Вертгаймер, В. Келлер, К. Каффка та ін. Вони висунули тезу про необхідність вивчення психіки з точки зору цілісних структур (гештальтів). Основну увагу гештальтпсихологія приділила дослідженню вищих психічних функцій людини (сприймання, мислення та ін.) як цілісних структур, первинних по відношенню до своїх елементів.

Психоаналітичний підхід був розроблений З. Фрейдом в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. спершу як метод лікування психічних захворювань. У подальшому фрейдизм вивів свої положення в ранг загальнопсихологічної теорії, набувши значного впливу в усьому світі. Для фрейдизму характерне пояснення психічних явищ через несвідоме; його основою є уявлення про споконвічний конфлікт між свідомим і несвідомим у психіці людини.

Фрейд розглядає психіку на трьох рівнях: несвідоме, передсвідоме та свідоме. Несвідоме – головний елемент і джерело заряду мотиваційної енергії; саме воно становить суть психіки. Передсвідоме містить психічні акти, що можуть бути усвідомлені за певних умов, а свідоме розглядається як елемент надбудови, що виростає над несвідомим і перебуває з ним у постійному конфлікті.

Домінуючим серед людських інстинктів у сфері несвідомого є лібідо (від грец. libido – статевий потяг, пристрасть). Це, на думку З. Фрейда, – загальна причина людської поведінки, діяльності, прояву характеру тощо.

Кожна людина з моменту свого народження перебуває під впливом імпульсів лібідо, на основі чого виникає так званий “Едіпів комплекс”. Це – одне з центральних понять у психоаналізі Фрейда. Суть його полягає у несвідомому статевому потязі до батьків протилежної статі та намаганні фізично усунути одного з них – представника однорідної статі. Фрейд назвав цей комплекс іменем давньогрецького міфологічного героя Едіпа, який у сутичці вбиває людину, не знаючи, що то його батько, й одружується з удовою, не відаючи, що це його мати. Дізнавшись про скоєне, Едіп переживає почуття провини.

Фрейд створює модель особистості, яка включає три елементи: “Воно” (Id), “Я” (Ego) і “Над-Я” (Super-Ego).

“Воно” – несвідоме – складається із забутих вражень дитинства, природжених інстинктів, згадок, що пов’язують людину з далекими предками доісторичних часів.

“Я” – сфера свідомого, посередник між “Воно” та зовнішнім світом – природою, суспільством, соціальними інститутами тощо.

“Над - Я” – внутрішнє сумління особистості, “моральний цензор”, який оцінює конкретні обставини чи ситуації з точки зору соціальної чи моральної оцінки. “Над - Я” знаходиться між “Воно” та “Я”.

На основі суперечностей і антагонізмів, які виникають між “Воно” та “Я”, Фрейд будує свою гіпотезу, згідно з якою сексуальні потяги є головними детермінантами індивідуальної та соціальної поведінки.

Когнітивна психологія (У. Найссер). Предмет дослідження – внутрішня організація психічних процесів: сприйняття, пам’яті, уваги, мислення. Представники цього напрямку часто вдаються до аналогії між обробкою інформації комп’ютерами та людиною. Вони наголошують на вирішальній ролі знань (результатів пізнавальної діяльності) у поведінці.

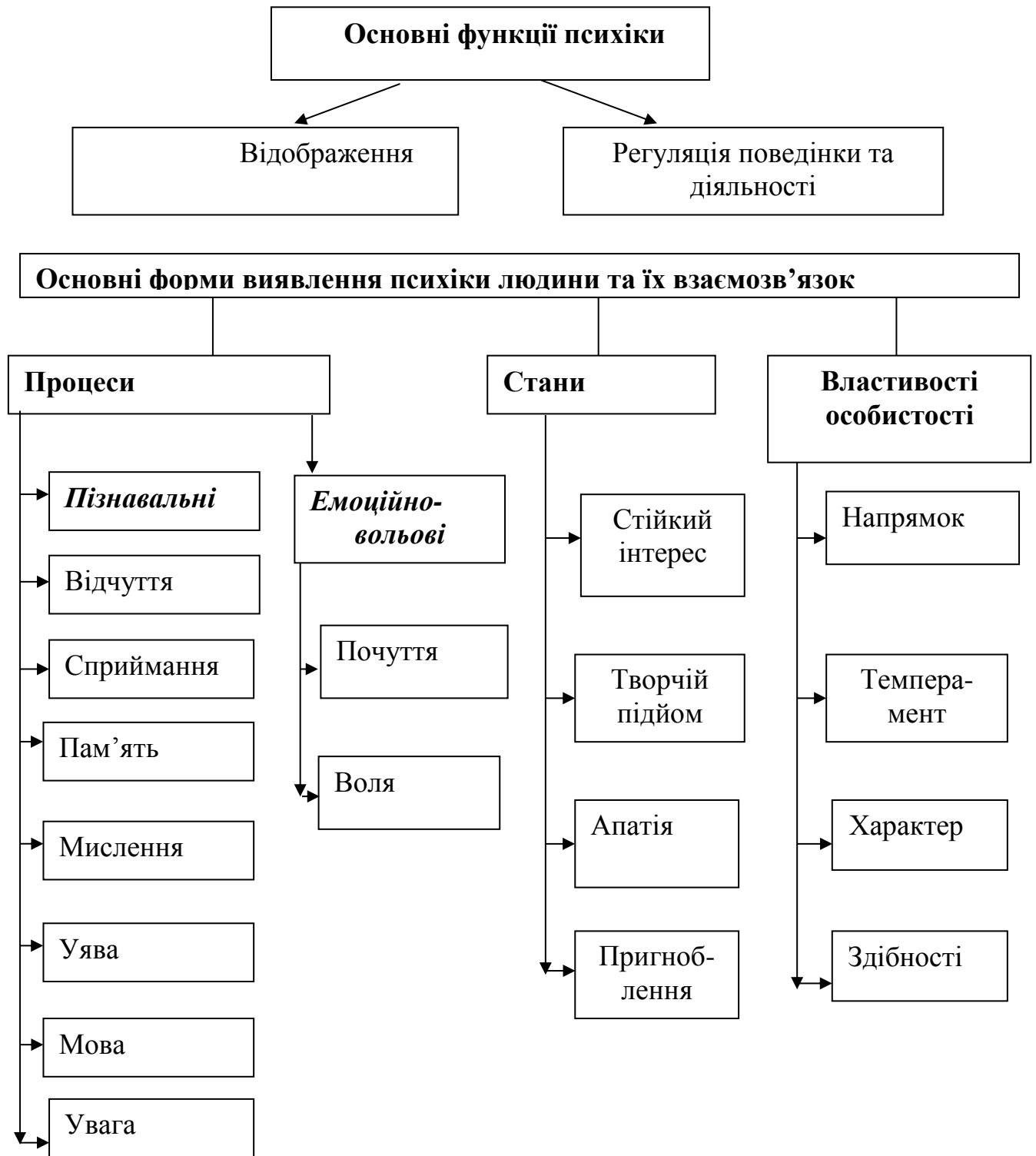
Гуманістична психологія – напрям у психології, що визнає своїм головним предметом особистість як унікальну цілісну систему, що є відкритою до самоактуалізації, притаманної лише людині. В межах гуманістичної психології значне місце займає теорія особистості, розроблена американським психологом А. Маслоу. Фундаментальними потребами людини згідно з даною теорією є: фізіологічні (їжа, вода, сон тощо); потреба в безпеці, стабільності, порядку; потреба в любові, почутті належності до певної спільності людей (сім’я, дружба та ін.); потреба в повазі (визнанні); потреба в самоактуалізації.

Психологія діяльності (Л.С. Виготський, П.П. Блонський, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, П.Я. Гальперін, Г.С. Костюк). Предмет дослідження – психіка як функція мозку, що виникає у результаті специфічної взаємодії живих істот з оточуючим середовищем й опосередковує їх специфічними функціями. Розвиток особистості відбувається в процесі включення у різні види діяльності (гра, учіння, праця, спілкування). Психіка формується у діяльності та посідає в ній певне місце і виявляє в ній свої особливості. Психіка залежить не від діяльності взагалі, а від провідної діяльності. Провідна діяльність – це не тільки діяльність, в якій вирішуються протиріччя між потребами та можливостями їх задовольнити, а й та діяльність, яка веде за собою розвиток. Завдяки їй відбувається формування та розвиток психічних процесів, рис та якостей особистості тощо.

Провідні види діяльності послідовно змінюють один одного в залежності від віку людини. Перелічити основний шлях психологічного аналізу для цієї школи: від діяльності – до психіки.

6. Психіка. Основні форми виявлення психіки людини та їх взаємоз'язок

Психіка – це суб'єктивний образ об'єктивного світу.

Питання для самоконтролю

1. Окресліть предмет психології.
2. Назвіть науки, з якими психологія має зв'язок та поясніть, в чому він полягає.
3. Які галузі психологічної науки складають сучасну психологію ?
4. Які галузі психологічної науки найбільше пов'язані з вашою майбутньою професією?
5. Назвіть основні методи психологічного дослідження.
6. Основні функції та завдання сучасної психології.
7. Дайте коротку характеристику основним періодам розвитку психологічної думки.
8. В чому суть концепції психоаналізу?
9. Що є об'єктом вивчення когнітивної психології?
10. Основні ідеї гуманістичної психології.
11. В чому полягає активний характер психічного відображення?

Завдання і вправи для самостійної роботи та поглиблення знань

1. Наведіть 2-3 приклади включення психологічної інформації в текстах публікацій за вашим майбутнім фахом.
2. На основі запропонованого вище переліку галузей психології спробуйте побудувати свою модель “дерева” психологічної науки. Спробуйте спрогнозувати розвиток існуючих та появу нових галузей психології у сучасному світі.

Творчі завдання (теми рефератів, презентацій Microsoft Office PowerPoint, газет Microsoft Office Publisher)

1. Актуальні проблеми сучасної психологічної науки.
2. Психологічна наука і практика в бізнесі.
3. Психологічна наука і проблеми управління.
4. Психологічна наука та розвиток реклами.

ТЕСТИ

Варіант 1

Оберіть правильну відповідь

1. Предметом психології є:
 - а) поведінка;*
 - б) психіка;*
 - в) свідомість;*
 - г) особистість;*
 - д) діяльність;*
 - е) несвідоме;*
 - ж) все вище перелічене.*

2. Біхевіоризм – це напрямок в психології який:
 - а) вважає рушійними силами розвитку особистості інстинктивні дії (сексуальні та агресивні);*
 - б) заперечує свідомість як предмет психології і зводить психіку до різних форм поведінки, уявляється як сукупність реакцій;*
 - в) вивчає поведінку особистості, її розвиток, активність, самоактуалізацію і самовдосконалення;*
 - г) надає вирішальну роль знанням у протіканні психічних процесів і поведінки людини, досліджує питання організації знань в пам'яті, співвідношення вербальних і образних компонентів у процесі запам'ятовування і мислення;*
 - д) пояснює динаміку психічних процесів принципом асоціації.*

3. Гуманістична психологія – це напрямок в психології, який:
 - а) надає вирішальне значення в організації поведінки людини ірраціональним спонуканням, тенденціям, установкам, які приховані за поверхневою стороною свідомості;*
 - б) розглядає всю психічну діяльність з точки зору її неперервної динаміки, активності;*
 - в) виходить з того, що структура особистості закладається в дитинстві у вигляді особливого “стилю життя”, який зумовлює весь наступний психічний розвиток;*
 - г) виходить з того, що основний мотив кожної людини – це прагнення до самоактуалізації;*
 - д) вважає предметом психології елементи свідомості і структурні співвідношення між ними.*

4. Хто з теоретиків психології стверджував, що особистість здебільшого керується силами несвідомого:

- а) К. Юнг;*
- б) З. Фрейд;*
- в) К. Роджерс;*
- г) Е. Кречмер.*

8. Сучасна психологія свої дослідження базує на:

- а) інтуїції;*
- б) спробах і помилках;*
- в) спостереженнях та експериментах;*
- г) тестах.*

9. Метод експерименту належить до:

- а) організаційних;*
- б) інтерпретаційних;*
- в) емпіричних;*
- г) методів обробки даних.*

10. Метод психології, що характеризується активним втручанням в ситуацію з боку дослідника, що здійснює планомірне маніпулювання однієї або декількох змінних і реєстрацію відповідних змін в поведінці об'єкта – це:

- а) тестування;*
- б) соціометрія;*
- в) аналіз результатів діяльності;*
- г) експеримент.*

11. Етичність дослідження полягає у тому, щоб до його початку кожного учасника проінформувати про:

- а) процедуру дослідження;*
- б) ризик, з яким пов'язане дослідження;*
- в) право учасника при бажанні припинити участь в експерименті;*
- г) все перелічене вище.*

12. Психологічні прийоми, які використовуються для дослідження і якісної оцінки рівнів розумового розвитку – це:

- а) тести досягнень;*
- б) тести здібностей;*
- в) особистісні тести;*
- г) тести інтелекту.*

13. Соціальна психологія вивчає такі психічні явища:

- а) психологію релігії;*
- б) етнопсихологію;*
- в) діяльність людини в умовах невагомості;*
- г) становище лідера в групі;*
- д) скерованість особистості.*

Варіант 2

Оберіть правильну відповідь

1. У перекладі з грецької термін “психологія” означає:

- а) вчення про душу;*
- б) вчення про психіку;*
- в) вчення про свідомість;*
- г) вчення про поведінку;*
- д) вчення про несвідоме.*

2. Метод психологічного дослідження, при якому дослідник не втручається в перебіг процесу, який він вивчає, а лише фіксує закономірності, робить певні висновки – це метод:

- а) обробки;*
- б) інтерпретації та висновку;*
- в) спостереження;*
- г) психологічного впливу.*

3. Соціальна психологія вивчає:

- а) вікові відмінності людей;*
- б) особистість і соціальні групи;*
- в) особливості поведінки чоловіків і жінок;*
- г) причини стресів.*

4. Яка галузь психології вивчає психічні явища, що виникають в процесі взаємодії людей в різних організованих та неорганізованих соціальних групах?

- а) порівняльна;*
- б) педагогічна;*
- в) соціальна;*
- г) вікова.*

5. Суб'єктивний образ об'єктивного світу називається:

- а) психікою;*
- б) свідомістю;*
- в) мозковою діяльністю;*
- г) мисленням.*

6. Психоаналіз – це вчення, яке створене:

- а) Б. Скіннером;*
- б) К. Халлом;*
- в) З. Фрейдом;*
- г) Е. Фроммом.*

7. Група теорій, яка розглядає людину як вищу духовну істоту, що ставить перед собою мету самовдосконалення:

- а) соціометричні;*
- б) гуманістичні;*
- в) динамічні;*
- г) немає таких теорій.*

8. Соціодинамічні теорії особистості:

а) описують особистість і пояснюють її поведінку, виходячи з її психологічних чи внутрішніх, суб'єктивних характеристик;

б) головну роль в детермінації поведінки відводять зовнішній соціальній ситуації і не надають суттєвого значення внутрішнім властивостям особистості;

в) ґрунтуються на принципі взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників в управлінні актуальними діями особистості

г) з'ясовують структуру особистості і виявляють системи понять, за допомогою яких вона повинна описуватись.

9. Завданням психології праці є дослідження:

- а) загальноприйнятих смаків;*
- б) професійних особливостей людини;*
- в) закономірностей трудових навичок;*
- г) громадських настроїв;*
- д) впливу на працюючих виробничого процесу.*

10. Галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності етапів психічного розвитку і формування особистості на протязі онтогенезу людини від народження до старості - це:

- а) генетична психологія;*
- б) вікова психологія;*
- в) історіографічна психологія;*
- г) диференційна психологія;*
- д) порівняльна психологія.*

11. Психодинамічні теорії особистості:

- а) описують особистість і пояснюють її поведінку, виходячи з її психологічних чи внутрішніх, суб'єктивних характеристик;*
- б) головну роль в детермінації поведінки відводять зовнішній соціальній ситуації і не надають суттєвого значення внутрішнім властивостям особистості;*
- в) ґрунтуються на принципі взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників в управлінні актуальними діями особистості*
- г) з'ясовують структуру особистості і виявляють системи понять, за допомогою яких вона повинна описуватись.*

12. Завданням економічної психології є:

- а) дослідження економічних механізмів і процесів, що зумовлюють споживання та інші види економічної поведінки;*
- б) аналіз впливу зовнішніх економічних феноменів на поведінку людини і її самопочуття;*
- в) вивчення ставлення людини до різних форм власності;*
- г) вивчення психологічних умов ефективності планування;*
- д) все вище перелічене.*

13. Галузь психології, яка вивчає психологічні особливості людей для формування потреб покупців, правильної організації реклами та продажу товарів, підвищення культури обслуговування населення - це:

- а) політична психологія;*
- б) психологія управління;*
- в) психологія торгівлі.*

Рекомендована література: основна [1 с. 74-110; 3];

додаткова [5; 8; 10; 12; 13; 19; 20].

Тема 2. СПЕЦИФІКА ТА ЗНАЧЕННЯ СОЦІОЛОГІЇ ЯК НАУКИ

Питання теми:

1. Визначення соціології.
2. Основні категорії та поняття соціології.
3. Функції соціології.
4. Методи соціологічного дослідження.

Основні поняття і терміни

Соціологія, соціальне, функції соціології: гносеологічні- теоретико-пізнавальна, методологічна, критична функції, соціальні функції - інформаційна, прогностична, перетворювальна, управлінська, світоглядна методи соціологічного дослідження.

Короткий зміст навчального матеріалу

1. Визначення поняття "соціологія"

Автор	Зміст поняття "соціологія"
Б. Гіденс	<i>Соціологія – це вивчення соціального життя людини, груп людей та суспільств.</i>
М. Вебер	<i>Соціологія ...є наука, яка прагне зрозуміти соціальну дію і тим самим казуально пояснити її процес і вплив.</i>
П. Сорокін	<i>Соціологія—це наука, яка вивчає поведінку людей, що живуть у середовищі собі подібних.</i>
П. Бурдь'є	<i>Соціологія мусить діяти, виходячи з того, що людські істоти є водночас і біологічними індивідами, і соціальними агентами.</i>
А. Кравченко	<i>Соціологія – система наукового знання, яка пояснює основи поведінки людей ж представників великих соціальних груп.</i>
Г.Осипов	<i>Соціологія вивчає суспільство як цілісну організовану систему соціальних зв'язків і відносин, інститутів, соціальних груп, які взаємодіють між собою, тобто соціальні структури суспільства.</i>
Г. Дворецька	<i>Соціологія - це наука про закономірності становлення, функціонування і розвитку суспільства як соціальної системи. Вона вивчає соціальні факти, процеси, відносини, діяльність індивідів, груп, їх ролі, статуси, поведінку, інституційні форми їх організації.</i>
Н. Смелзер	<i>Соціологія, просто кажучи, – це один із способів вивчення людей. Соціологи прагнуть з'ясувати, чому люди поведуть себе певним чином, чому вони утворюють групи, відправляються на війну, поклоняються комусь, одружуються, голосують, тобто все, що відбувається один з одним.</i>

В. Тарасенко	<i>Соціологія є наукою не про суспільство, а про соціальну реальність суспільства, яку вона безпосередньо вивчає. Соціологія – це універсальна інтелектуальна дисципліна з надзвичайно широкими можливостями пізнання соціальної реальності суспільства, яка породжує концептуальні знання, ціннісні ідеології та технології й інженерії її перетворення.</i>
Дж. Тьорнер	<i>Соціологія – це наука, що досліджує людську поведінку, взаємодії, а також організацію суспільств.</i>

2. Основні категорії та поняття соціології

(відображають універсальні особливості соціальної дійсності, загальні закономірності розвитку соціальних явищ, які становлять об'єкт науки

Соціальне – це сукупність певних рис та особливостей суспільних відносин, що формують в процесі спільної діяльності індивідів чи спільнот, за конкретних умов і виявляються в їхніх стосунках, ставлення до свого місця в суспільстві, явищ і процесів суспільного життя.

Соціальна спільнота – реально існуюча сукупність індивідів, придатна для емпіричної фіксації, яка характеризується відносною цілісністю і здатність виступати як самостійний творчий суб'єкт історичної і соціальної дії.

Соціальний зв'язок – це сукупність особливих залежностей одних соціальних суб'єктів від інших, їх взаємовідносини, які об'єднують людей у відповідні соціальні спільноти і свідчать про їх колективне існування.

Соціальні відносини – це усталена система зв'язків між окремими людьми й соціальними спільнотами, які беруть неоднакову участь в економічному, політичному, духовному житті, мають різний соціальний стан, способів життя, джерела і рівні доходів та особистого споживання.

Соціальна система – складноорганізоване, цілісне утворення, основними елементами якого є люди, їх зв'язки та взаємовідносини, а також соціальні інститути та організації, соціальні групи та спільноти, норми і цінності, що надають функціонуванню системи впорядкованого характеру.

Соціальна дія – форма або спосіб розв'язання соціальних проблем і суперечностей, основою яких є зіткнення інтересів основних соціальних сил

Соціальні взаємодії – це взаємозумовлені соціальні дії, за яких дії одного суб'єкта, є одночасно причиною і наслідком відповідних дій інших суб'єктів.

Соціальний факт – одинична суспільно значуща подія або певна сукупність однорідних подій, типових для тієї чи іншої сфери суспільного життя або характерних для певних соціальних процесів.

Соціальне явище – це будь-який вияв відносин чи взаємодій людей або окрема подія чи випадок.

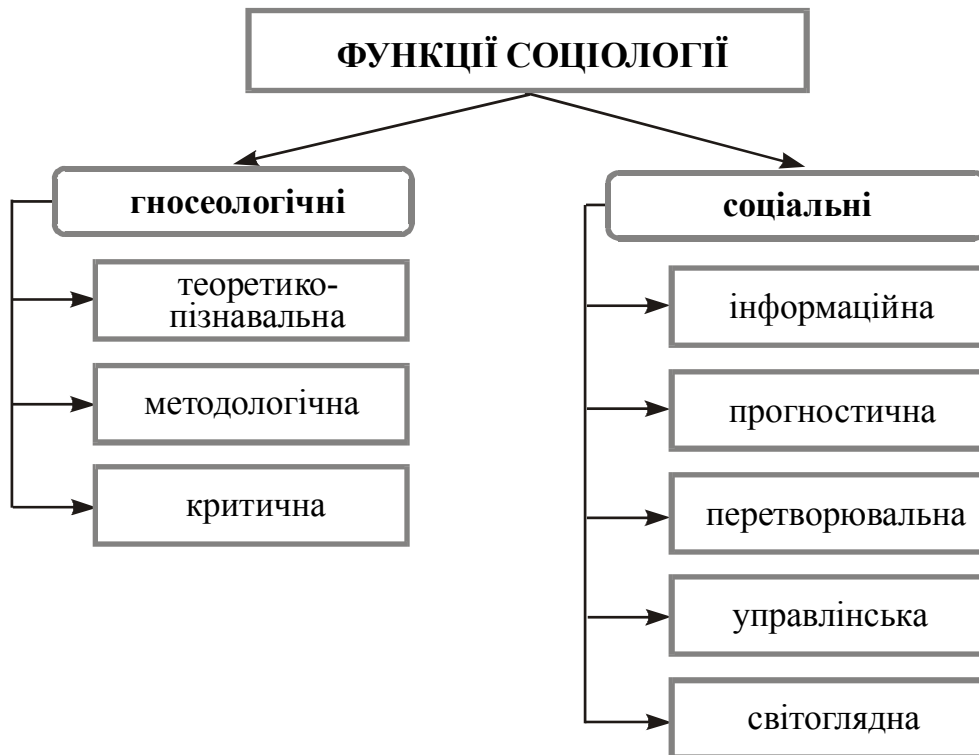
Соціальні рухи – різні форми колективної дії, спрямовані на соціальну реорганізацію; функціонують неформально, хоч деяку з них можуть згодом інституалізуватися.

Соціальна група – це сукупність людей, які взаємодіють певним чином на основі взаємних очікувань.

3. Функції соціології

Функції соціології – це основні обов'язки перед суспільством, важливі напрямки і сфери діяльності цієї науки.

Соціологія як самостійна наука виконує дві групи функцій: 1) гносеологічні; 2) соціальні функції.

До *гносеологічних функцій* соціології належать теоретико-пізнавальна, методологічна, критична функції, які забезпечують найповніше й конкретне пізнання тих чи інших явищ і процесів соціального життя.

Теоретико-пізнавальна функція соціології полягає у тому, що вона забезпечує здобуття й нагромадження знань про суспільство, його соціальні відносини, систематизацію цих знань і на цій основі — створення соціальних теорій та концепцій. Водночас соціологія вивчає закономірності й випадковості соціального життя суспільства, розкриває їх сутність, місце й роль у пізнанні соціальних явищ і процесів, їх регулюванні, управлінні та перетворенні, тобто виконує *методологічну функцію*, формулюючи закономірності, випадковості, визначаючи методи пізнання та створюючи вчення про ці закономірності й випадковості, методи пізнання соціальної сфери суспільства, її функціонування та розвитку. Соціологічну методологію використовують й інші науки про суспільство.

Реалізуючи *критичну функцію*, соціологія, з одного боку, обґрунтовує і показує все те позитивне, що можна і треба зберігати, зміцнювати, розвивати й

використовувати, з іншого — виявляє і висвітлює те, що є негативним, віджилим, що справді вимагає радикальних змін або повного усунення із суспільного життя.

Що стосується *соціальних функцій*, то вони повинні забезпечити надійну інформацію про різноманітні соціальні процеси та явища, про зміни соціальної структури, сім'ї, національних відносин та ін.

Інформаційна функція — це отримання та систематизація інформації про реальний стан соціальних відносин, явищ і процесів, про їхній розвиток та взаємозв'язки.

Прогностична функція соціології виявляється у формуванні соціальних прогнозів розвитку соціальних явищ і процесів. Соціальні прогнози можуть бути короткостроковими або довгостроковими. В соціальній практиці використовуються частіше короткострокові прогнози розвитку соціальних об'єктів та суб'єктів.

Сутність *перетворювальної функції* полягає у тому, що висновки, рекомендації та пропозиції соціологічної науки слугують основою для вироблення та прийняття рішень.

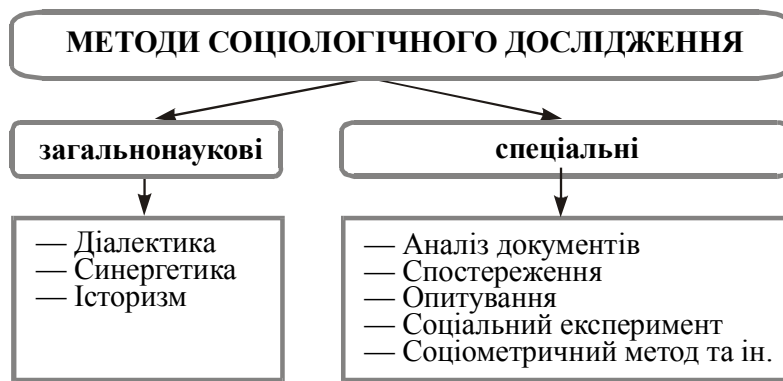
Управлінська функція соціології — це вироблення соціального механізму впровадження у практику рішень щодо функціонування, розвитку й удосконалення соціальних відносин. Ця функція забезпечує ефективну діяльність органів соціального управління та конкретних керівників. Відсутність або ігнорування соціального механізму реалізації управлінських рішень призводить до зниження ефективності соціального управління або до його втрати, що є основною причиною тяжких наслідків розвитку суспільства.

Світоглядна функція соціології виявляється у використанні справді конкретних вивірених кількісних та якісних показників і фактів соціального життя людини і суспільства, що тільки й здатні переконати в чомусь сучасну людину, сформувані в її свідомості не тільки систему знань про суспільство, а й розуміння своїх власних місця, ролі та відповідальності в даному суспільстві. Саме тому світоглядна функція соціології є, в основному, соціологічною.

Соціологія як наука виконує цілу низку інших допоміжних функцій у життєдіяльності людини, сім'ї, національних груп, суспільства загалом.

4. Методи соціологічного дослідження

Соціологія, як і будь-яка інша наука, використовує загальнонаукові та спеціальні соціологічні методи теоретичного й емпіричного пізнання соціальної дійсності.

Діалектика, як всезагальний метод пізнання, дає змогу виявити й проаналізувати закономірності виникнення, функціонування та розвитку соціальної реальності — явищ, процесів, відносин, а також причинно-наслідкові зв'язки, детермінованість соціального життя людини і суспільства, малих та великих соціальних груп, обґрунтувати певні соціальні процеси.

Синергетика забезпечує виявлення та аналіз самовиникаючих, випадкових, таких, що самоорганізуються, самоуправляються, соціальних явищ і процесів, реальних та можливих біфуркацій (відхилень від норм) у соціальному житті та поведінці самоорганізованих соціальних суб'єктів та об'єктів, виявлення й аналіз соціальної акупунктури суспільства, найбільш складних і «больових» моментів у соціальних відносинах.

Історизм (порівняльно-історичний метод) дозволяє виявити, охарактеризувати та зіставити різні рівні еволюції соціального об'єкта, що досліджується, а також, певною мірою визначити основні історичні тенденції його розвитку.

МЕТОД СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Переваги	Особливості застосування	Недоліки
<ul style="list-style-type: none">• Оперативність отримання інформації• Відносна дешевизна, не потрібен складний інструментарій• Можливість використання в пошукових дослідженнях	<ul style="list-style-type: none">• Подія та спостереження за нею здійснюються водночас• Безпосередній контакт соціолога з об'єктом дослідження• Цілісність сприйняття, єдність раціонального та емоційного в процесі спостереження• Спостереження може бути складовою частиною інших методів	<ul style="list-style-type: none">• Локальність спостережуваних явищ• Як правило, неможливі повторні спостереження подій, що досліджуються• Інформація переважно про дії людей, а про цілі, мотиви, цінності її практично немає• Перекручування даних через спостережуване «зараження» стереотипами групи, що спостерігається

МЕТОД ОПИТУВАННЯ

Переваги	Особливості застосування	Недоліки
<ul style="list-style-type: none">• Можливість охоплення масової аудиторії• Дозволяє отримати первинну інформацію про мотиви, орієнтації, цінності об'єкта• Можливість повторних досліджень об'єкта	<ul style="list-style-type: none">• Інформація відображає соціальну реальність безпосередньо, через думки людей• Можливість отримати різнобічну інформацію про події та думки людей• Безпосередній контакт соціолога з об'єктом дослідження	<ul style="list-style-type: none">• Високі вимоги до соціолога та процедури спостереження• Дорожня та висока трудомісткість масових анкетних опитувань та інтерв'ю• Можливість отримання перекошеної та неправдивої інформації• Думки людей змінюються, тому важко оцінювати їх об'єктивність

СОЦІОМЕТРИЧНИЙ МЕТОД

Переваги	Особливості застосування	Недоліки
<ul style="list-style-type: none">• Дозволяє з'ясувати особисті переваги, мотиви діяльності, ціннісні орієнтації членів групи• Забезпечує виявлення формальних та неформальних лідерів, передбачає можливі конфлікти• Комп'ютерні варіанти методики дозволяють дуже оперативно (1—2 години) отримати дані про структуру	<ul style="list-style-type: none">• Використовується для отримання інформації про структуру малих груп, про характер міжособистісних стосунків у групі• Поєднує елементи опитування та експерименту• Безпосередній контакт соціолога з об'єктом, дані подаються безпосередніми учасниками події, явища• Процедура дослідження відпрацьована до рівня соціальної технології	<ul style="list-style-type: none">• Призначений лише для дослідження групи з 15—20 осіб• Неприйнятний для дослідження випадкових або тимчасових спільностей, а тільки тих груп, де склалися стійкі зв'язки• Респонденти не пояснюють причин свого вибору, тому важко оцінити стійкість переваг поведінки людей у різних ситуаціях• Можливі нещирі відповіді та помилки через невірне розуміння питань

Питання для самоконтролю

1. Хто є основоположником наукової соціології?
2. Окресліть предмет соціології.
3. Які основні функції соціології?
4. Розкрийте основні завдання, що стоять перед сучасною соціологією.
5. Розкрийте рівні соціологічного аналізу.
6. Що означає термін «протосоціологія»?
7. Розкрийте зміст основних етапів становлення соціології.
8. Окресліть особливості розвитку соціології ХХ ст.
9. Які особливості та тенденції розвитку сучасної соціології в Україні?

Завдання і вправи для самостійної роботи та поглиблення знань

1. Напишіть невеликий твір на тему "Що мені дає вивчення соціології?" (В цій роботі спробуйте відповісти на питання: як можна використати соціологічні знання: а) кожному громадянину; б) такому спеціалісту, як ви.

2. Запропонуйте в своїй навчальній групі провести дискусію на тему: *"Соціологія – це одна наука чи система наук?"*

3. Назвіть види соціальних законів, які виділяють за:

а) часом дії:

б) за масштабом реалізації:

в) за характером, способом вияву:

г) за формами зв'язків:

4. Прочитайте уважно нижченаведені категорії соціології: *"соціальний розвиток", "соціальна група", "соціальний прогрес", "особистість", "соціальна мобільність", "соціалізація", "соціальна трансформація", "соціальна спільність", «соціальний клас», «соціальний рух», «соціальний процес», «соціальна верства», «соціальна стратифікація», «соціальна діяльність», «соціальна поведінка», «соціальний контроль».*

Які з них пояснюють статистику суспільства, його структуру, а які характеризують динаміку суспільства?

5. Підготуйтеся до рольової гри: *«Віртуальний міжконтинентальний науковий симпозіум учених усіх століть: «Найважливіші проблеми соціології»*, вибравши собі одну із ролей ученого соціолога ХІХ, ХХ ст. або сьогодення. Запропонуйте коротку характеристику епохи ученого, країни, яку він представляє, опис його зовнішності. Викладіть основні теоретичні погляди, які б ваш герой відстоював у дискусіях.

Вихідна система ролей:

- 1) О. Конт; 2) Е. Дюркгейм; 3) М. Вебер; 4) Г. Спенсер; 5) К. Маркс;
- 6) Ф. Тьоніс; 7) Ф. Знанецький.

Представники сучасних напрямків і концепцій:

- 8) структурний функціоналізм (Т. Парсонс, Г. Мертон);
- 9) теорія соціальних конфліктів (Ч. Мисс, Р. Дарендорф, Л. Козер);
- 10) символічний інтеракціонізм (Дж. Мід, М. Кун);
- 11) теорії соціального обміну (Дж. Хоманс, П. Блау);
- 12) теорії «розуміючої соціології» (А. Шюц);
- 13) теорії «формальної соціології» (Г. Зиммель);
- 14) концепція «соціологізму» Е. Дюркгейм);
- 15) інтегральна соціологія (П. Сорокін);
- 16) неофункціоналізм (Дж. Александер);
- 17) теорія радикального гуманізму (Е. Фромм);
- 18) теорія еліт (Г. Моска, В. Парето);
- 19) біхевіоризм (Е. Уілсон);
- 20) психоаналітичні теорії (Ч. Кулі, М. Дугал, З. Фрейд)
- 21) та інші за Вашим вибором.

6. Використовуючи рекомендовані підручники та посібники, визначте, кому із вчених у протосоціологічний період належать такі думки (можливо кілька варіантів):

- а) розробив принципи, що лягли в основу сучасної теорії соціального менеджменту;
- б) вважав, що громадяни добровільно обмежують власну свободу, отримуючи натомість надійний захист;
- в) наполягав на думці, що розвиток знань не тотожний розвитку мудрості людей, і що суспільство само привело себе до нещастя і страждань;
- г) розглядав розшарування суспільства, що є основою сучасної теорії соціальної стратифікації;
- д) вважав, що закони створюються людьми штучно, а істинні із них лише ті, що направлені на благо, при цьому рабство вважав законним і необхідним явищем;
- е) вважав, що все належить усім, і ніхто нічим не володіє, наполягав на меритократії у суспільстві (наявність людей, гідних влади);
- є) визначав людину як політичну тварину;
- ж) вважав, що суспільство процвітає, коли його основу становить середній клас;
- з) на його думку, громадянське суспільство породжене страхом одних проти інших, страх не роз'єднує, а об'єднує;
- і) вважав, що в основі відчуження одних людей від інших лежать загальнокультурні причини, зокрема, брехливість і фальш протискаються у стосунки між людьми;

- й) прихильник теорії християнського провіденціалізму, вважав, що розвиток суспільства — це випробування волі людей до добра, вищим ідеалом будь-якого суспільства є модель теократичної держави;
- к) вважав, що потреби людей є вчителями життя;
- л) вважав, що лідер має бути сильним як лев і хитрим як лис;
- м) вважав, що людина — істота соціальна, а саме її життя полягає у досягненні вищого блага через розумну діяльність.

1. Демокрит. 2. Платон. 3. Аристотель. 4. Августин Блаженний. 5. Нікколо Макіавеллі. 6. Томас Гоббс. 7. Томас Мор. 8. Жан-Жак Руссо.

7. Знайдіть відповідність між поняттям та дефініцією:

Поняття:

- а) соціологія;
- б) категорія;
- в) предмет соціології;
- г) об'єкт соціології;
- д) соціальні відносини;
- е) соціальний закон;
- є) теоретично-пізнавальна функція;
- ж) світоглядно-ідеологічна функція.

Дефініції:

1. Об'єктивний і повторювальний причинний зв'язок між соціальними явищами і процесами, які виникають унаслідок масової діяльності людей.
2. Суспільство як цілісна соціальна реальність, сукупність соціальних зв'язків і соціальних відносин.
3. Відображення якісної конкретності та цілісності досліджуваного об'єкта, суттєвих властивостей, рис, характеристик, можливостей його розвитку і вдосконалення.
4. Самостійний, специфічний вид суспільних відносин, які виражають діяльність соціальних суб'єктів, зумовлену їх неоднаковим становищем у суспільстві та роллю в суспільному житті.
5. Діяльність особи, соціальних спільнот та різних верств людей у суспільному житті, або реальна суспільна свідомість.
6. Наука про становлення, розвиток, функціонування суспільства, його елементів, соціальних відносин і соціальних процесів, про механізми і принципи їх взаємодії.
7. Функція, спрямована на забезпечення наукової дискусії між концепціями, поширення наукової ідеології, формування соціологічного стилю мислення, підготовку компетентних спеціалістів, глибоке, всебічне засвоєння ними наукової ідеології.
8. Функція, спрямована на вироблення нового соціологічного знання, пов'язана з вивченням закономірностей соціального розвитку.

8. Уважно прочитайте фрагмент тексту відомого соціолога *Е. Гіденса*:

Ми живемо сьогодні у світі, сповненому тривог, але водночас і дивовижних перспектив на майбутнє. Цей світ вирує змінами, позначений глибокими конфліктами, напругами та суспільними розколами, як і руйнівним впливом сучасної технології на навколишнє середовище. А проте ми спроможні контролювати свою долю і змінювати кожен своє життя, сподіваючись на краще, чого попередні покоління навіть уявити собі не могли.

Як постав сьогоднішній світ? Чому умови нашого життя так відрізняються від тих, за яких жили наші батьки й діди? В якому напрямку відбуватимуться зміни в майбутньому? Ці питання становлять що найактуальніший інтерес для соціології – наукової галузі, яка, з огляду на сказане вище, має відігравати роль у новітній інтелектуальній культурі.

СОЦІОЛОГІЯ – це вивчення соціального життя людини, груп людей та суспільств. Це надзвичайно цікава й захоплююча справа, оскільки йдеться про нашу власну поведінку як суспільних істот. Поле соціологічних досліджень надзвичайно широке – від аналізу випадкових зустрічей між окремими індивідами на вулиці й до вивчення глобальних соціальних процесів.

Соціологія показує, що треба мати набагато ширший погляд нате, чому ми є такі, які ми є, і чому ми поводимося так, а не інакше. Вона вчить нас, що те, що ми сприймаємо як природне й неминуче, добре або істинне, може й не бути таким, і що наші «нахили» формуються під потужним впливом історичних та суспільних сил. Розуміння витончених, але складних і глибоких способів, в які індивідуальне життя кожного з нас віддзеркалює контексти нашого соціального досвіду, є фундаментальним для соціологічного світогляду.

Соціологічна уява вимагає від нас передусім уміння *«мислити себе» поза звичним перебігом особистого повсякденного життя, щоб поглянути на нього по-новому*. Уявіть собі таку просту дію: ви п'єте чашку кави. Що ми можемо сказати щодо такої начебто нецікавої дії з соціологічної точки зору? Надзвичайно багато. По-перше, ми зауважимо, що пити каву – це не просто тамувати спрагу. ***Пиття кави має символічну цінність і є невід'ємним елементом нашої повсякденної суспільної діяльності.*** Часто ритуал, пов'язаний з питтям кави, має набагато більшу вагу, ніж сам акт споживання напою. Двоє людей, домовляючись про зустріч за кавою, мабуть, більше зацікавлені в тому, щоб зійтися й погомоніти, а не в тому, що збираються пити. Власне, в усіх відомих нам суспільствах споживання їжі й напоїв є нагодою для соціального спілкування та здійснення ритуалів. Ця тема взагалі багата на матеріал для соціологічного вивчення.

По-друге, ***кава – наркотик, який містить у собі кофеїн, що збуджує діяльність мозку.*** Проте тих, хто надуживає кавою, більшість людей західної культури не сприймає як наркоманів. Подібно до алкоголю кава вважається суспільно прийнятним наркотиком, тоді як марихуана – ні. Проте є суспільства, які терпимо ставляться до споживання марихуани чи навіть кокаїну, але не схвалюють споживання ані кави, ані алкогольних напоїв. Соціологи прагнуть з'ясувати причини таких контрастів.

По-третє, *індивід, який випиває чашку кави, прилучається до надзвичайно складної структури суспільних та економічних відносин, що пронизує увесь світ.* Виробництво, транспортування та розподіл кави вимагають безперервного здійснення ділових операцій та укладання контрактів між людьми, що живуть за тисячі кілометрів від споживача кави. Вивчення таких глобальних трансакцій є важливим завданням соціології, оскільки багато аспектів нашого життя сьогодні визначаються впливами та комунікаціями, що діють у масштабах усього світу.

I, нарешті, *кожен індивідуальний акт споживання кави зумовлюється тривалим процесом попереднього суспільного та економічного розвитку.* Разом з багатьма іншими, нині звичними складовими компонентами західної дієти – такими як чай, банани, картопля та білий цукор – каву стали широко споживати лише з кінця дев'ятнадцятого сторіччя. Хоча цей напій походить із Середнього Сходу, проте його масове споживання в Європі поширюється під час західної колоніальної експансії, особливо активно здійснюваної півтора століття тому. Фактично вся кава, яку споживають у країнах Заходу сьогодні, завозиться з територій (Південної Америки та Африки), колонізованих європейцями. Отже, її аж ніяк не можна вважати природною складовою західної дієти.

Соціальна уява дозволяє нам бачити, що багато подій, які, здавалося б, стосуються лише індивіда, насправді віддзеркалюють набагато ширші проблеми. Розлучення, наприклад, може бути дуже важким випробуванням для когось, кому довелося його пережити, – Мілз називає це особистою проблемою. Але він же таки зазначає, що розлучення - це й важлива громадська проблема в такому суспільстві, як сьогоднішня Велика Британія, де понад третина шлюбів розпадаються в перші десять років. Безробіття, якщо звернутись до ще одного прикладу, можна вважати особистою трагедією для людини, яка втратила працю й неспроможна влаштуватися десь-інде. Однак розміри цього лиха виходять далеко за межі особистого розпачу, коли мільйони членів якогось суспільства опиняються в такій ситуації: це вже буде громадська проблема, що виражає значну негативну тенденцію суспільного розвитку.

Е.Гіденс наводить приклад, як соціологічна уява дозволяє «мислити себе» поза звичайним перебігом особистого повсякденного життя, щоб поглянути на нього по-новому. Він розглядає з соціологічного погляду таку просту дію: «Ви п'єте каву».

Спробуйте розвинути свою власну соціологічну уяву та підібрати приклад, який можна розглянути із соціологічного погляду.

Творчі завдання (теми рефератів, презентацій Microsoft Office PowerPoint, газет Microsoft Office Publisher)

1. Соціологія як особлива форма соціального пізнання.
2. Роль соціології в осмисленні та аналізі суспільних явищ і процесів в сучасному суспільстві.
3. Специфіка соціологічного мислення та уяви (Ч. Міллс, П. Штомпка).
4. Основні теоретичні напрями вивчення соціальної взаємодії в соціологічній теорії.
5. Вітчизняні соціологи про завдання та перспективи розвитку соціології в Україні.
6. Прикладні проблеми соціології та психології.
7. Місце О. Конта в історії соціології.
8. Творчість К. Маркса та її теоретичні й практичні інтерпретації.
9. Ціннісно-нормативна зумовленість суспільства в розумінні Е. Дюркгайма.
10. Праця М. Вебера „Протестантська етика і дух капіталізму”.
11. Е. Гіденс про теоретичні дилеми та завдання сучасної соціології.
12. Політична соціологія М. Драгоманова.
13. „Генетична соціологія” М. Грушевського.
14. Теоретична спадщина М. Шаповала.
15. Теорія еліт В. Липинського.

ТЕСТИ

Варіант 1

Оберіть правильну відповідь

1. Соціологія як наука виникла:

- а) після Другої світової війни; б) на початку XX ст.;
в) в першій половині XIX ст.; г) у XVIII ст.

2. У якій з відповідей найповніше й найглибше розкрито предмет соціології?

- а) це наука, що вивчає і аналізує соціальні факти;
б) це наука, що вивчає специфіку соціального;
в) це система наукового знання, яка пояснює поведінку людей як представників великих соціальних груп;
г) це наука, що вивчає суспільство як цілісну організовану систему соціальних зв'язків і відносин, інститутів суспільних груп, які взаємодіють між собою;
д) це наука про становлення, розвиток і функціонування соціальних спільностей, соціальних організацій і соціальних процесів;
е) це наука про суспільство як єдину соціальну систему, про тенденції, закони і функціонування і розвитку, про прояви даних законів і закономірностей у діяльності соціальних суб'єктів малих і великих соціальних груп і спільностей людей, а також окремих особистостей.

3. Закони соціальної статичності відображають:

- а) напрям, форми, чинники розвитку соціального об'єкта;
б) особливості зміни, еволюції соціального об'єкта;
в) тенденцію до збереження стабільності соціальної системи.

4. Закони соціальної динаміки відображають:

- а) стабільність соціальної структури суспільства;
б) етапи, причини, характер і типи зміни соціальної структури суспільства;
в) процеси соціалізації та стратифікації.

5. Феноменологічна соціологія і символічний інтеракціонізм на перше місце висувають:

- а) пошук об'єктивної істини;
б) роль універсальних закономірностей людської природи (прагнення до одержання вигід і нагород) для пояснення соціальних відносин і структур;
в) завдання з всування соціально-психологічної структури соціальної взаємодії, ролі людської особистості як творця соціальної реальності.

6. Теоретична соціологія відрізняється від прикладної:

- а) за метою, яку ставить перед собою соціологія;

- б) за методом дослідження; в) за об'єктом дослідження.*
7. Термін "соціологічні теорії середнього рівня" в соціології ввів:
*а) Т. Парсонс; б) П. Сорокін;
в) Р. Меротон; г) Г. Спенсер.*
8. До галузевих соціологічних теорій належать:
*а) соціологія малих груп; б) соціологія міста;
в) етносоціологія; г) соціологія сім'ї;
д) економічна соціологія; е) соціологія політики;
є) соціологія медицини; ж) соціологія культури.*
9. До спеціальних соціальних теорій відносяться:
*а) соціологія медицини; б) соціологія сім'ї;
в) соціологія освіти; г) соціологія масової комунікації;
д) соціологія злочинності.*
10. Зазначте, які категорії не входять до поняття "соціальні інститут".
*а) соціологія натовпу; б) соціологія конфлікту;
в) соціологія культури; г) соціологія молоді;
д) соціологія праці; е) соціологія сім'ї;
є) соціологія мобільності.*
11. Зазначте, які категорії входять до поняття "соціальні спільноти".
*а) соціологія організацій; б) соціологія села;
в) соціологія молоді; г) соціологія віку;
д) соціологія влади; е) соціологія девіантної поведінки;
є) соціологія освіти.*
12. Під функціями соціології розуміють:
*а) зв'язок соціології з іншими науками;
б) цілі і завдання соціології;
в) суспільне призначення, роль соціології, яку вона виконує в суспільстві.*
13. Суть теоретичної функції соціології полягає в:
*а) перетворенні соціальних інститутів;
б) зборі первинної соціологічної інформації;
в) поширенні впливу на свідомість і поведінку людей з метою формування їх певних соціальних якостей;
г) поповненні та збагаченні соціологічного знання, в розробці концепцій, ключових понять і категорій соціології на основі дослідження соціальної дійсності.*
14. Прогностична функція - це:
*а) визначення методів виникнення соціальні реальності;
б) прийняття управлінського рішення;*

в) обґрунтування науково обґрунтованої перспективи розвитку особистості, спільності, соціальної групи, суспільства.

15. Яке з положень найбільш вірно визначає місце соціології в системі суспільних наук?

- а) соціологія є складовою частиною соціальної філософії;*
- б) це самостійна наука, яка має свій науковий інструментарій;*
- в) соціологія не може існувати без висновків інших наук.*

16. Зазначте, з якими науками безпосередньо взаємодіє соціологія:

- а) з біологією;*
- б) психологією;*
- в) соціальною психологією;*
- г) мовознавством;*
- д) соціальною статистикою;*
- е) історією;*
- є) правознавством;*
- ж) соціальною філософією;*
- з) біотехнологією;*
- і) політологією.*

17. Видатний український мислитель Г. Сковорода вважав, що:

- а) відсутність приватної власності можливе тільки при скасуванні сім'ї.*
- б) сенс людського буття становить праця, а щастя — праця за покликанням.*
- в) запорукою стабільності у суспільстві виступає «середній елемент».*

18. Теорія конфлікту – це:

- а) концепція сучасної західної соціології, яка розвиває положення К. Маркса, про неминучий конфлікт між соціальними класами. Сучасні представники, такі як Р. Дарендорф, надають більше значення проблемі розподілу влади, ніж економічним чинникам;*
- б) концепція сучасної західної соціології. Її представники (Р. Мертон, К. Девіс) виступають послідовниками Г. Спенсера і розглядають суспільство як систему взаємозалежних частин, кожна з яких має вплив на функціонування цілого;*
- в) концепція сучасної західної соціології, представники якої (М. Вебер, Т. Парсонс) пояснюють різноманітні соціальні явища через суб'єктивну рефлексію учасників дій.*

19. Французький мислитель XVIII ст. Ж.-Ж. Руссо сформулював:

- а) теорію соціальної нерівності;*
- б) теорію ідеальної держави;*
- в) теорію відчуження;*
- г) теорію суспільного договору.*

20. Англійський соціолог XIX ст. Г. Спенсер порівнював суспільство з:

- а) машинним механізмом;*
- б) хімічним процесом;*
- в) живим організмом;*
- г) фізичним процесом.*

21. Поняття «ідеального типу» за М. Вебером — це:
- а) сукупність технологічних, соціальних, культурних змін, спрямованих на вдосконалення системи в цілому;*
 - б) певний образ-схема станів та процесів, якби вони проходили без відхилень і перешкод, яка розглядається як найбільш зручний спосіб упорядкування емпіричного матеріалу;*
 - в) стан суспільства, за якого певне коло його громадян, знаючи про існування обов'язкових норм, ставиться до них негативно або байдуже.*
22. Теорія соціальної дії —це:
- а) концепція сучасної західної соціології, яка розвиває положення К. Маркса про неминучий конфлікт між соціальними класами. Сучасні представники, такі як Р. Дарендорф, надають більше значення проблемі розподілу влади, ніж економічним чинникам;*
 - б) концепція сучасної західної соціології. Її представники (Р. Мертон, К. Девіс) виступають послідовниками Г. Спенсера і розглядають суспільство як систему взаємозалежних частин, кожна з яких має вплив на функціонування цілого;*
 - в) концепція сучасної західної соціології, представники якої (М. Вебер, Т. Парсонс) пояснюють різноманітні соціальні явища через суб'єктивну рефлексію учасників дій;*
 - г) концепція сучасної західної соціології. Її представники (Дж. Мід, М. Кун) розглядають взаємодію між людьми як безперервний діалог, у процесі якого вони спостерігають, осмислюють наміри один одного та реагують на них.*
23. Теорія символічного інтеракціонізму —це:
- а) концепція сучасної західної соціології, яка розвиває положення К. Маркса, про неминучий конфлікт між соціальними класами. Сучасні представники, як Р. Дарендорф, надають більше значення проблемі розподілу влади, ніж економічним чинникам.*
 - б) Концепція сучасної західної соціології. Її представники (Р. Мертон, К. Девіс) виступають послідовниками Г. Спенсера і розглядають суспільство як систему взаємозалежних частин, кожна з яких має вплив на функціонування цілого.*
 - в) концепція сучасної західної соціології, представники якої (М. Вебер, Т. Парсонс) пояснюють різноманітні соціальні явища через суб'єктивну рефлексію учасників дій.*
 - г) концепція сучасної західної соціології. Її представники (Дж. Мід, М. Кун) розглядають взаємодію між людьми як безперервний діалог, у процесі якого вони спостерігають, осмислюють наміри один одного та реагують на них.*

Варіант 2

Оберіть правильну відповідь

1. Термін «соціологія» запропонував і вперше використав у своїх творах:
 - а) Г. Спенсер;
 - б) Е. Дюркгейм;
 - в) К. Маркс;
 - г) О.Конт.
2. «Батьком» соціології є:
 - а) М.Вебер;
 - б) Г. Спенсер;
 - в) К.Маркс;
 - г) О. Конт.
3. Шеститомну працю «Курс позитивістської філософії» написав:
 - а) Г. Спенсер;
 - б) Дж. Міль;
 - в) М.Вебер;
 - г) О. Конт.
4. Органічний напрям в соціології заснував:
 - а) О.Конт;
 - б) Г. Спенсер;
 - в) Дж. Міль;
 - г) Е. Дюркгейм.
5. Вчення про суспільно-економічні формації належить:
 - а) О.Конту;
 - б) К. Марксу;
 - в) М.Веберу;
 - г) Г.Спенсеру.
6. Праця «Самогубство» належить:
 - а) К.Марксу;
 - б) Е.Дюркгейму;
 - в) М.Веберу;
 - г) Дж. Мідю.
7. Етап протосоціології в становленні та розвитку західної соціології займає період:
 - а) з 30-40 рр. XIX ст.. до кінця XIX ст.;
 - б) з античних часів до середньовіччя;
 - в) з кінця XVII ст. до середини XVIII;
 - г) всі відповіді невірні.

8. Представниками географічного напрямку соціології XIX ст. є:
- а) Г. Бокль;*
 - б) О. Конт;*
 - в) Л. Мечников;*
 - г) Ш. Монтеск'є;*
 - д) Р. Ратцель.*
9. Соціал-дарвінізм в соціології XIX ст. проголосив, що:
- а) соціальні явища обумовлені психологічними чинниками;*
 - б) соціальні явища обумовлюються географічними умовами;*
 - в) соціальний розвиток обумовлюється біологічною еволюцією;*
 - г) соціальний прогрес є довічною боротьбою людей за існування.*
10. Автором першого українського підручника «Загальна соціологія» є:
- а) М. Ковалевський;*
 - б) С. Дністрянський;*
 - в) М. Грушевський;*
 - г) М. Шаповал.*
11. Створення у Відні Українського соціологічного інституту належить:
- а) І. Франку;*
 - б) М. Шаповалу;*
 - в) М. Грушевському;*
 - г) Б. Кістяківському.*
12. Хто з названих соціологів є представником вітчизняної соціології:
- а) Е. Дюркгейм; б) Г. Спенсер; в) М. Мід; г) М. Вебер.*
13. Хто з названих соціологів є представником закордонної соціології:
- а) М. Вебер; б) М. Бакунін; в) Р. Дарендорф; г) М. Мід?*
14. Соціологія як самостійна наука виникла у :
- а) Стародавній Греції в V–IV ст. до н.е. (Платон, Аристотель);*
 - б) Німеччині XVII ст. (І. Кант);*
 - в) Франції XIX ст. (О. Конт).*
15. Які положення були характерні для соціальної теорії Платона?
- а) соціальна структура суспільства будується внаслідок дії надлюдського розуму;*
 - б) запорукою стабільності у суспільстві виступає «середній елемент»;*
 - в) задля забезпечення соціальної рівності необхідно скасувати сім'ю;*
 - г) взаємини громадян у суспільстві засновані на обміні певними благами.*

16. Які положення були властиві соціальній теорії Аристотеля?
- а) соціальна структура суспільства будується внаслідок дії надлюдського розуму;*
 - б) запорукою стабільності у суспільстві виступає «середній елемент»;*
 - в) задля забезпечення соціальної рівності необхідно скасувати сім'ю;*
 - г) взаємини громадян у суспільстві засновані на обміні певними благами.*
17. Характерними рисами соціологічної думки Середньовіччя були:
- а) церква повинна підпорядковуватись державі;*
 - б) суспільний устрій обумовлено надлюдською волею;*
 - в) людина є центром Всесвіту та творцем власної долі;*
 - г) світська влада повинна підкорятися церкві.*
18. Авторами соціальних утопій епохи Відродження були:
- а) Боккаччо і Данте;*
 - б) Мор і Кампанелла;*
 - в) Бруно і Галілей;*
 - г) Макіавеллі і Петрарка.*
19. Визначте, які положення були характерні соціальним поглядам Макіавеллі.
- а) відсутність приватної власності можливе тільки при скасуванні сім'ї;*
 - б) раціональний правитель повинен поєднувати у собі риси лева і лисиці, а в надзвичайних умовах застосовувати надзвичайні заходи, навіть репресії;*
 - в) великі за розміром держави не можуть існувати без деспотичного правління, яке тільки страхом перед лютим покаранням змушує віддалені країни підкорятися центральній владі.*
20. Англійський мислитель XVII ст. Т. Гоббс розробив:
- а) теорію соціальної нерівності;*
 - б) теорію ідеальної держави;*
 - в) теорію відчуження;*
 - г) теорію суспільного договору.*
21. Позитивізм — це:
- а) певний образ-схема станів та процесів, якби вони проходили без відхилень і перешкод, яка розглядається як найбільш зручний спосіб упорядкування емпіричного матеріалу;*
 - б) соціологічний напрям, головна особливість якого полягає у відмові від абстрактних міркувань про суспільство, створенні позитивної, тобто заснованої на досліді соціологічної теорії, яка повинна бути такою ж доказовою і загальнозначимою, як і природничі теорії;*
 - в) стан суспільства, за якого певне коло його громадян, знаючи про існування обов'язкових норм, ставиться до них негативно або байдуже.*

22. Теорія функціоналізму – це:

а) концепція сучасної західної соціології, яка розвиває положення К. Маркса про неминучий конфлікт між соціальними класами. Сучасні представники, як Р. Дарендорф, надають більше значення проблемі розподілу влади, ніж економічним чинникам.

б) концепція сучасної західної соціології. Її представники (Р. Мертон, К. Девіс) виступають послідовниками Г. Спенсера і розглядають суспільство як систему взаємозалежних частин, кожна з яких має вплив на функціонування цілого.

в) концепція сучасної західної соціології, представники якої (М. Вебер, Т. Парсонс) пояснюють різноманітні соціальні явища через суб'єктивну рефлексію учасників дій.

г) концепція сучасної західної соціології. Її представники (Дж. Мід, М. Кун) розглядають взаємодію між людьми як безперервний діалог, в процесі якого вони спостерігають, осмислюють наміри один одного та реагують на них.

23. Український вчений XVII ст. С. Ориховський-Роксолан вважав, що:

а) великі за розміром держави не можуть існувати без деспотичного правління, яке тільки страхом перед лютим покаранням змушує віддалені окраїни підкорятися центральній владі.

б) відсутність приватної власності можливе тільки при скасуванні сім'ї.

в) королівська (державна) влада дана не Богом, а виникла внаслідок договору між людьми, які слухаються правителя добровільно.

Рекомендована література: основна [1 с. 8-74; 2];

додаткова [13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20].

Тема 3. ОСОБИСТІТЬ І СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

Питання теми:

1. Особистість у соціології та психології.
2. Соціалізація особистості.
3. Соціальний статус і соціальні ролі особистості.
4. Соціальні регулятори діяльності та проблеми девіантної поведінки.
5. Соціальні типи особистості.

Основні поняття і терміни

Особистість, людина, індивід, індивідуальність, соціальні якості, соціалізація, агенти соціалізації, соціальний статус, соціальна роль, рольовий конфлікт, соціальна діяльність, девіантна поведінка, соціальний тип особистості.

Короткий зміст навчального матеріалу

1. Особистість у соціології та психології

Людина не лише результат біологічної еволюції, вона живе, функціонує, розвивається, реалізується в суспільному середовищі. У процесі взаємодії з ним у людини формуються та проявляються психосоціальні властивості, які характеризують її як особистість. Для соціально-психологічного аналізу особистості необхідно чітко розрізняти поняття “*особистість*”, “*індивід*”, “*індивідуальність*”, “*людина*”.

Людина – продукт та суб’єкт суспільно – історичної реальності, єдність фізичного та психодуховного.

Індивід – це кожна людина як одинична природна істота, тобто одиничний представник роду людського, виду Homo Sapiens.

Особистість – це характеристика людини як соціальної істоти, яка включена в систему соціальних зв’язків з іншими людьми, пристосувалася до реальності, засвоїла та привласнила її здобутки і реалізує себе.

Особлива і несхожа на інших особистість в єдності її духовних та фізичних властивостей характеризується поняттям *індивідуальність*.

Соціологія особистості — це одна із спеціальних соціологічних теорій, предметом якої є особа як об’єкт та суб’єкт соціальних відносин на рівні її взаємозв’язків із соціальними спільнотами.

Саме особистість поєднує всі ланки суспільного життя: макро-, мезо- і мікросередовище, робить їх полем своєї творчої активності та реалізації соціальних настанов.

Формування особистості є результатом включеності людини до існуючої системи соціальних відносин шляхом засвоєння нею соціальних функцій, а також усвідомлення своєї приналежності до соціуму.

Сучасні досягнення наук про людину, передусім — фізіології, психології соціології, накопичені ними конкретні наукові результати дозволяють виділити у сукупності властивостей людини певні структурні компоненти, групи властивостей, які утворюють так звані рівні структури особистості:

- перший рівень — це генетично обумовлені, успадковані компоненти структури особистості, психофізіологічні задатки;
- другий рівень — індивідуально-психологічні властивості, що формуються на основі генетично обумовлених;
- третій рівень — соціально значущі компоненти, ті властивості, які формуються під впливом соціальних зв'язків та відносин, в процесі діяльності людини.

Структуру особистості слід розуміти як складну єдність двох структур — психофізіологічної та соціальної, ця єдність є відносно стійкою, забезпечує цілісність особистості, її самоусвідомлення.

Особистість є предметом вивчення багатьох наук, філософія розглядає особистість як суб'єкт творчості, здатний пізнавати і змінювати себе та оточення. *Психологія вивчає особистість як комплекс психічних властивостей, станів та процесів, акцентуючи увагу на індивідуальних відмінностях людей.*

Соціологія ж прагне виявити в особистості соціально-типове, з'ясувати зміст і особливості формування особистості і розвиток її потреб у нерозривному зв'язку з функціонуванням і розвитком соціальних груп та спільнот. Іншими словами, *соціологічний аналіз особистості — це погляд на її духовний і життєвий шлях через призму способу мислення та способу життя конкретного суспільства та його складових соціальних груп.*

2. Соціалізація особистості

Соціалізація — це процес входження індивіда в суспільство, активного засвоєння ним соціального досвіду поколінь, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної адаптації та життєдіяльності в суспільстві.

Соціалізація має дві основні **форми**, вибір між якими залежить від біологічних і психологічних особливостей людини:

адаптивна - пасивне пристосування до середовища, у результаті особистість діє в ньому відповідно до його включень, норм, цінностей;

інтегративна - активна взаємодія особистості з середовищем, у результаті чого не тільки оточення впливає на особистість, але й особистість впливає на середовище, змінює його.

Стадії соціалізації

Соціалізація - це етапний (стадійний, фазовий) процес у розвитку особистості. У поглядах на етапність соціалізації найвідомішою є концепція американського психолога Еріка Еріксона.

Стадії розвитку особистості за Е.Еріксоном

Стадія розвитку	Нормальна лінія розвитку	Аномальна лінія розвитку
Від народження до 1 року	<i>Довіра</i> до людей і до світу залежить від якості отримуваної материнської турботи. Сильна сторона – розвиток <i>надії</i> , яка може скласти основу <i>віри</i> у дорослого.	<i>Недовіра</i> до людей як результат поганого поводження матері з дитиною. Емоційна ізоляція дитини.
1 до 3 роки	<i>Самостійність</i> , впевненість у собі. Дитина дивиться на себе як на самостійну, окрему, але ще залежну від батьків людину.	<i>Сумніви</i> в собі. Дитина відчуває свою непристосованість, недостатки в розвитку елементарних рухових навичок, має слабо розвинену мову.
4- 6 років	<i>Ініціативність</i> . Допитливість та активність. Жива увага та зацікавлене вивчення оточуючого світу, включення в статево – рольову поведінку	<i>Вина</i> . Пасивність та байдужість до людей. Відсутність ініціативи, почуття заздрості іншим дітям, відсутність ознак статево – рольової поведінки
6 - 12 років	<i>Працелюбність</i> . Виразне почуття обов'язку і прагнення досягти успіхів. Розвиток пізнавальних і комунікативних умінь та навичок. Постановка перед собою та вирішення реальних задач. Активне засвоєння інструментальних і предметних дій.	Почуття власної <i>неповноцінності</i> . Слаборозвинуті трудові навички. Уникання складних завдань, ситуацій змагання з іншими людьми. Конформність.
12 - 20 років	Життєве самовизначення. Розвиток планів на майбутнє. Самовизначення в питаннях: яким бути? ким бути? Активний пошук себе та експериментування в різних ролях. Навчання. Чітка статева поляризація в формах міжособистісної поведінки. Становлення світогляду. Набуття лідерства в групах однолітків і підпорядкування їх при необхідності.	Рольова невизначеність. Нездатність вибрати кар'єру, продовжити навчання. Відчуття непотрібності. Душевний розлад. «Негативна ідентичність», що виявляється у девіантній поведінці.
20 - 25 років	Готовність до <i>інтимних стосунків</i> . Прагнення контактів з людьми, бажання і здатність присвятити себе людям. Народження і виховання дітей. Кохання і робота. Задоволеність особистим життям.	<i>Ізоляція</i> від людей. Уникання людей, особливо близьких, інтимних стосунків між ними. Труднощі характеру, непередбачувана поведінка. Невизнання, ізоляція, перші симптоми відхилення в психіці.
26 - 64 роки	<i>Продуктивність</i> . Творча робота над собою та з іншими людьми. Зріле, повноцінне та різноманітне життя. Задоволеність сімейними стосунками і почуття гордості за своїх дітей. Навчання і виховання нового покоління.	<i>Інертність</i> . Егоїзм і егоцентризм. Непроодуктивність в роботі. Рання інвалідність. Безнадійність. Беззмістовність життя.
65 років- смерть	<i>Повнота життя</i> . Постійні роздуми про минуле, його спокійна, виважена оцінка. Прийняття життя таким, яке воно є. Відчуття повноти і корисності прожитого життя. Здатність примиритися з неминучим. Розуміння того, що смерть не страшна. <i>Мудрість</i> .	<i>Відчай</i> . Відчуття того, що життя прожите марно, що часу залишилося занадто мало. Усвідомлення беззмістовності свого існування, втрата віри в себе та в інших людей. Бажання прожити життя ще раз, прагнення отримати від нього більше. <i>Страх</i> перед смертю.

Стадіями соціалізації є не тільки періоди дитинства і юності, ро-зумового розвитку особистості, а також **стадії трудової діяльності**. Можна виділити три основні стадії: *дотрудову, трудову і післятрудову*.

Дотрудова стадія соціалізації охоплює весь період життя людини до початку трудової діяльності. Цю стадію можна поділити на: 1) ранню соціалізацію, яка охоплює час від народження дитини до вступу її у школу (період раннього дитинства); 2) стадію навчання, яка включає весь період юності в широкому розумінні цього терміну.

Трудова стадія соціалізації охоплює період зрілості людини - це весь період трудової діяльності людини. На трудовій стадії особистість не тільки засвоює соціальний досвід, а й перетворює його, надає особливого значення цій стадії. Визнання трудової стадії соціалізації логічно впливає з визнання великого значення трудової діяльності для розвитку особистості. Звичайно, юність - важлива пора в становленні особистості, але праця в зрілому віці не може не враховуватись при виявленні факторів цього процесу.

Післятрудова стадія соціалізації. Зберігається трудовий потенціал тих осіб, які становлять таку соціальну групу, як пенсіонери.

Види соціалізації

Соціалізація первинна (або початкова) — етап соціалізації, який відбувається в дитинстві, у сім'ї та групах ровесників, сусідства. Завдяки цій соціалізації людина стає членом суспільства, засвоює взірці поведінки та елементарні соціальні ролі. Ця соціалізація є найважливішою для людини, відбувається в емоційній атмосфері тісних міжособистісних стосунків зі значущими іншими особами (мати, батько та ін.).

Соціалізація вторинна — етап, який проходить особистість після соціалізації первинної. Це етап, коли людина пізнає багато сфер соціального життя, приймає рішення, хто для неї буде найважливішим. Особа під час цієї соціалізації вчиться бути учнем, приятелем, членом різних організацій, людиною певної професії і т.п.

Соціалізація перманентна (від лат. *permanens* - постійний, неперервний) — процес засвоєння щоразу нових культурних взірців, з якими людина стикається протягом усього життя.

Соціалізація зворотна — ситуація, яка трапляється в умовах швидких соціокультурних змін, коли молоде покоління намагається долучити старше покоління до нових трендів у культурі, мистецтві, освіті (наприклад, до нового стилю життя, мови, одягу, відпочинку, творчості).

Персоналізація — процес зміни системи соціальних установок особистості під впливом інтеріоризації системи нових норм, які базуються на відмінних моральних і правових принципах та ідеалах. У процесі персоналізації особистість змінює переконання у справедливості певних життєвих принципів. Наприклад, у радянському суспільстві принцип приватної власності вважали несправедливим, а в демократичному суспільстві з ринковою економікою його

вважають справедливим. Цю зміну переживають громадяни посткомуністичних країн із впровадженням нових демократичних конституцій і відповідної нормативно-правової бази.

Асоціалізація - засвоєння особистістю норм, цінностей, ролей, стереотипів поведінки, які спричинюють деформацію суспільних відносин, дисгармонію у взаємодії людини і суспільства.

Десоціалізація - зворотний щодо соціалізації процес, який характеризується відчуженням особистості від основної маси людей, входженням її в асоціальні чи антисоціальні неформальні групи. Десоціалізація - це втрата людиною частково або повністю окремих нормативних критеріїв взаємодії з іншими суб'єктами, показник соціальної деградації особистості.

Ресоціалізація - процес повторного залучення громадян до нормативно-ціннісної бази суспільства, тобто повернення до раніше інтеріоризованих соціальних установок після деякого періоду десоціалізації. Ресоціалізація виражає відновлення раніше інтеріоризованої системи моральних і правових норм. Ресоціалізація особливо виявляється в умовах принципово іншої ситуації для людини (наприклад, переїзд на постійне місце проживання в іншу країну, вихід з ув'язнення). Але найчастіше вона пов'язана зі зміною статусу особистості, її професії чи службової посади.

3. Соціальний статус і соціальні ролі особистості

Соціальний статус		Особистий статус
Становище індивіда в суспільстві відповідно з його статтю віком, походженням освітою, власністю, сімейним станом тощо.		Становище індивіда в малій групі (сім'я, частина трудового навчального колективу тощо), яке визначається ставленням до нього оточуючих людей.
Приписаний	Здобутий	Наприклад, працівник : працелюбний, відповідальний, ініціативний, комунікативний, компетентний, старанний; начальник : справедливий, добродушний, вимогливий, уважний, стриманий, наполегливий.
Одержаний незалежною від бажання, волі й зусиль самого індивіда.	Одержаний завдяки волі й зусиллям самого індивіда.	
Наприклад, стать, національність, раса, успадкований титул та інше.	Наприклад освіта, кваліфікація, посада, почесне звання та інше.	

У соціології використовуються також поняття **соціальна позиція** та **соціальний престиж** (франц. prestige — авторитет, престиж).

Поняття "**соціальна позиція**" відображає усвідомлення особистістю своєї належності до певної спільноти, інтереси і цінності якої людина розцінює як свої власні та прагне реалізувати їх у своїй діяльності.

*Співвідносна оцінка, яку дає суспільство статусу особи або соціальної групи, називається **соціальним престижем**.* Соціальний престиж тісно пов'язаний у суспільній свідомості із престижем професії. Останній є відображенням у суспільній свідомості відносної цінності різних видів діяльності, професій з огляду на відповідні їм рівень оплати, складність праці, рівень відповідальності виконавця, необхідний рівень фахової освіти. Оцінки престижності є дієвим регулятором поведінки членів суспільства, вони у значній мірі визначають структуру професійної зайнятості, різні види соціальної мобільності, перебіг інших процесів у суспільстві.

Соціальні ролі — це певні способи дій, поведінки індивіда (або групи), які відповідають прийнятим у суспільстві нормам та здійснюються залежно від соціального статусу. Якщо сам статус визначає позицію людини в суспільстві (учень, студент, військовий, дружина), то соціальна роль — функція, яка виконується нею в даній позиції. Функції (рольові дії) в кожному суспільстві визначаються загальноприйнятими в ньому нормами і часто закріплюються в різних документах (законах, правилах, інструкціях, статутах і т. п.).

Вимоги оточення (у вигляді приписів, побажань, очікувань) щодо виконання певних соціальних ролей втілюються у конкретні соціальні норми (норма — правило, взірець, керівний початок).

Соціальні норми — сукупність, зобов'язуючих принципів, правил, еталонів вимог, встановлених суспільством, соціальними спільнотами чи уповноваженими суб'єктами для регулювання соціальних відносин, діяльності і поведінки соціальних суб'єктів на всіх рівнях і у всіх сферах людської життєдіяльності.

Для забезпечення належного виконання вимог створюється **система соціальних санкцій** позитивного і негативного характеру. Санкції існують тому, що далеко не всі члени суспільства належним чином виконують свої ролі. Головне призначення санкцій — привести поведінку людини у відповідність до соціальної норми, застерегти людину від порушень.

Сутність та різновиди санкцій		
Позитивні санкції	Негативні санкції	З огляду на зміст суспільних вимог
Формальні позитивні санкції – публічне схвалення з боку влади, вручення почесної грамоти, грошові нагороди, нагородження орденами, медалями, спорудження пам'ятників тощо	Формальні негативні санкції – покарання, що передбачені законом (застереження, зауваження, штрафи, арешт, ув'язнення, позбавлення громадянських прав, конфіскація майна тощо)	Правові санкції – система передбачених законом покарань і заохочень за певні дії
		Етичні санкції – система заохочень, доган, зауважень, що впливають з визнаних моральних принципів
Неформальні позитивні санкції – слава, шаноба, повага, визнання авторитету, схвалення з боку оточення, у засобах масової інформації	Неформальні негативні санкції – громадський осуд, огуда, висловлення подиву, незадоволення, відмова подати руку, підтримувати товариські стосунки тощо	Сатиричні санкції – система насмішок, глузувань, які зазнають люди, що поведуться інакше ніж прийнято
		Релігійні санкції – нагороди і покарання, що передбачені системою догматів, вірувань вудь-якої релігії за їх порушення

Таким чином, у нормативній структурі ролі виділяють чотири конструктивні елементи:

- описання типу поведінки, що вимагається при виконанні ролі;
- припис — вимоги щодо виконання ролі;
- оцінка виконання або невиконання припису;
- санкція — позитивні або негативні наслідки дій у рамках вимог.

Соціальна роль є важливим засобом реалізації творчого потенціалу особистості, розвитку, розкриття здібностей. Виконання ролі вимагає від людини певного обсягу знань, вмінь, досвіду, відповідного інтелектуального та психологічного напруження. Людина формує ставлення до виконання своєї ролі — від активного, цілеспрямованого, творчого, відповідального до байдужого, пасивного. Порівнюючи результати виконання ролі з аналогічними діями інших людей, кожен з нас формує самооцінку, знаходить додаткові стимули для подальшого самовдосконалення особистості.

Якщо рольові вимоги не відповідають внутрішнім потенціалам особистості, її статусу, то виникає конфлікт між роллю та людським "Я". У таких випадках, як це показав ще З. Фрейд, спрацьовують *захисні психологічні механізми* — людина знаходить аргументи на користь своєї поведінки, виправдовує себе, але нерідко під впливом почуття тривоги, провини, постійної психологічної напруги людина відмовляється виконувати певні ролі, звільняється з роботи, розлучається, змінює коло спілкування.

Р. Лінтон дослідив рольовий конфлікт, що пов'язаний з маргінальним (перехідним) статусом особистості. Вважається, що пересічній людині важко дається одночасне виконання різноманітних ролей, вона виконує їх по черзі. Статусно-рольовий конфлікт виникає також унаслідок того, що оточення висуває несумісні, часом протилежні за змістом вимоги до виконання різних ролей однією людиною.

Властивості особистості, що сформувалися унаслідок виконання нею певних ролей, змінюють структуру особистості. Соціальний статус людини, як і статус групи, до якої вона належить, мають вирішальне значення у формуванні властивостей особистості, зі зміною статусу діапазон властивостей особистості розширюється.

4. Соціальні регулятори діяльності та проблеми девіантної поведінки

Як суб'єкт соціальних відносин особистість характеризується соціальною активністю, здатністю впливати на оточення, змінюючи його і себе. Причому активна діяльність особистості лише тоді є продуктивною, коли вона узгоджується з культурними надбаннями суспільства, коли її поведінка взаємозв'язана з оточуючими і має соціальний характер.

Соціальна поведінка — це дії людини стосовно суспільства, інших людей, до оточуючої природи і речей.

Діяльність і поведінка особистості детермінується, тобто обумовлюється, обмежується не лише внутрішнім механізмом мотивації, взаємодії потреб, інтересів, цінностей особистості. Ззовні на поведінку людини впливають існуючі у суспільстві норми.

За своїм характером соціальна поведінка, може бути найрізноманітнішою: альтруїстичною або егоїстичною, законслухняною або протизаконною, серйозною або легковажною, коректною або грубою і т. д.

Унаслідок різноманітних причин духовного, економічного, політичного характеру в суспільстві завжди є люди з девіантною поведінкою,

Девіантна поведінка — поведінка, що відхиляється від прийнятих у суспільстві ціннісно-нормативних стандартів. Наприкінці XIX і початку XX століття були поширені біологічні і психологічні трактування причин девіації. Італійський лікар Цезаре Ломброзо вважав, що існує прямий зв'язок між злочинною поведінкою і біологічними особливостями людини. Особливе

значення він додавав рисам обличчя. Американський лікар і психолог Вільям Шелдон підкреслював важливість будови тіла. Прихильники психологічного трактування пов'язували девіацію з психологічними рисами (нестійкістю психіки, порушенням психологічної рівноваги і т. п.).

Девіантна поведінка		
Позитивна девіація	Негативна девіація	Основні форми
<ul style="list-style-type: none"> • Самопожертвування • Надпрацездатність • Героїзм 	<ul style="list-style-type: none"> • Тероризм • Крадіжки • Суїцид • Цинізм 	<ul style="list-style-type: none"> • Злочинність • Пияцтво та алкоголізм • Наркоманія • Проституція • Гомосексуалізм • Аномія

Розгорнуте соціологічне пояснення девіації вперше дав **Е. Дюркгейм**. Він пропонує теорію аномії, яка розкриває значення соціальних і культурних факторів. За Дюркгеймом, основною причиною девіацій є аномія, буквально, "відсутність регуляції", "безнормність". По суті **аномія** — це стан дезорганізації суспільства, коли цінності; норми, соціальні зв'язки або відсутні, або стають хиткими і суперечливими.

Усе, що порушує стабільність, приводить до неоднорідності, нестійкості соціальних зв'язків, руйнування колективної свідомості (криза, змішування соціальних груп, міграція і т. п.), породжує порушення суспільного порядку, дезорганізує людей, в результаті чого з'являються різні види девіацій.

Е.Дюркгейм ввів поняття девіації у соціологічну систему, вивчаючи такий вид девіантної поведінки, як **самогубство**. Проявами цього типу поведінки є правопорушення, злочини, наркоманія, проституція, алкоголізм тощо.

Теорія аномії одержує подальший розвиток у **Р. Мертона**. Головною причиною девіації він вважає розрив між цілями суспільства і соціально схвалюваними засобами здійснення цих цілей. Відповідно до цього він виділяє типи поведінки, що, з його погляду, є разом з тим типами пристосування до суспільства.

Основні види девіантної поведінки (за Р. Мертоном):

- **Конформізм** – повне прийняття цілей суспільства і способів їх досягнення;
- **Ескейпізм (ретритизм)** - відхід, втеча людини від соціальної дійсності, людиною не визнаються ні цілі, ні засоби їх досягнення (анархія, наркоманія, бродяжництво та ін.);
- **Ритуалізм** – людина не визнає суспільні цілі та цінності, однак дотримується прийнятих «правил гри», діє у відповідності до суспільних уявлень про припустимі засоби досягнення цілей;
- **Інноваційна** – людина визнає цілі суспільства, але намагається реалізувати їх новими, нетрадиційними засобами (рекет, крадіжки, зловживання тощо);
- **Бунт, заколот** – відкидаючи суспільні цінності, цілі та засоби їх реалізації, людина активно їм протидіє, прагне замінити їх новими (тероризм, радикалізм та ін.)

Слід розуміти **позитивну і негативну девіацію**.

У періоди, коли суспільні відносини зазнають суттєвих трансформацій, у кризові моменти розвитку суспільства прояви девіантної поведінки збільшуються.

5. Соціальні типи особистості

Соціальний тип особистості — певний фіксований набір суттєвих, таких, що повторюються, соціальних властивостей особистості, що виявляються у її свідомості та поведінці.

Соціологія особистості оперує поняттями *ідеального, базисного та реального* (модального) типів особистості:

- **ідеальний** — сукупність особистісних властивостей, яка, на думку сучасників, є бажаною, відіграє роль еталона, взірця;
- **базисний** — сукупність властивостей, яка дозволяє у найкращий спосіб адаптуватися до конкретних умов життєдіяльності у даний час, у даному суспільстві;
- **реальний** — сукупність спільних для членів даного суспільства, типових властивостей особистості, що переважають на даному етапі розвитку суспільства.

Якщо перші два типи особистості описуються теоретично, виділяються досить умовно, то реальний тип конструюється на основі результатів конкретних соціологічних досліджень.

Відомий український соціолог Є. Головата враховуючи особливості розвитку нашого суспільства протягом 70-х рр. після більшовицької революції 1917 р. і

останнього десятиріччя ХХ ст., запропонувала соціально-історично типологію особистості з трьома головними типами:

перший тип характеризується духовною обмеженістю та інстинктивним потягом до стадності;

другий тип виник у часи застою, коли відбувався процес відокремлення особистості від держави, політичної системи, її роздвоєння;

третій, або "перехідний" тип особистості характерний для сьогодення. Йому властиві такі риси:

- *недовіра будь-якій владі;*
- *потяг до релігії;*
- *відмова від політичного життя;*
- *роздвоєння свідомості тощо.*

Проблема діагностики властивостей конкретної особистості набула за останній час актуальності. Методи соціально-психологічної діагностики активно використовуються у профорієнтаційній роботі та в процесі професійного добору персоналу.

Формування особистості відбувається у конкретних соціальних умовах. Духовний і технологічний стан суспільства визначають ступінь гармонійності, всебічність розвитку особистості:

- з одного боку, особистість — це комплекс суспільних відносин, властивостей, що сформувався на вимогу оточення;
- з другого, людина — це активний суб'єкт, який змінює відносини у суспільстві.

Німецький соціолог Н. Лукман, досліджуючи явище автономізації різних сфер суспільного життя, вказував на небезпеку втрати людиною соціальної ідентичності національної, державної, професійної. Як вже підкреслювалося, **ідентифікація особистості** (самоусвідомлення своєї приналежності до певних соціальних спільнот) є єдиним способом інтеграції людини до системи соціальних зв'язків та відносин. Руйнування механізмів самоідентифікації обумовлює **атомізацію** ("розпорошення") суспільства, воно втрачає свої національно-державні обриси, перетворюючись у глобальне світове співтовариство.

На кожному етапі свого розвитку суспільство висуває певні вимоги до розвитку особистості, реалізація яких дозволяє людині успішно інтегруватися до соціального середовища. Скажімо, сьогодні ця успішність обумовлюється комунікативними властивостями людини, її комп'ютерною грамотністю, знанням іноземних мов тощо. Технічна і технологічна модернізація виробництва спричинилася до зміни характеру праці, що вимагає від працівника високого рівня фаховості, компетентності, творчості, самодіяльності.

Найбільш важливими властивостями особистості є:

- 1) її здатність узгоджувати власні цілі діяльності із суспільними, відповідальність за власні вчинки, за наслідки своєї діяльності;

2) здатність до аналізу та адекватної оцінки суспільних явищ, самокритичність, загальний рівень культури, освіченість.

Питання для самоконтролю

1. Поняття особистості в соціології і психології: спільне та відмінне.
2. Особистість як суб'єкт соціальних відносин.
3. Що таке базисна особистість?
4. Розкрийте поняття “соціалізація”.
5. Розкрийте стадійність процесу соціалізації за Е. Еріксоном.
6. Соціальні фактори соціалізації. Охарактеризуйте їх.

Завдання і вправи для самостійної роботи та поглиблення знань

1. У сучасному українському суспільстві склалася непроста ситуація, обумовлена переходом до демократичних форм правління, ринкових відносин, а також трансформацією суспільних цінностей. Опишіть типові форми реакції членів нашого суспільства на ситуацію, що склалася. Як за цих умов змінився модальний тип особистості?

2. Охарактеризуйте специфіку соціологічного підходу до вивчення особистості.

3. З'ясуйте, чи виникає розбіжність у статусах в ситуаціях, коли:

- депутат займається комерційною діяльністю;
- спортсмен палить;
- професор університету ходить на дискотеку.

4. Які етапи соціалізації Ви можете виділити на своєму життєвому шляху? З'ясуйте, які соціальні властивості формувалися на кожному з цих етапів, проаналізуйте роль соціальних інститутів у формуванні цих властивостей.

5. Концепція особистості З.Фрейда базується на твердженні: людина – це система потреб, а суспільство - це система заборон (табу). Як Ви розумієте це твердження?

6. Доведіть на власному прикладі, що риси особистості є виявом соціальних відносин.

7. Наведіть життєві приклади функціонування механізмів психологічного захисту.

8. Складіть перспективну програму розвитку Вашої особистості на тривалий період, використовуючи досвід, описаний у літературі з психології та соціології.

10. На власному прикладі розгляньте особистість як:

- елемент соціальної системи;
- складну систему;
- об'єкт суспільних відносин;
- суб'єкт суспільних змін.

11. Порівняйте, як протікає процес соціалізації у хлопців та дівчат. Чи є відмінності? З'ясуйте, за допомогою яких засобів соціалізації і яким чином формуються взірці поведінки у представників жіночої та чоловічої статі. До яких наслідків це призводить?

12. Розташуйте наведені нижче потреби за ієрархією у піраміді згідно концепції А.Маслоу:

1. Потреба у розвитку особистості;	8. Потреба у безпеці існування;	15. Потреба у службовому зростанні;
2. Потреба у диханні;	9. Потреба у турботі, опіці;	16. Потреба у житлі;
3. Потреба у творчому самовираженні;	10. Потреба у впевненості у завтрашньому дні;	17. Потреба у стабільності умов життя;
4. Потреба у гармонії;	11. Потреба у реалізації здібностей;	18. Потреба у компетентності;
5. Потреба у знанні;	12. Потреба у розумінні;	19. Потреба у статусі;
6. Потреба у красі;	13. Потреба у повазі;	20. Потреба в одязі;
7. Потреба у їжі;	14. Потреба у визнанні;	21. Потреба у спілкуванні.

13. Заповніть таблицю прикладами відповідних властивостей особистості.

Рівні структури особистості	Типи властивостей	Приклади
I рівень	Генетично обумовлені властивості	
II рівень	Індивідуально-психологічні властивості	
III рівень	Соціально значущі властивості	

14. Які етапи соціалізації Ви можете виділити на своєму життєвому шляху? Вкажіть, які соціальні властивості формуються на кожному з цих етапів, з'ясуйте роль у цьому агентів соціалізації.

15. Назвіть соціальні ролі, які Ви виконували протягом свого життя. Опишіть, як впливала зміна Вашого статусу на виконання цих ролей; які фактори визначають Ваш соціальний статус сьогодні.

16. Соціологи виявили, що в умовах тоталітарних режимів у членів суспільства виробляються деякі стереотипи поведінки, такі як:

- **пролонгований інфантилізм** (дитинство, що затягнулося) - виявляється у нездатності брати на себе відповідальність за прийняте рішення і наслідки його реалізації, намаганні перекласти відповідальність на інших ;
- **ефект завченої безпорадності** - людина, яка неодноразова переконувалася у нездатності впливати на події, контролювати їх перебіг, поступово перетворюється на безініціативного виконавця чужих розпоряджень;
- **паразитична новація** - заснована на прагненні отримати компенсацію за втрати, відновити справедливість протиправним шляхом.

Які з описаних стереотипів Вам доводилося спостерігати у молодіжному середовищі? Наведіть конкретні приклади вияву таких форм поведінки.

17. Напишіть коротке оповідання (есе), у якому поясніть власне розуміння зазначеної теми (твердження):

- *Людина - не острів, а частина материка (Джон Донн);*
- *Людина - це суспільна істота (Сенека);*
- *Хто може бути самим собою, нехай не буде ніким іншим (Парацельс).*

18. Напишіть коротке (але не менше 15 речень) оповідання (есе), у якому обов'язково використайте наступні слова: **соціальні зв'язки, соціальні відносини, взаємодія, особа, суспільство**.

19. Чи є агентами соціалізації наступні особи? Якщо так, то якої саме соціалізації і які функції вони виконують?

<i>а) продавець;</i>	<i>б) диктор телебачення;</i>
<i>в) сержант в армії;</i>	<i>г) наглядач у тюрмі.</i>

Творчі завдання (теми рефератів, презентацій Microsoft Office PowerPoint, газет Microsoft Office Publisher)

1. Особистість в умовах суспільної трансформації.
2. Процес становлення теоретичних досліджень соціалізації у західній та вітчизняній соціології.
3. Адаптація людини до соціальної дійсності в сучасній Україні: соціологічний аспект.
4. Формування духовного світу людини як процес її соціалізації.
5. Роль цінностей і ціннісних орієнтацій у житті людини і суспільства.
6. Умови соціального існування особистості в сучасній Україні.
7. Роль спілкування в житті людини.
8. Поняття особистості в соціології філософії і психології.
9. Формування особистості та соціалізація.
10. Значення потреб, інтересів, життєвих цілей у життєдіяльності людини.
11. „Мої соціальні ролі: сам собі режисер?”
12. Ваша оцінка впливу ЗМІ на формування особистості.

ТЕСТИ

Варіант 1

Оберіть правильну відповідь

1. Особистість — це:
 - a) *те особливе, специфічне, що відрізняє людину від її подібних;*
 - b) *окрема людина, що розглядається як одиничний представник біологічного виду або деякої соціальної групи;*
 - v) *суб'єкт суспільних процесів або їхній активний діяч і творець.*

2. Соціальна роль - це:
 - a) *статус особистості в соціальній структурі;*
 - b) *нормативна система дій, яка очікується від індивіда відповідно до його місця в конкретній системі соціальних відносин;*
 - v) *найхарактерніша позиція в суспільстві, що виділяє індивіда серед оточення.*

3. Хто з психологів оперував поняттям “Над -Я”?
 - a) *К. Роджерс;*
 - b) *З. Фрейд;*
 - v) *Дж Келлі;*
 - г) *Дж. Мід.*

4. Хто заклав основи наукових поглядів на темперамент ?
 - a) *І. Павлов;*
 - b) *К. Гален;*
 - v) *К. Юнг;*
 - г) *А. Адлер.*

5. Хто з дослідників запропонував аналітичну теорію особистості?
 - a) *З. Фрейд;*
 - b) *К. Хорні;*
 - v) *А. Адлер;*
 - г) *К-Г. Юнг.*

6. Хто є автором диспозиційної концепції регулювання соціальної поведінки?
 - a) *Б. Ананьев;*
 - b) *І. Кон;*
 - v) *В.Ядов;*
 - г) *Б. Скіннер.*

7. Хто ввів у науковий обіг поняття « акцентуації характеру »?
- А. Лічко;*
 - К. Леонгард;*
 - Е. Фромм;*
 - А. Маслоу.*
8. Хто є автором праці “Соціальна організація ”?
- В. Самнер;*
 - Ч. Кулі;*
 - Р. Парсонс;*
 - П. Жане.*
9. Процес включення соціальних норм і цінностей до внутрішнього світу людини — це:
- адаптація.*
 - інтеріоризація.*
 - екстеріоризація.*
 - персоналізація.*
10. Який напрям у дослідженнях особистості акцентує на проблемі самоактуалізації?
- поведінковий;*
 - психоаналітичний;*
 - когнітивний;*
 - гуманістичний.*
11. Серед наведених варіантів відповідей виберіть найбільш вичерпну і правильну. Соціалізація це процес:
- соціального розвитку людини;*
 - набуття знань, навичок та вмінь;*
 - усвідомлення індивідом себе як частини суспільства;*
 - засвоєння суспільних традицій, соціальних норм і цінностей.*
12. Вкажіть стадії соціалізації у процесі трудової діяльності:
- стадія дошкільного навчання;*
 - дотрудова стадія;*
 - стадія навчання;*
 - трудова стадія;*
 - післятрудова стадія.*
13. Які три сфери соціалізації виділяють переважно в соціології і психології?
- діяльність;*
 - навчання;*
 - спілкування;*
 - свідомість;*
 - самосвідомість.*

14. Відхилення від прийнятих у суспільстві норм, починаючи від незначних і завершуючи найбільш суттєвими та серйозними, що загрожують життєдіяльності окремих груп, суспільству загалом — це:

- а) соціалізація;*
- б) навчання;*
- в) спілкування;*
- г) девіантна поведінка.*

15. Класичними видами девіантної поведінки визнані:

- а) пияцтво, алкоголізм,*
- б) наркоманія;*
- в) злочинність,*
- г) суїцид.*

16. Уільям Х. Шелдон зробив висновок, що найбільш схильні до девіантної поведінки (хоча вони далеко не завжди стають злочинцями):

- а) ендоморф;*
- б) мезоморф;*
- в) ектоморф.*

17. Жоден вчинок сам собою не є кримінальним за суттю. Людей не можна поділити на тих, хто нормальний, та тих, хто має патологію. Первинна девіація — поведінка, яка порушує соціальні норми, але, зазвичай, залишається непоміченою з боку правоохоронних органів. Чи будуть ці люди визнані як девіанти залежить від того, що вони роблять, а також від того, як реагують інші люди на їх поведінку. Це позиція представників:

- а) теорії стигматизації;*
- б) теорії аномії;*
- в) теорії конфлікту.*

18. Слабкий тип темпераменту (меланхолік) має такі основні риси:

- а) легко підкоряється чужій волі;*
- б) уникає товариства;*
- в) вміє наполягати на своєму;*
- г) нерішучий;*
- д) боїться відповідальності.*

19. Відносно характеру можна зробити одне з наступних тверджень:

- а) це характеристика індивіда з боку динамічних особливостей психічної діяльності;*
- б) він визначає темп та стиль діяльності;*
- в) він практично не піддається змінам під впливом виховання;*
- г) він відбиває відношення людини до оточуючого світу, інших та себе.*

20. Тип темпераменту, який характеризується нездатністю контролювати свої емоції, дуже швидкою зміною почуттів та настрою – це:

- а) холерик;*
- б) сангвінік;*
- в) меланхолік;*
- г) змішаний тип.*

21. Раціоналізація – це:

- а) вид психологічного захисту, який зумовлює зміну системи цінностей з метою послаблення впливу травмувального чинника;*
- б) псевдонаукове пояснення людиною своїх бажань, вчинків, насправді зумовлене причинами, визнання яких загрожувало б втраті самоповаги;*
- в) вид психологічного захисту, за якого інформація, що тривожить і може призвести до конфлікту, не сприймається, не усвідомлюється.*

22. Заміщення – це:

- а) приписування іншим людям того, в чому людина не хоче зізнатися сама собі, та ототожнення оточуючих із собою, своїм внутрішнім світом;*
- б) психологічний захист, який реалізується перенесенням дій з недосяжного об'єкта на досяжний;*
- в) несвідоме перенесення на себе почуттів і якостей, властивих іншій людині і недосяжних, але бажаних для себе.*

23. Хто з соціологів ввів поняття девіації у соціологічну систему знання?

- а) М. Вебер*
- б) Е.Дюркгейм;*
- в) Г. Спенсер.*

24. Тип девіантної поведінки за якого людина, відкидаючи суспільні цінності, цілі та засоби їх реалізації, активно їм протидіє, прагне замінити їх новими - це:

- а) конформізм;*
- б) інновація;*
- в) ескейпізм.*

25. Статус громадянина України належить до:

- а) набутих статусів;*
- б) приписаних статусів.*

26. Санкції- це:

- а) - засіб соціального контролю;*
- б) - засіб стимулювання діяльності;*
- в) - засіб узгодження соціальних інтересів;*
- г) - засіб соціальної інтеграції.*

Варіант 2

Оберіть правильну відповідь

1. Особистість – це:

- а) соціальна характеристика людини;*
- б) людина як носій свідомості;*
- в) доросла людина;*
- г) розумна, відповідальна і вільна людина;*
- д) індивід, який свідомо управляє власною поведінкою і діяльністю.*

2. Розвиток особистості – це:

- а) становлення людини як соціальної істоти, яке відбувається в процесі життєдіяльності;*
- б) цілеспрямований процес формування в індивіда заданих якостей;*
- в) кількісні та якісні зміни в організмі, які відбуваються в часі під впливом різних факторів;*
- г) процес цілеспрямованого формування людської особистості в умовах її навчання, виховання й освіти.*

3. Формування особистості – це:

- а) цілеспрямований процес формування у вихованців необхідних якостей і переконань;*
- б) становлення людини як соціальної істоти, яке відбувається в процесі розвитку, виховання та навчання;*
- в) кількісні зміни в організмі;*
- г) кількісні та якісні зміни в організмі, які відбуваються в процесі всього життя людини як соціальної істоти.*

4. Що саме є державним механізмом соціалізації особистості?

- а) культура;*
- б) освіта;*
- в) середовище;*
- г) сім'я;*
- д) виховання;*
- е) спадковість.*

5. Оберіть визначення, які правильно характеризують процес розвитку особистості:

- а) неперервний;*
- б) взаємообумовлений;*
- в) прогресивний;*
- г) односторонній;*
- д) кількісних і якісних змін;*
- е) біосоціальний;*

є) тільки фізіологічних змін.

6. Соціальне середовище для розвитку здібностей та формування особистості:

а) вкрай потрібне;

б) не потрібне;

в) потрібне частково.

7. Сукупність індивідуальних особливостей особистості, що характеризують динамічний і емоційний бік її діяльності і поведінки, це – визначення:

а) характеру;

б) темпераменту;

в) здібностей;

г) індивідуальності;

д) емоційного стану особистості.

8. Клавдій Гален вважав, що темперамент людини зумовлений наявністю в організмі таких „соків”:

а) „гаряча” кров;

б) „чорна” жовч;

в) недостатній слиз;

г) їдка жовч;

д) надлишковий слиз.

9. І. П. Павлов вважав, що темпераменти зумовлені співвідношенням таких типологічних ознак нервових процесів:

а) рухливість;

б) мінливість;

в) сила реакції;

г) врівноваженість;

д) швидкість реакції.

10. Жвавий тип темпераменту (сангвінік) має такі ознаки нервової системи:

а) силу;

б) інертність;

в) рухливість;

г) нестримність;

д) врівноваженість.

11. Спокійний тип (флегматик) наділений такими переважними стереотипами поведінки:

а) вміння тримати себе в руках;

б) повільність у винесенні рішень;

в) швидка перебудова звичок;

г) часта зміна вподобань;

д) натхненність у роботі.

12. Хто ввів у психологію поняття „екстраверсія - інтроверсія”, які були використані для характеристики властивостей темпераменту:

- а) Е. Кречмер;*
- б) К. Юнг;*
- в) Б. Н. Теплов.*

13. Характер є:

- а) вродженим;*
- б) набутим;*
- в) формується впродовж життя.*

14. В психології виділяють такі форми “Я - концепції”:

- а) реальна;*
- б) емоційна;*
- в) ідеальна;*
- г) матеріальна.*

15. Види психологічного захисту:

- а) придушення;*
- б) раціоналізація;*
- в) витіснення;*
- г) проекція;*
- д) ідентифікація;*
- е) заміщення;*
- ж) сновидіння;*
- з) сублімація;*
- и) катарсис;*
- к) все перелічене вище.*

16. Сублімація – це:

- а) захист, пов'язаний з диференціацією і вибіркоvim використанням інформації з метою виправдання власних дій, бажань, якостей;*
- б) універсальний спосіб запобігання внутрішнього конфлікту активним виключеннями із свідомості неприйнятого мотиву або неприємної інформації;*
- в) захист, який зумовлює зміну системи цінностей з метою послаблення впливу травмувального чинника;*
- г) захист, який здійснює переорієнтацію сексуального або агресивного потенціалу людини, реалізація якого зумовлює перехід конфлікту з особистими і соціальними нормами у прийнятті і навіть заохочуванні суспільством творчої активності.*

17. Витіснення – це:

- а) найуніверсальніший спосіб уникнення внутрішнього конфлікту завдяки активному вилученню і свідомості несприятливого мотиву чи неприємної інформації;*
- б) несвідоме перенесення (приписування) власних почуттів, бажань і прагнень, у яких людина не хоче собі зізнатися, розуміючи їх соціальну неприйнятність, на інших;*
- в) перенесення дії, спрямованої на недоступний об'єкт, на дії з доступним об'єктом.*

18. Соціалізація особистості — це:

- а) освоєння норм і традицій даного суспільства;*
- б) вид аномії;*
- в) вид адаптації;*
- г) усі відповіді правильні;*
- д) усі відповіді неправильні.*

19. Девіація — це:

- а) різновид соціалізації особистості;*
- б) вид адаптації;*
- г) відхилення в системі морально-правових норм;*
- д) суїцид.*

20. Аномія — це:

- а) порушення ціннісно-нормативної системи;*
- б) різновид девіації;*
- в) модель адаптації особистості в суспільстві;*
- г) революція;*
- д) злочинність.*

21. Які з наведених санкцій відносяться до:

<i>а) формальних;</i>	<i>б) неформальних;</i>
<i>• арешт;</i>	<i>• спорудження нам'ятників;</i>
<i>• громадський осуд;</i>	<i>• штрафи;</i>
<i>• повага;</i>	<i>• грошова нагорода;</i>
<i>• похвала;</i>	<i>• ув'язнення;</i>
<i>• припинення стосунків;</i>	<i>• слава;</i>
<i>• відмова подати руку;</i>	<i>• схвалення з боку оточення.</i>

22. Який із наведених агентів здійснює функції з реалізації формальних санкцій?

- а) суд;*
- б) сім'я;*

в) студентська група;

г) податкова поліція.

23. Які з нижче перелічених позицій виділяють головний статус людини?

а) молода;

б) українка;

в) студентка;

г) одружена;

д) католичка;

24. Як називається ситуація, коли шістнадцятирічну доньку одночасно чекають батьки, щоби разом відсвяткувати день народження бабусі, і друзі, щоби піти на дискотеку:

а) культурний конфлікт;

б) конфлікт поколінь;

в) рольовий конфлікт;

г) статусний конфлікт.

25. Соціальний престиж - це:

а) місце, положення людини у соціальній структурі, системі соціальних відносин;

б) оцінка оточенням різних видів діяльності у відповідності до пануючих культурних стандартів та цінностей;

в) соціальна позиція індивіда;

г) оцінка людиною власної діяльності, професії.

26. Положення працівника у вертикальній структурі трудового колективу визначається:

а) статусом;

б) престижем;

в) функціями, що виконуються.

Рекомендована література: основна [1 с. 110-181; 2, 3];

додаткова [4; 5; 6; 7; 9; 11; 12; 14; 19; 20].

Тема 4. СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

Питання теми:

1. Суспільство: сутність і типологія.
2. Соціальна структура суспільства.
3. Соціальна стратифікація та її складові.
4. Соціальна мобільність у сучасному суспільстві.

Основні поняття і терміни

Протосуспільство, суспільство, традиційне або доіндустріальне суспільство, індустріальне суспільство, постіндустріальне суспільство, складне суспільство, просте суспільство, соціальна структура, закрита та відкрита системи соціальної стратифікації, соціальна мобільність, соціальний простір, соціальний статус, соціальна роль, соціальна група, соціальна спільнота, соціальний інститут, соціальна організація, соціальний клас, вищий клас, середній клас, нижчий клас, маргінали.

Короткий зміст навчального матеріалу

1. Суспільство: сутність і типологія

Суспільство - сукупність усіх способів взаємодії і форм об'єднання індивідів, соціальних спільнот та соціальних інститутів, що історично склалися у процесі життєдіяльності людей для задоволення їхніх життєвих потреб.

Основні ознаки і підсистеми суспільства

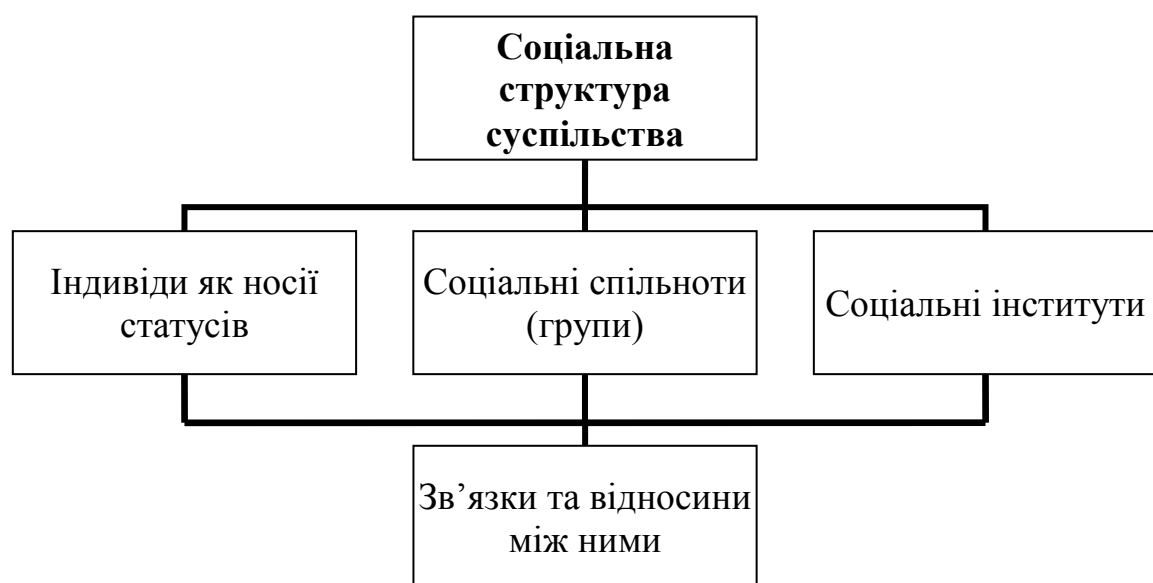
Основні <i>ознаки</i> суспільства:	Основні <i>підсистеми</i> суспільства:
<i>Територія</i> , на якій відбувається консолідація соціальних зв'язків, розвиваються відносини і взаємодія індивідів. Територія локалізує організацію соціального життя.	<i>Економічна</i> , що забезпечує виробництво товарів та послуг, необхідних для задоволення потреб людини
<i>Інтегративність</i> , тобто можливість підкоряти собі індивідів, нові покоління, залучати їх до соціального життя.	<i>Культурна</i> , що дає можливість реалізувати моральні інтереси індивідів і сприяє нормативному врегулюванню їхньої поведінки і суспільства в цілому

<p><i>Універсальність</i>, тобто всеосяжний, різнобічний характер суспільства. Універсальність суспільства дає можливість створити необхідні умови для задоволення потреб людини, самореалізації та досягнення особистої мети.</p>	<p><i>Соціальна</i>, яка регламентує споживання і розподіл всіх благ, виконує функції інтеграції, соціального контролю, самореалізації</p>
<p><i>Автономність</i>, тобто здатність до постійного відтворення соціальних зв'язків, внутрішньої саморегуляції за допомогою тих інститутів та організацій, норм і цінностей, які створюються всередині самого суспільства.</p>	<p><i>Політична</i>, що здійснює загальне керівництво й управління суспільством завдяки функціям прийняття рішень та мобілізації ресурсів на їх виконання.</p>

Типологізація суспільств - це класифікація суспільств на основі визначення найважливіших і найсуттєвіших ознак, типових рис, які відрізняють одні суспільства від інших.

2. Соціальна структура суспільства

Соціальна структура суспільства – ієрархічно упорядкована сукупність індивідів, соціальних спільнот, груп, організацій, інститутів, об'єднаних стійкими зв'язками і відносинами.

3. Соціальна стратифікація та її складові

Соціальна стратифікація - (від лат. Stratum - пласт, прошарок) - ієрархічно організована система соціальної нерівності, яка відображає вертикальну диференціацію суспільства на основі певних рангових параметрів.

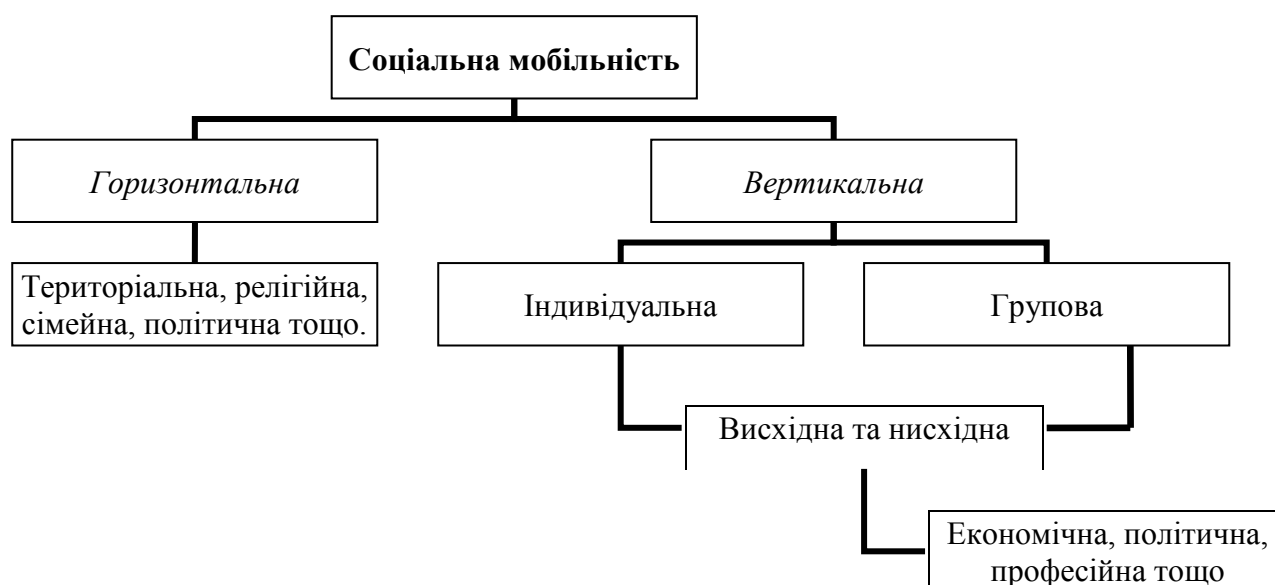
Традиційно в соціології виділяють такі **типи соціальної стратифікації**:

- *економічну* (за рівнем багатства й доходів);
- *політичну* (за рівнем доступу до політичної влади, за рангом посади);
- *освітню* (за рівнем освіти);
- *професійну* (за престижністю професії).

4. Соціальна мобільність у сучасному суспільстві

Соціальна мобільність - (від франц. Mobile - рухливий) - переміщення індивідів (індивідуальна мобільність) чи соціальної групи (групова мобільність) з однієї рангової позиції в суспільстві, соціальної страти в іншу (вертикальна мобільність), або в рамках однієї рангової позиції— страти (горизонтальна мобільність).

Вертикальна і *горизонтальна* мобільність можуть поєднуватися, відбуватися одночасно, наприклад перехід працівника з однієї фірми в іншу, яка розташована в іншому місті (горизонтальна) із підвищенням по службовій драбині, пов'язаному із збільшенням заробітної плати, виконанням більш кваліфікованої роботи, на більш престижне місце праці (вертикальна). Інтенсивність і спрямованість соціальної мобільності дозволяє соціологам давати оцінку рівню динамічності і відкритості суспільства, судити про життєву кар'єру особистості.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає суть системного підходу до визначення поняття «суспільство»?
2. Розкрийте зміст та ідмінність понять «країна», «держава», «суспільство».
3. Розкрийте суть основних ознак суспільства.
4. Розкрийте суть економічної, політичної, соціальної та культурної підсистем суспільства та обґрунтуйте їхній взаємозв'язок і взаємозалежність.
5. Наведіть сучасні типології суспільств та їхніх представників.
6. Розкрийте суть соціальної структури суспільства та її основні підструктури.
7. Розкрийте зміст соціальної стратифікації та її типи.
8. Наведіть приклади різновидів соціальної мобільності у сучасному суспільстві.
9. Прокоментуйте головні тенденції соціальної мобільності в сучасній Україні.

Завдання і вправи для самостійної роботи та поглиблення знань

1. На думку Е.Шілза, поняття "суспільство" можна застосувати до будь-якої історичної епохи, до будь-якого за чисельністю людського об'єднання, якщо це об'єднання відповідає таким ознакам:

1. об'єднання не є частиною великої системи;
2. шлюби утворюються між представниками даного об'єднання;
3. воно поповнюється переважно за рахунок дітей тих людей, які вже є його визнаними представниками;
4. об'єднання має територію, яку вважає своєю власною;
5. в нього є власна назва і власна історія;
6. воно має власну систему управління;
7. об'єднання існує довше середньої тривалості життя окремого індивіда;
8. його об'єднує спільна система цінностей (звичаїв, традицій, норм, законів, правил), яку називають культурою.

Спробуйте застосувати названі ознаки до таких об'єднань людей: підприємство; банк; профспілка; науково-дослідний інститут; військова частина; релігійна громада; школа; сім'я.

2. Напишіть автобіографію і проаналізуйте її з наступних точок зору:

- в полі дії яких соціальних інститутів Ви перебували від народження;

- в чому виявлявся їхній вплив на Вас. Якщо він мав суперечливий характер, то в чому це виявилось і як долалися ці конфлікти;

- якою є система Ваших статусів та ролей, до якої соціальної страти Ви себе зараховуєте.

3. Нині, за різними оцінками, від 3 до 5 млн. громадян України працюють за кордоном. Як це явище можна описати з точки зору теорії соціальної мобіль-

ності, враховуючи, що значна їх частина планує повернутися в Україну?

Творчі завдання (теми рефератів, презентацій Microsoft Office PowerPoint, газет Microsoft Office Publisher)

1. Соціологічні теорії суспільства.
2. Постіндустріальне суспільство: теорія та практика.
3. Соціальний прогрес і регрес: реформи і революції.
4. Особливості етапів розвитку українського суспільства.
5. Соціологічне трактування культури як сукупності традицій, звичаїв, норм, цінностей, символів, мови.
6. „Моє бачення типології суспільств та місце у ній України”.
7. Міграційні процеси в сучасній Україні.
8. Характерні ознаки та особливості соціальної структури українського суспільства.
9. Студентство як окрема соціально-демографічна спільнота.
10. Соціальна нерівність: проблеми виникнення та можливості усунення.
11. Місце середнього класу в соціальній структурі суспільства.
12. Теорія соціальної стратифікації в історії соціології.
13. Соціальні конфлікти в сучасних умовах.
14. Теорія соціальної мобільності П.Сорокіна.
15. Регіональні спільноти сучасної України.
16. Бідність у сучасному суспільстві.
17. Міграційні процеси в сучасній Україні.
18. Характерні ознаки та особливості соціальної структури українського суспільства.
19. Студентство як окрема соціально-демографічна спільнота.
20. Соціальна нерівність: проблеми виникнення та можливості усунення.

ТЕСТИ

Варіант 1

Оберіть правильну відповідь

1. Соціальний інститут — це:
 - а) навчальний заклад, де вивчається структура міжособистих стосунків;*
 - б) сукупність сталих форм життєдіяльності, ролей та статусів, спрямованих на задоволення певних потреб;*
 - в) сукупність соціальних умов життєдіяльності людини, які впливають на її свідомість та поведінку.*
2. Інституціоналізація — це:
 - а) навчання в інституті;*
 - б) соціальний обмін;*
 - в) вироблення оптимальної соціальної політики.*
3. Визначальною умовою появи соціальних інститутів виступає:
 - а) соціальна мобільність;*
 - б) соціальна потреба;*
 - в) соціальна стратифікація.*
4. Необхідною умовою функціонування соціального інституту є:
 - а) регулювання соціальних відносин між різними соціальними групами, розв'язання соціальних проблем, забезпечення ефективного впровадження соціальних резервів виробництва;*
 - б) в іконання індивідами своїх соціальних ролей, засноване на здійсненні очікуваних дій та здійсненні очікуваних дій і дотримання зразків (норм) поведінки;*
 - в) процес соціального відтворення, внаслідок якого верстви, групи, класи виявляються нерівними між собою та групуються в ієрархічно розміщені страти.*
5. Соціальна спільнота — це:
 - а) об'єднання людей, яке має закріплену спільну територію, спільні культурні цінності та соціальні норми, які характеризуються усвідомленням соціокультурної ідентичності;*
 - б) сукупність індивідів, зайнятих економічно і соціально рівноцінними видами праці, які відповідно отримують приблизно однакову матеріальну і моральну винагороду;*
 - в) сукупність людей, об'єднана відносно стійкими соціальними зв'язками, відносинами, яка має загальні ознаки, що надають їй неповторної своєрідності.*

6. Спільна діяльність людей породжує складну систему соціальних зв'язків, яка згуртовує індивідів у єдине соціальне ціле і через неї в соціальну систему:

- а) соціальну страту;*
- б) соціальну спільноту;*
- в) соціальну верству.*

7. Масова соціальна спільнота — це:

- а) група людей, між якими майже відсутні емоційні зв'язки і їх взаємодія зумовлена прагненням досягнути певної мети;*
- б) сукупність індивідів, яких об'єднують певні спільні погляди, схильності, смаки тощо;*
- в) група людей, між якими існують прямі контакти, що відображають різні аспекти їх особистостей.*

8. Соціальна група — це:

- а) сукупність індивідів, яких об'єднують певні спільні погляди, схильності, смаки тощо;*
- б) сукупність індивідів, яка існує реально, фіксується емпірично, характеризується відносною цілісністю, є самостійним суб'єктом історичної та соціальної дії, поведінки;*
- в) група людей, між якими майже відсутні емоційні зв'язки і їх взаємодія зумовлена прагненням досягнути певної мети.*

9. Первинна соціальна група — це:

- а) група людей, між якими майже відсутні емоційні зв'язки і їх взаємодія зумовлена прагненням досягнути певної мети;*
- б) сукупність індивідів, яких об'єднують певні спільні погляди, схильності, смаки тощо;*
- в) група людей, між якими існують прямі контакти, що відображають різні аспекти їх особистостей.*

10. Вторинна соціальна група — це:

- а) сукупність індивідів, яких об'єднують певні спільні погляди, схильності, смаки тощо;*
- б) сукупність індивідів, яка існує реально, фіксується емпірично, характеризується відносною цілісністю, є самостійним суб'єктом історичної та соціальної дії, поведінки;*
- в) група людей, між якими майже відсутні емоційні зв'язки і їх взаємодія зумовлена прагненням досягнути певної мети.*

11. Соціальна структура — це:

- а) об'єднання людей, яке має закріплену спільну територію, спільні культурні цінності та соціальні норми, які характеризуються усвідомленням соціокультурної ідентичності;*

- б) сукупність індивідів, зайнятих економічно і соціально рівноцінними видами праці, які відповідно отримують приблизно однакову матеріальну і моральну винагороду;*
- в) сукупність соціальних, соціально-демографічних, професійно-кваліфікаційних, територіальних та етнічних спільнот, пов'язаних між собою відносно сталими стосунками.*

12. Визначте два головних елементи соціальної структури:

- а) система класів, верств, професійних та інших груп;*
- б) система символів, норм, правил;*
- в) соціально-територіальні спільноти, етнічні групи.*
- г) соціальні інститути, безособова система ролей і статусів.*

13. Соціальні класи — це:

- а) велика соціальна група, яка відрізняється від інших за критеріями доступу до суспільних багатств (розподілу благ у суспільстві), влади, соціального престижу;*
- б) соціальна група, створена з метою задовольнити прагнення її членів до визнання, поваги, незалежності;*
- в) об'єднання людей, яке має закріплену спільну територію, спільні культурні цінності та соціальні норми.*

14. Соціальна стратифікація — це:

- а) просування соціальними «сходінками» завдяки зовнішнім, незалежним від індивіда, групи властивостям (соціальному становищу, фізичним даним);*
- б) міжгрупова та просторова рухомість населення, його здатність (готовність) до соціальних переміщень;*
- в) процес соціального відтворення, внаслідок якого верстви (страти), групи, класи виявляються нерівними між собою і групуються в ієрархічно розміщені страти з різним престижем, власністю, владою.*

15. Соціальна верства — це:

- а) сукупність соціальних, соціально-демографічних, професійно-кваліфікаційних, територіальних та етнічних спільнот, пов'язаних між собою відносно сталими стосунками;*
- б) сукупність індивідів, зайнятих економічно і соціально рівноцінними видами праці, які відповідно отримують приблизно однакову матеріальну і моральну винагороду;*
- в) сукупність індивідів, яких об'єднують певні спільні погляди, схильності, смаки тощо.*

16. Маргіналізація — це:

- а) процес зміни постійного місця проживання індивідів чи соціальних груп, їх переміщення в інший регіон чи в іншу країну, а також переселення із села в місто або навпаки;*
- б) втрата особистістю об'єктивної належності до даної соціальної групи без наступного входження до іншої, а також втрата особистістю норм та цінностей відповідної субкультури;*
- в) процес зміни постійного місця проживання індивідів чи соціальних груп, їх переміщення за межі даного суспільства.*

17. Соціальний статус — це:

- а) значення, придбане індивідом у суспільстві завдяки його власним зусиллям;*
- б) становище індивіда в суспільстві, пов'язане з певними правами та обов'язками;*
- в) соціальне становище в суспільстві, приписане індивіду на основі його віку.*

18. Соціальна мобільність — це:

- а) просування соціальними «сходінками» завдяки зовнішнім, не залежним від індивіда, групи властивостям (соціальному становищу, фізичним даним);*
- б) міжгрупово та просторова рухомість населення, його здатність (готовність) до соціальних переміщень;*
- в) здобуття індивідом чи групою певного статусу завдяки безпосередньо власним успіхам.*

19. Пан "Х" був студентом, став інженером, а пізніше став державним службовцем високого рангу. Це приклад:

- а) горизонтальної мобільності;*
- б) вертикальних переміщень по соціально-стратифікаційній драбині;*
- в) не стосується ні першого, ні другого.*

20. Стан "родової аристократії":

- а) існував у рабовласницькому та феодальному суспільствах;*
- б) може зберігатися в сучасному суспільстві, яке має "змішану" систему соціальної стратифікації;*
- в) його існування неможливе в сучасних суспільствах.*

21. Сучасна Великобританія є прикладом суспільства із системою соціальної стратифікації, яку можна назвати:

- а) "закритою";*
- б) "відкритою";*
- в) "змішаною".*

22. У якому із суспільств відсутня чітка стратифікаційна система?
а) *кастовому;*
б) *становому;*
в) *первіснообщинному.*
23. Категорія "соціальна стратифікація" відображає:
а) *ієрархічно організовану систему соціальної нерівності;*
б) *процес переміщення соціальних груп чи окремих індивідів з однієї страти в іншу;*
в) *набір соціальних статусів особистості.*
24. Поняття "соціальна мобільність" було введено в науковий обіг:
а) *Т.Парсонсом;*
б) *П.Сорокіним;*
в) *М.Мідом;*
г) *М. Вебером.*
25. У двох із перерахованих суспільств стратифікаційна система базується на основі приписних (аскриптивних) статусів особистості. Це:
а) *кастове суспільство у стародавній Індії;*
б) *сучасне індустріальне, постіндустріальне суспільство;*
в) *станове суспільство у Франції напередодні буржуазної революції.*
26. Переїзд на постійне проживання зі Львова до Тернополя можна трактувати як вияв:
а) *вертикальної соціальної мобільності;*
б) *горизонтальної соціальної мобільності;*
в) *ні те, ні інше.*
27. Для "закритих" стратифікаційних систем характерний:
а) *високий рівень соціальної мобільності;*
б) *низький рівень соціальної мобільності;*
в) *рівень соціальної мобільності є приблизно однаковий і у "відкритих" і у "закритих" соціально-стратифікаційних системах.*
28. Під час соціальних криз, переворотів інтенсивність соціальної мобільності, як правило:
а) *знижується;*
б) *зростає;*
в) *залишається приблизно на тому ж рівні, що і у стабільних суспільствах.*

30. Дохід, освіта, влада, престиж визначені як стратифікаційні параметри у індустріальному суспільстві:

- а) *Ф.Знанецьким;*
- б) *Д.Ленскі;*
- в) *М. Вебером;*
- г) *М.Шаповалом.*

31. Клас - це група людей, які мають однакове відношення до засобів виробництва. Автором цієї тези є:

- а) *Ф.Тейлор;*
- б) *К.Маркс;*
- в) *М.Вебер.*

Варіант 2

Оберіть правильну відповідь

1."Суспільство - функціонуюча система, що ґрунтується на поділі праці". Кому належить це визначення суспільства?

- а) *Е.Дюркгейму;* б) *Арістотелю;*
- в) *М. Веберу;* г) *Г. О.Конту.*

2."Суспільство - надіндивідуальна реальність, що базується на колективних уявленнях". Кому належить це визначення суспільства?

- а) *Е.Дюркгейму;* б) *Арістотелю;*
- в) *М. Веберу;* г) *Г. О. Конту.*

3."Суспільство - це взаємодія людей, яка є продуктом соціальних дій". Кому належить це визначення суспільства ?

- а) *Е.Дюркгейму;* б) *Арістотелю;*
- в) *М.Веберу;* г) *Г. О.Конту.*

4. Консолідація соціальних зв'язків в межах суспільства здійснюється за допомогою цієї основної ознаки суспільства. Про яку основну ознаку суспільства йдеться ?

- а) *універсальність;* б) *автономність;*
- в) *інтегративність;* г) *територію.*

5. Багатоманітність соціальних зв'язків, відносин, всі соціальні інститути та спільноти забезпечують всеосяжний, різносторонній характер суспільства. Про яку основну ознаку суспільства йдеться ?

- а) *універсальність;* б) *автономність;*
- в) *інтегративність;* г) *територію.*

6. Спроможність існувати самостійно, що досягається за рахунок високого рівня внутрішньої саморегуляції, забезпечує підтримку та постійне відтворення складної системи соціальних взаємин. Про яку основну ознаку суспільства йдеться ?

- а) універсальність; б) автономність;*
- в) інтегративність; г) територію.*

7. Цілісність, єдність загальної системи цінностей, яку називають культурою. Про яку основну ознаку суспільства йдеться ?

- а) універсальність; б) автономність;*
- в) інтегративність; г) територію.*

8. За цим критерієм всі існуючі суспільства поділяють на прості та складні. Який (які) критерій (критерії) лежать в основі подібної класифікації суспільств ?

- а) наявність писемності;*
- б) чисельність рівнів управління;*
- в) ступінь соціальної диференціації;*
- г) спосіб здобування засобів для існування.*

9. За цим критерієм всі існуючі суспільства поділяють на традиційні, індустріальні та постіндустріальні. Про який критерій класифікації суспільств йдеться?

- а) наявність писемності;*
- б) чисельність рівнів управління;*
- в) ступінь соціальної диференціації;*
- г) спосіб здобування засобів для існування.*

10. Складне суспільство - це таке:

- а) що утворене з декількох держав або країн;*
- б) в якому існують багаті та бідні;*
- в) де є декілька рівнів управління;*
- г) декілька соціальних верств населення, що розташовуються зверху вниз із зменшенням доходів.*

11. В якому (або в яких) із зазначених суспільств поєднуються як головні їхні ознаки промисловість, корпоративність, гроші як мета діяльності ?

- а) протосуспільство;*
- б) індустріальне суспільство;*
- в) традиційне суспільство;*
- г) постіндустріальне суспільство.*

12. В якому (або в яких) із зазначених суспільств поєднуються як головні їхні ознаки сфера послуг, знання як мета діяльності, університет як соціальна організація ?

- а) протосуспільство;*
- б) індустріальне суспільство;*
- в) традиційне суспільство;*
- г) постіндустріальне суспільство.*

13. На думку якого вченого людство послідовно пройшло чотири формації: первіснообщинну; рабовласницьку; феодальну; капіталістичну. Про якого вченого йдеться?

- а) К.Маркса;* *б) У.Ростоу;*
- в) І. Мауда;* *г) Д. Белла.*

14. Простою, недиверсифікованою є соціальна структура:

- а) традиційного аграрного суспільства;*
- б) протосуспільства;*
- в) індустріального суспільства;*
- г) інформаційного суспільства.*

15. Зародження держави, міста, класів, писемності пов'язують з таким типом суспільства:

- а) протосуспільство;*
- б) традиційне суспільство;*
- в) індустріальне суспільство;*
- г) постіндустріальне.*

16. Це поняття позначає зміни, що відбуваються впродовж деякого часу у соціальних спільностях, групах, інститутах, організаціях та суспільствах, в їх взаєминах одне з одним, а також з індивідами. Про яке поняття йдеться?

- а) соціальний розвиток;*
- б) соціальний прогрес;*
- в) соціальний процес;*
- г) соціальна трансформація.*

17. Зміни, що відбуваються у сім'ї (полігамна, моногамна, багатодітна, розширена, нуклеарна), в елементах будь-якої соціальної спільності (малої групи, професійної групи, нації), в елементах соціальних інститутів (торгівлі, освіти, науки, релігії), можна зарахувати до:

- а) структурних змін;* *б) процесуальних змін;*
- в) мотиваційних змін;* *г) функціональних змін.*

18. Зміни, що відбуваються у сфері соціальних взаємодій та взаємовідносин різноманітних утворень (солідарності, напруженості, конфлікту і т.п.), можна зарахувати до:

- а) структурних змін; б) процесуальних змін;
в) мотиваційних змін; г) функціональних змін.*

19. Зміни, що відбуваються через зміщення акцентів в основних напрямках діяльності (наприклад, відповідно до нової Конституції України такі зміни відбулися щодо виконавчої та законодавчої влади країни), можна зарахувати до:

- а) структурних змін; б) процесуальних змін;
в) мотиваційних змін; г) функціональних змін.*

20. При переході до ринкових відносин на перший план у людей виступають інтереси особистого грошового заробітку, прибутку, що впливає на їхню поведінку, мислення, свідомість. Про які соціальні зміни йдеться ?

- а) структурні; б) процесуальні;
в) мотиваційні; г) функціональні.*

21. Часткові, поступові, такі, які здійснюються як достатньо стійкі та постійні тенденції до зростання або зменшення якихось якостей, елементів в різних соціальних системах, - це:

- а) еволюційні зміни; б) революційні зміни;
в) прогресивні зміни; г) реформаційні зміни.*

22. Всезагальні зміни, які передбачають докорінне ламання соціального об'єкта, і, як правило, спираються на насильство, - це:

- а) еволюційні зміни; б) революційні зміни;
в) прогресивні зміни; г) реформаційні зміни.*

23. Біля 1500 років до н .є. вулканічне виверження в Егейському морі створило велетенську хвилю, яка зруйнувала Мінойську цивілізацію. Про який фактор процесу соціальних змін йдеться ?

- а) демографічні зміни; б) людські дії;
в) технології; г) природне оточення.*

24. Післявоєнний «бемі-бум» у США і подальші зміни в американському суспільстві, що з ним пов'язані, можна зарахувати до:

- а) фактора природного оточення;
б) фактора людських дій;
в) фактора демографічних змін;
г) технологічного фактора.*

25. За логікою М.Вебера «протестантська етика» тяжкої праці і відкладеної винагороди сприяла розвитку капіталізму. Про який фактор процесу соціальних змін йдеться ?

- а) демографічні зміни; б) людські дії;
в) ідеї; г) природне оточення.*

26. Різні форми колективної поведінки (мода, чутки, бунти) та соціальні рухи можна зарахувати до:

- а) фактора природного оточення;*
- б) фактора людських дій;*
- в) фактора демографічних змін;*
- г) технологічного фактора.*

27. Радіо, телебачення, інтернет - все це можна віднести до такого фактора соціальних змін:

- а) природне оточення; б) демографічні зміни;*
- в) технологічні зміни; г) людські дії.*

28. Ці теорії базуються на припущеннях, що суспільства поступово розвиваються (еволюціонують) від простих до складних форм. Про які теорії пояснення соціальних змін йдеться ?

- а) еволюційні теорії; б) циклічні теорії;*
- в) функціональні теорії; г) конфліктні теорії.*

29. Ці теорії фокусують свою увагу на такій природі змін, що виявляється у періодичному розквіті та занепаді цивілізацій. Про які теорії пояснення соціальних змін йдеться ?

- а) еволюційні теорії; б) циклічні теорії;*
- в) функціональні теорії; г) конфліктні теорії.*

30. Ці теорії фокусують свою увагу на аналізі соціальної статичності, аргументовано доводять, що суспільство складається з незалежних частин, кожна з яких допомагає підтримати стабільність цілісної системи. Про які теорії пояснення соціальних змін йдеться ?

- а) еволюційні теорії; б) циклічні теорії;*
- в) функціональні теорії; г) конфліктні теорії.*

31. Ці теорії основним джерелом соціального розвитку проголошують суперечність конкуруючих у суспільстві інтересів. Про які теорії пояснення соціальних змін йдеться ?

- а) еволюційні теорії; б) циклічні теорії;*
- в) функціональні теорії; г) конфліктні теорії.*

**Рекомендована література: основна [1 с.243-284;2];
додаткова [15;16;17;18;19;20].**

Тема 5. СОЦІОЛОГІЯ КОНФЛІКТУ

Питання теми:

1. Поняття конфлікту, його соціальна природа та функції в суспільстві.
2. Історія становлення соціології конфлікту. Сучасні соціологічні теорії конфлікту.
3. Структура і динамічні показники конфліктів.
4. Причини і умови виникнення конфліктів.
5. Управління соціальними конфліктами.

Основні поняття і терміни

Конфлікт, соціологія конфлікту, функції конфліктів, види конфліктів, суб'єкти конфлікту, предмет конфлікту, об'єкт конфлікту, конфліктна ситуація, конфліктна взаємодія, наслідки конфлікту, причини конфлікту, інституалізація конфліктів, умови конфлікту, управління конфліктами, методи розв'язання конфліктів, стратегії виходу з конфлікту, принципи поведінки суб'єктів конфлікту, профілактика конфліктів, методи запобігання конфліктам, правила безконфліктної поведінки.

Короткий зміст навчального матеріалу

1. Поняття конфлікту, його соціальна природа та функції в суспільстві

Конфлікт — це зіткнення протилежних цілей, позицій, поглядів суб'єктів соціальної взаємодії, які усвідомлюють суперечливість своїх інтересів. Конфлікт має соціальну природу, оскільки учасниками конфлікту завжди є люди, або певні соціальні групи та спільноти.

Соціологія конфлікту — це галузь соціології, яка вивчає природу, механізми виникнення та розгортання, а також способи попередження та розв'язання соціальних конфліктів.

Функції конфліктів	
Позитивні функції конфліктів	Негативні функції конфліктів
Соціально-діагностична – виникнення конфліктів свідчить про недоліки у функціонуванні соціальних організацій, поглиблення суспільних протиріч, поляризацію інтересів різних соціальних груп	Дестабілізуюча – деструктивні конфлікти призводять до порушення соціальної рівноваги, громадського порядку, застосуванню насильницьких методів розв'язання існуючих проблем;
Регулююча – конфлікти створюють і підтримують у суспільстві соціальну рівновагу, забезпечують баланс сил у структурах влади й управління	Надлишково-витратна – конфлікти, як правило вимагають використання додаткових матеріальних, часових, моральних, зокрема, емоційних ресурсів для вирішення проблем, навколо яких вони виникають;
Інноваційна – конфлікти сприяють оновленню соціальних відносин, утвердженню нових норм та цінностей, дозволяють уникнути застою, є джерелом нововведень та прогресивних тенденцій;	Дезорганізуюча – конфлікти уповільнюють та ускладнюють процеси прийняття рішень, відволікають від виконання поточних планових завдань, порушують ритм та ефективність діяльності.
Комунікативна – пошук шляхів розв'язання конфлікту активізує соціальну взаємодію, забезпечує взаємоприспосовування його учасників, спільне вироблення взаємоприйнятних рішень;	
Соціально-психологічна – конфлікти сприяють знаттю психологічної напруги, викиду негативних емоцій і поступовому зниженню їх інтенсивності.	

Величезне розмаїття конфліктів, що повсякчас виникають у нашому житті, надзвичайно актуалізує проблему їх класифікації, згрупування їх за певними ознаками для вибору адекватних методів управлінського впливу. Серед соціологів немає однастайності з проблеми класифікації конфліктів, проте більшість з них вважають суттєвим виділення наступних **видів конфліктів**:

Види конфліктів	
→	За способом розв'язання – <i>насильницькі або ненасильницькі.</i>
→	За сферою розгортання – <i>політичні, соціальні, економічні, організаційні, юридичні, сімейно-побудові, ідеологічні, соціокультурні тощо.</i>
→	За напрямком впливу – <i>вертикальні та горизонтальні, в залежності від характеру соціальних зв'язків між суб'єктами конфлікту.</i>
→	За ступенем виявлення – <i>відкриті та скриті.</i>
→	За суб'єктами – <i>внутрішньо особистісні, міжособистісні, міжгрупові, між малими та великими соціальними спільнотами, міжсетнічні та міждержавні.</i>
→	За наслідками – <i>конструктивні та деструктивні.</i>
→	За мотивацією – <i>конфлікти з приводу розподілу владних повноважень і позицій, з приводу розподілу ресурсів, з приводу цінностей та життєвих установок.</i>
→	За масштабами – <i>глобальні, соціетальні, регіональні, локальні.</i>
→	За формою – <i>прості (бойкот, саботаж, переслідування, агресія) та складні (суспільний протест, бунт, соціальна революція, війна).</i>

2. Історія становлення соціології конфлікту. Сучасні соціологічні теорії конфлікту

Проблема природи конфліктів, причин та умов їх виникнення, способів попередження та розв'язання в усі часи цікавила вчених, філософів, державних та громадських діячів. Перші спроби раціонального осмислення природи соціальних конфліктів належать ще давньогрецьким філософам. Зокрема, Геракліт у своїх трактатах намагався обґрунтувати позитивну роль боротьби у процесі суспільного розвитку. Цю думку у середньовіччі розвинув Фома Аквінський, зазначивши, що війни є припустимими у житті суспільства за умови, що їх санкціонує держава. Однак, у часи Відродження великі гуманісти Т. Мор, Е. Роттердамський, Ф. Рабле, Ф. Бекон виступили з різким засудженням соціальних зіткнень і соціальних конфліктів. Е. Роттердамський зазначав наявність власної логіки у протіканні конфлікту, звертав увагу на складність примирення конфліктуючих сторін. Англійський філософ ф. Бекон вперше

всебічно проаналізував причини соціальних конфліктів, а також можливі способи їх подолання.

Засновником соціології конфлікту вважається німецький соціолог Г. Зіммель, який впровадив термін "соціологія конфлікту" у науковий обіг.

У ХУІІІ-ХІХ ст. з різкою критикою збройних конфліктів починають виступати англійські демократи (Д. Прістлі), французькі просвітителі (Д. Дідро, Ж. Ж. Руссо, Вольтер), німецькі філософи (І. Кант, Г. Гегель).

Цілісну і логічну концепцію конфліктів містить у собі соціологічна теорія К. Маркса. Визнаючи можливість, а, за умов гострої класової боротьби — й необхідність соціальних конфліктів у суспільному житті, Маркс, однак, помилково вважав, що у майбутньому, коли буде ліквідовано приватну власність на засоби виробництва як основу антагоністичних суспільних відносин, розвиток суспільства носитиме безконфліктний характер.

У цілому ж, на початку ХХ століття соціологічна думка обґрунтувала **систему фундаментальних ідей соціології конфлікту:**

- *конфлікт є нормальним соціальним явищем, оскільки природі самої людини притаманні біологічні, психологічні, соціальні та інші фактори, які неминуче породжують чисельні й різноманітні конфліктні ситуації;*
- *конфлікт виконує позитивні функції у процесі суспільного розвитку, сприяє утвердженню у суспільстві загальнозначущих соціальних норм та цінностей;*
- *протилежність між правлячою меншістю та керованою більшістю, яка є постійним джерелом конфліктів, є неминучою і вічною;*
- *існує залежність між економічними, політичними, соціокультурними змінами та конфліктними ситуаціями, що виникають внаслідок таких змін.*

Своє подальше теоретичне обґрунтування соціологія конфлікту отримала в ХХ столітті, особливо у 50-і рр., коли у країнах Західної Європи та США почали посилюватись кризові явища. Всебічний соціологічний аналіз кризової ситуації, пошук шляхів запобігання її подальшого поглиблення, розв'язання існуючих суспільних протиріч призводить до появи таких фундаментальних теорій, як **концепція позитивно-функціонального конфлікту Л. Козера, теорія конфліктної моделі суспільства Р. Дарендорфа та загальна теорія конфлікту К. Боулдінга.**

Розвиваючи ідеї класиків соціології конфлікту, американський соціолог **Л. Козер** у роботах "Функції соціальних конфліктів" (1956) та "Продовження дослідження соціального конфлікту" (1967) обґрунтовує свою теорію позитивно-функціонального конфлікту, де, на противагу домінуючій у той час концепції структурного функціоналізму, що базувалась на ідеях гармонії, єдності та безконфліктного розвитку суспільства, доводить, що не існує соціальних груп без конфліктних відносин і що конфлікти мають позитивне значення для функціонування соціальних систем та їх зміни. Стабільність суспільства, на його думку, залежить від кількості існуючих у ньому конфліктних відносин та типу зв'язків між ними. Чим більше конфліктів існує у суспільстві, тим більш складним є його поділ на групи, тим важче розколоти суспільство на два антагоністичних табори, що априорі загрожує його єдності.

Отже, чим більше незалежних один від єдиного конфліктів, тим міцнішою є соціальна єдність. У якості постійного джерела соціальних конфліктів Л. Козер розглядає соціальну нерівність, що породжує напругу між індивідами і соціальними групами.

Соціальний конфлікт — це боротьба за цінності та претензії на певний статус, владу та ресурси, у якій супротивники прагнуть нейтралізації, нанесення збитків або знищення один одного (Л. Козер). Це визначення конфлікту є на сьогодні найбільш розповсюдженим у західній соціології, а теорія Л. Козера фактично стала науковим обґрунтуванням моделі побудови суспільства "конфліктного функціоналізму". Вихідним принципом цієї теорії є принцип ненасильницького розв'язання існуючих у суспільстві конфліктів.

У середині 60-х рр. ХХ століття з обґрунтуванням нової теорії соціального конфлікту, яка отримала назву *конфліктної моделі суспільства*, виступив німецький соціолог **Р. Дарендорф**. Основні положення своєї теорії ним були викладені у роботах "Класи і класовий конфлікт в індустріальному суспільстві" (1959), "Елементи теорії соціального конфлікту" (1965), "Конфлікт і свобода" (1972) та ін. і зводяться до того, що будь-яке суспільство постійно піддається соціальним змінам, які породжують соціальні конфлікти. Головну причину конфліктів він, як і Л. Козер, також вбачає у нерівності соціальних позицій людей (наприклад, у розподілі власності і влади), що зумовлює відмінність їх інтересів і виникнення соціальних протиріч. Адже нерівність соціальних позицій означає неоднаковий доступ до ресурсів розвитку індивідів, соціальних груп та спільнот. Звідси — й протиріччя їх інтересів. Боротьба за володіння та розпорядження дефіцитними ресурсами, за лідерство, владу та престиж і зумовлюють неминучість конфліктів, які виступають як спосіб розв'язання протиріч.

Дарендорф розглядає конфлікти як джерело інновацій та соціальних змін, оскільки вони допомагають уникнути застою, консервації застарілих відносин, створюють у суспільстві постійну напругу, надають динаміки суспільним відносинам. ***Той, хто вміє долати конфлікти шляхом їх визнання та регулювання, бере під свій контроль ритм історії. Той, хто упускає таку можливість, отримує цей ритм собі у супротивники.***

На відміну від Л. Козера, який вбачав у соціальних конфліктах суспільне благо і головне джерело поступального розвитку, а тому вважав, що слід свідомо стимулювати їх позитивні функції, Дарендорф стверджує, що конфлікти — це не благо, а реальність, неминучий наслідок існуючих соціальних протиріч. Тому головне завдання полягає у тому, щоб контролювати конфлікт: він повинен бути легалізованим, інституційованим, розвиватися і розв'язуватися за існуючими у суспільстві правилами.

К. Боулдінг стояв у витоків формування загальної теорії конфлікту. В своїй роботі "Конфлікт і захист: загальна теорія" (1963) він виходить з того, що більшість конфліктів мають спільні елементи і спільні риси у моделях свого розвитку, вивчення яких дозволяє зрозуміти феномен конфлікту у будь-якому

конкретному вияві. Таке розуміння дає можливість суспільству ефективно контролювати і управляти розвитком конфліктів, передбачити їх можливі наслідки. Ідеї Боулдінга отримали свій подальший розвиток у дослідженнях Л. Кпісберга, одного з найбільш авторитетних дослідників соціальних конфліктів, автора наукової моделі соціального конфлікту як системи структурно-динамічних показників, що виступають методологічною основою діагностики і регулювання різноманітних соціальних конфліктів.

3. Структура і динамічні показники конфліктів

Узагальнення та зіставлення різних конфліктологічних концепцій свідчить, що кожний конфлікт має деякі спільні складові, до яких зазвичай відносять:

- *суб'єктів конфлікту;*
- *відносини між ними;*
- *предмет (проблему, спірне питання), з приводу якого він виникає;*
- *соціальне середовище, у якому протікає.*

1. **Суб'єкти конфлікту** (конфлікуючі сторони) — це безпосередні учасники конфлікту, які складають основні структурні елементи будь-якого конфлікту, оскільки своїми діями вони породжують сам конфлікт, надають йому того чи іншого змісту та гостроти, визначають його тривалість та зміни. Чітке визначення суб'єктів конфлікту допомагає з'ясувати його предмет, спрогнозувати динаміку та можливі варіанти розв'язання.

Згідно з К. Боулдінгом, суб'єктами конфлікту виступають або окремі індивіди, або соціальні групи та спільноти, що з них складаються. На цій підставі, за своїми суб'єктами, як вже зазначалося, можна виділити наступні види конфліктів: 1) між окремими особистостями — міжособистісні; 2) між окремою особистістю та групою — особистісно-групові; 3) між групами — міжгрупові.

Окремим видом конфлікту за цією класифікацією можна вважати внутрішньо особистісний конфлікт, коли індивід немов би "роздвоюється" на протилежних суб'єктів і відчуває внутрішню боротьбу із самим собою за те, яким чином йому діяти.

2. **Характер відносин між конфлікуючими сторонами** визначається ступенем їх взаємодії та взаємозалежності. Якщо ж у суб'єктів конфлікту у попередній період були відсутні будь-які стосунки і вони не мають наміру підтримувати їх у майбутньому, вони мають більш широкий вибір лінії поведінки у конфліктній ситуації. Тому важливо встановити, які відносини між учасниками конфлікту були до його початку, у момент конфлікту, і які відносини між собою вони планують після його завершення.

За спостереженнями Л. Козера, якщо одна із конфлікуючих сторін має можливість оцінити силу протилежної сторони ще до початку розвитку конфлікту і визнає її достатньо високою, це може спонукати її намагатися

врегулювати спірне питання неконфронтаційним шляхом. До того ж, зіставлення сил дає можливість кожній із сторін обрати більш раціональні засоби досягнення поставлених цілей або взагалі відмовитись від подальшого "розкручування" конфлікту.

3. **Предмет конфлікту** є змістовною характеристикою конфлікту і передбачає з'ясування його об'єкту, тобто того, що саме зосереджує на собі увагу та прагнення учасників конфлікту, і, водночас, протиставляє їх один одному, а, отже, є об'єктивною основою виникнення між ними конфліктних відносин.

Та сукупність характеристик об'єкту, що робить увагу до них та прагнення кожного з учасників такими, що суперечать увазі та прагненням іншого, і становить предмет конфлікту.

Загально визнано, що основними об'єктами більшості соціальних конфліктів виступають ресурси, статус та цінності. До ресурсів відносять все те, що може бути ефективно використано для задоволення потреб суб'єкта, реалізації його інтересів та цілей — фінанси, техніка, технології, земля та її надра тощо (матеріальні ресурси), а також культура, наука, освіта та інші види духовних ресурсів.

Від статусу залежить, яким — рівноправним або нерівноправним — буде положення суб'єкта у суспільстві, серед інших соціальних суб'єктів, наскільки вільними або примусовими будуть його взаємини з ними, у якій мірі буде збережене або принижено його почуття людської гідності.

Нарешті, цінності, які у даному випадку розуміються у вузькому сенсі: як те, що є принципово важливим для певного соціального суб'єкта та його життєдіяльності, виступає для нього самоціллю, виразом його розуміння самого себе, своєї власної природи, з втратою якої зникає він сам як власне суб'єкт, який гідний визнання та поваги інших суб'єктів. Конфлікти на ґрунті цінностей виникають, як правило, на ґрунті примусового нав'язування їх одним соціальним суб'єктом іншому.

4. Зовнішнє **соціальне середовище** здійснює суттєвий вплив на виникнення та розвиток конфліктів через стандарти в оцінках соціальних ситуацій, стилі аналізу, моделі вирішення проблем, способи прийняття рішень, які сформувались у даному середовищі. До факторів зовнішнього середовища належать також засоби масової інформації, громадська думка, включення у конфліктний процес третьої сторони тощо.

Якщо структурні елементи конфлікту виступають його статичними характеристиками, то **динамічними показниками конфлікту прийнято вважати стадії розгортання конфлікту і процес його розвитку від однієї стадії до наступної.**

Стадії розвитку конфлікту

→ **Конфліктна ситуація**, коли формуються соціальні умови, що викликають розходження інтересів та цілей учасників конфлікту, відбувається усвідомлення такого розходження соціальними суб'єктами. Формуються цілі кожного з них та шляхи їх досягнення.

→ **Конфліктна взаємодія**, в межах якої відбувається перша сутичка конфліктуючих сторін – інцидент, наступне поглиблення конфліктного протистояння – **ескалація конфлікту** та досягнення ним вищої точки напруги – **кульмінації**.

→ **Завершення конфлікту**, або вихід з нього конфліктуючих сторін шляхом обраного однією або двома сторонами способу – насильства, примирення або розриву. Обрання такого способу залежить, передусім, від цілей конфліктуючих сторін, засобів їх досягнення, співвідношення сил конфліктуючих сторін, а також ролі третьої сторони у конфлікті.

4. Причини і умови виникнення конфліктів

Причини конфліктів:

- соціальна нерівність;
- обмеженість ресурсів;
- невідповідальність реальної дійсності суб'єктивним уявленням про неї;
- етнічна або релігійна нетерпимість;
- розходження у поглядах та орієнтаціях сторін-суб'єктів взаємодії та інше.

5. Управління соціальними конфліктами

Певних умов потребує не тільки виникнення, але й успішне розв'язання конфлікту. Набагато легше попередити конфлікт, ніж його розв'язати. Але якщо конфлікт виник, необхідно зробити все для його швидкого розв'язання.

Умови розв'язання конфлікту:

- своєчасна і точна діагностика причин виникнення конфлікту, в ході якої виявляються об'єктивно існуючі протиріччя, інтереси, цілі сторін. На підставі такого аналізу визначається так звана "ділова зона конфлікту";
- взаємна зацікавленість сторін у подолання існуючих між ними протиріч. Це можливо лише за умови визнання інтересів кожної із сторін, подолання недовіри одна до одної;
- спільний пошук шляхів подолання конфліктів.

Розв'язання конфлікту — це повне чи часткове усунення причин, що його породжують, або зміна цілей та поведінки учасників конфлікту.

Розв'язання конфліктів є головною, проте не єдиною складовою процесу управління конфліктами, який включає в себе заходи і стратегії не тільки подолання, а й попередження конфліктів.

Управління конфліктами — це цілеспрямований вплив відповідних державних органів, громадських організацій на характер відносин між соціальними суб'єктами з метою:

- уникнення їх конфліктної взаємодії,
- усунення чи мінімізації причин ймовірних конфліктів,
- а у разі їх виникнення — корегування поведінки учасників конфлікту у напрямку пошуку взаємоприйнятних шляхів його конструктивного розв'язання.

Розробка технологій управління соціальними конфліктами, регулювання конфліктних відносин у суспільстві є однією з центральних проблем сучасної соціології конфлікту. Такі технології спираються на використання апробованих практикою науково обґрунтованих методів розв'язання конфліктів.

Методи розв'язання конфліктів:

Метод уникнення конфлікту дозволяє виграти час, мобілізувати ресурси, об'єктивно оцінити ситуацію, скорегувати свої цілі, однак не усуває причини, а, отже — її ймовірності виникнення конфлікту у майбутньому.

Метод переговорів дозволяє уникнути насильницьких методів, зняти гостроту конфлікту, зрозуміти аргументацію опонента, об'єктивно оцінити реальне співвідношення сил та умови примирення. Переговори дозволяють розглянути альтернативні ситуації, прийти до взаєморозуміння, відкрити шлях до співробітництва.

Метод використання посередництва. Практика доводить, що вдало підібраний посередник може швидко врегулювати конфлікт там, де без його участі згода була б неможливою.

Метод третейського розгляду передбачає, що аналіз конфлікту здійснюється у чіткій відповідності нормам закону, у тому числі, й міжнародного права.

Використання зазначених методів, або їх поєднання дозволяє учасникам конфлікту успішно реалізувати ту чи іншу *стратегію виходу з конфлікту*.

Стратегії виходу з конфлікту	
→	<i>Компроміс</i> – часткове досягнення своїх інтересів конфліктуючими сторонами на основі взаємних поступок, відмови від окремих вимог і претензій, часткового визнання вимог і претензій протилежної сторони
→	<i>Співробітництво</i> – конструктивне розв'язання проблеми конфлікту на основі взаємного корегування його суб'єктами своїх цілей, позицій, узгодження інтересів;
→	<i>Домінування</i> – задоволення інтересів однієї з конфліктуючих сторін за рахунок іншої шляхом нав'язування їй вигідного для першої сторони
→	<i>Пристаосування</i> – вимушена або добровільна відмова від боротьби однієї з конфліктуючих сторін за умов усвідомлення своєї неправоти, необхідності збереження добрих стосунків з опонентом або сильної залежності від нього

Профілактика конфліктів — сукупність напрямів, засобів та методів управління соціальними організаціями, що зменшують ймовірність виникнення конфліктів.

Основні напрями діяльності з профілактики конфліктів	
→	<i>Оптимізація організаційно-управлінських умов, створення та функціонування організацій як можливих причин виникнення конфліктів.</i>
→	<i>Корегування поведінки членів організації у відповідності з загальноприйнятими в організації нормами та правилами.</i>
→	<i>Створення сприятливого соціально-психологічного клімату.</i>

Апробація зазначених методів та стратегій розв'язання конфліктів на практиці дозволила вченим сформулювати також *принципи поведінки суб'єктів конфлікту*.

Принципи поведінки суб'єктів конфлікту

- *Предметом переговорів мають бути лише питання, що безпосередньо стосуються змісту конфлікту.*
- *Усі учасники переговорів повинні демонструвати схильність до досягнення консенсусу.*
- *У процесі переговорів сторони повинні прагнути до знання психологічної напруги.*
- *Сторони мають демонструвати взаємоповагу та належний рівень культури спілкування.*
- *На переговорах їх учасники повинні прагнути до створення атмосфери публічного обміну думками, відкрито і аргументовано аналізуючи позиції один одного.*

Важливою складовою запобігання конфліктів є "навчання" співробітників організації *правилам безконфліктної поведінки*, дотримання яких дозволить зменшити ризик виникнення та поглиблення конфліктів в організації із суб'єктивних причин.

Правила безконфліктної поведінки

- *Прагніть адекватно оцінити власну поведінку у конфліктній ситуації, уникайте упередженості в оцінці дій своїх опонентів.*
- *Спробуйте оцінити ситуацію з позицій протилежної сторони, зрозуміти точку зору вашого опонента.*
- *Уникайте звинувачень на адресу опонента, що може спровокувати включення психологічних механізмів захисту і потік звинувачень на вашу адресу.*
- *Контролюйте свої емоції та закликайте протилежну сторону діяти аналогічно.*
- *Спонукайте свого опонента до відкритого обговорення спірних питань, спільного розв'язання конфліктної ситуації.*
- *Перевіряйте об'єктивність інформації, пов'язаної з предметом конфлікту, діями опонентів та своїми власними.*

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст поняття «конфлікт».
2. Проаналізуйте позитивні та негативні функції конфліктів.
3. Проаналізуйте особливості аналізу конфліктів у соціології та психології. Дайте порівняльну характеристику головних соціологічних теорій конфлікту.
4. Проаналізуйте можливі причини конфлікту. Спробуйте з'ясувати причини одного з широковідомих соціальних, політичних, економічних конфліктів сучасності.
5. Вкажіть головні механізми виникнення міжгрупових конфліктів та проаналізуйте їх.
6. Доведіть перспективність врегулювання конфліктів за допомогою третьої сторони, навівши приклади із сьогодення.
7. Проаналізуйте з точки зору стабільності розвитку суспільства головні форми розв'язання конфліктів.

Завдання і вправи для самостійної роботи та поглиблення знань

Завдання

1. Напишіть невеликий твір на тему: « Чи конфліктна я особистість?»
2. Спираючись на соціологічні методи вивчення конфліктів, спробуйте дати характеристику останнього конфлікту у Вашій студентській групі.
3. Які з наведених нижче понять належать до статичних, які - до динамічних показників соціальних конфліктів: *конфліктна ситуація, суб'єкти конфлікту, інцидент, ескалація конфлікту, предмет конфлікту, кульмінація конфлікту, соціальне середовище конфлікту, завершення конфлікту.*

Ситуаційні вправи

1. *Як повелась би Ви в цій ситуації, будучи головним менеджером відповідальним за проведення виставки?*

Організація проводила виставку художніх робіт дітей-інвалідів з метою допомоги цим дітям (роботи за бажанням дітей продавалися), залученням коштів і пропаганди місії і цілей організації. Відповідальною за проведення виставки була призначена Валентина, штатна працівниця організації. Валентина, 45-річна одинока жінка, вклала в організацію виставки частку своєї душі, не зважала на час і труднощі, із ранку до пізнього вечора працювала, не покладаючи рук. Виставка по-справжньому вдалася.

Головний менеджер організації розпорядився перемінювати Валентину додатковим окладом, і, зустрівши її в коридорі, сказав їй про це, попросив, щоб вона пішла в бухгалтерію й отримала гроші. (Що Валентина і зробила).

Через тиждень в організації відбулися загальні збори, на яких було підведено підсумки виставки. На зборах було багато людей (інвесторів, журналістів), і, приймаючи поздоровлення з приводу вдалого заходу, головний менеджер забув привселюдно подякувати Валентині. Якось вийшло так, що її на зборах не згадали. Валентину це обурило, вона пішла додому, не дочекавшись кінця зборів, не пішла на прийом, що відбувся після зборів.

Наступного дня Валентина у відділі поділилася з колегами, що образилася на таке зневажливе ставлення до себе керівництва. Це, звичайно, дійшло до керівника організації, і він обурився, заявивши, що виставку Валентина повинна була робити за своїми посадовими обов'язками, а за понаднормові зусилля їй відшкодували премією. Через місяць Валентина звільнилась за власним бажанням. Вона розповідала подругам, що мала величезне бажання повернути цю злочасну премію, але не змогла, бо хотіла на зборах виглядати гарно і на премію купила собі новий костюм.

Менеджер не став умовляти Валентину залишитись, мовчки підписав її заяву про звільнення. Колегам цей вчинок він пояснив тим, що не має бажання силою затримувати в організації цю неврівноважену й невдячну жінку. В результаті, організація втратила цінного й відданого працівника, а Валентина втратила улюблену роботу.

2. На алмазному ринку провідне становище належить південноафриканській компанії “Де Бріс”. Однак у 1990 році ряд країн, що ведуть видобування каменів, зокрема Австралія, Ангола, Конго, відмовились продавати свої сирі алмази за каналами “Де Бріс”. Крім того, ситуація загострилася компанією громадськості проти торгівлі контрабандною сировиною з зон військових конфліктів та заклик бойкотувати “криваві камені”. “Де Бріс” звинувачують у скуповуванні таких алмазів.

Чи є, на Ваш погляд, перспектива вирішення проблеми шляхом переговорів, або у даній ситуації треба віддати перевагу одностороннім діям учасників алмазного ринку? Чому?

3. Уявіть ситуацію, в якій чоловік та дружина вирішують проблему, де провести відпустку. При тому їхні позиції з цього питання явно розійшлися: чоловік пропонує поїхати до родичів на село, а дружина має бажання провести відпустку за кордоном.

Визначіть, що може бути спільного в їхніх інтересах. Розробіть можливі варіанти компромісного вирішення проблеми. Які у цій ситуації можуть бути варіанти асиметричного вирішення?

4. Який тактичний прийом був застосований Іваном III? Чи можна його вважати маніпулятивним і чому?

Результатом так званої “дивної війни” між Москвою та Литвою(1487-1494) став перехід до мирного врегулювання конфлікту. Увесь 1493 рік пройшов у переговорах між великим князем московським Іваном III і великим князем литовським Олександром Казимировичем, які обмінювалися посланнями через довірених осіб. Як одну з умов підписання мирного договору Іван Великий висуває пункт про визнання свого нового титулу – знаменитої формули “государ всієї Русі”. По відношенню до великого князя литовського ця вимога звучала майже як образа, оскільки саме він був той час володарем більшої частини самої Русі.

5. Чоловік і дружина сперечаються про те, як провести недільний вечір: піти на футбол чи до театру. Чоловік, звісно, віддає перевагу футболу, а дружина - театру. Однак, провести вечір окремо один від одного не подобається обидвом. До того ж, йдеться не про разову взаємодію, це ж не остання неділя, яку обоє присвячують спільному дозвіллю.

Які варіанти вирішення проблеми знаходяться поза зоною переговорного простору? Визначить, який варіант може бути найкращою альтернативою у переговорній угоді.

6. У складі делегації фірми, яка формується для ділової поїздки у США є одне вакантне місце. На нього претендують двоє, при тому жоден з них не має бажання поступатися. Керівник, намагаючись розібратися в ситуації, з'ясовує, що один з учасників конфлікту намагається ввійти до складу делегації тому, що для нього це можливість зайвий раз зустрітися з братом, що проживає у США. Інший же розглядає своє включення до складу делегації як визнання свого професіоналізму, високу оцінку діяльності, знак прихильного ставлення керівництва фірми. Керівник пропонує першому _____, а другому _____.

До якого типу можна віднести це рішення? У чому, власне, полягала допомога керівника у вирішенні конфлікту? На яку модель завершення конфлікту орієнтувалися спочатку його учасники?

7. Визначте, до якого виду можна віднести нижченаведені конфлікти:

а) підлеглий прийшов до свого керівника з вимогою стабілізувати години його праці. За словами робітника, його робочий день перевантажений. Керівник у дуже жорсткій формі вказав на помилки в його роботі і відповів, що у зв'язку з цим години праці залишаться попередніми;

б) підприємство «Ритм» уклало договір із залізницею на відправку вантажів власного виробництва. Але залізниця вчасно не подала залізничні вагони. Як

наслідок, був зірваний план постачання, у зв'язку з чим були недоотримані і засоби на виготовлену продукцію;

в) Ірина вчиться в університеті на 5-у курсі за спеціальністю “Технології харчування”. Досягла високих успіхів у навчанні, заклала підґрунтя для професійної кар’єри. Перемогла на університетському конкурсі «Найкращий спеціаліст у галузі “Технології харчування” і отримала запрошення працювати за кордоном. Але у Ірини є юнак, кохана людина, яку вона не може зараз залишити. Вона вагається у виборі: їхати за кордон і стати бізнес-леді чи залишитися з коханою людиною на батьківщині і бути щасливою;

г) працівники одного відділу певної фірми давно планували на вихідних поїхати разом відпочивати за місто, до того ж їх відділ працював наполегливо. У п’ятницю ввечері в їх безпосереднього начальника виникли проблеми щодо виконання термінового завдання, і він наполіг, щоб підлеглі взялися вирішувати ці проблеми у вихідні дні. Інакше під загрозою зриву опинився б украй вигідний для фірми контракт. Серед членів відділу склалися непорозуміння. Деякі члени відділу наполягали на праві відпочинку, інші пропонували підтримати керівника.

Творчі завдання (теми рефератів, презентацій Microsoft Office PowerPoint, газет Microsoft Office Publisher)

1. Переговори у конфліктних ситуаціях.
2. Культура та соціальні конфлікти.
3. Міжнаціональні та міжетнічні конфлікти та їх специфіка.
4. Проблема типологізації конфліктів у соціології.
5. Проблематика конфлікту в соціологічній теорії.

ТЕСТИ

Варіант 1

Оберіть правильну відповідь

1. Соціальний конфлікт – це:
 - а) збройне зіткнення;*
 - б) відсутність взаєморозуміння;*
 - в) протистояння різних політичних сил;*
 - г) сутичка інтересів різних соціальних груп.*

2. Соціологія конфлікту вивчає:
 - а) соціальну природу та сутність конфліктів;*
 - б) типологію конфліктів та їх класифікацію;*
 - в) поведінку окремого індивіда у конфлікті;*
 - г) способи подолання та механізми управління конфліктами.*

3. До позитивних функцій конфліктів більшість соціологів відносить:
 - а) соціально-діагностичну;*
 - б) регулюючу;*
 - в) соціально-психологічну;*
 - г) надлишково-витратну;*
 - д) дестабілізуючу.*

4. Термін «соціологія конфлікту» у науковий обіг ввів:
 - а) Г. Спенсер;*
 - б) К. Маркс;*
 - в) Г.Зіммель;*
 - г) Р. Дарендорф;*
 - д) Л. Гумплович.*

5. Все у світі народжується через ворожнечу. Єдиний закон,якому підкоряється все у Космосі – це війна, яка одних зробила рабами, інших-вільними, одним визначила бути богами, іншим – людьми. Це висловлювання належить:
 - а) Геракліту;*
 - б) Т.Мору;*
 - в) Д.Дідро;*
 - д) Ж.-Ж. Руссо.*

6. Теорія цього дослідника стала фактично науковим обґрунтуванням моделі побудови суспільства «конфліктного функціоналізму». Про кого йдеться:

- а) К. Боулдінга;*
- б) Л. Козера;*
- в) Р. Дарендорфа;*
- г) Дж. Бертон.*

7. З обґрунтуванням нової теорії соціального конфлікту, яка отримала назву конфліктної моделі суспільства, виступив соціолог:

- а) К. Боулдінг;*
- б) Л. Козер;*
- в) Р. Дарендорф;*
- г) Дж. Бертон.*

8. Гострота конфлікту — це:

- а) часові виміри існування конфлікту;*
- б) зовнішні структурно-динамічні кордони конфлікту;*
- в) ступінь зіткнення інтересів, глибина суперечностей учасників конфліктної взаємодії.*

9. Конкуренція — це:

- а) характеристика особливої форми конфлікту, метою якої є отримання вигоди, прибутку або доступу до дефіцитних благ;*
- б) боротьба за визнання особистих досягнень і творчих здібностей з боку особи, організації, суспільства;*
- в) характеристика конфлікту, яка пов'язана зі встановленням балансу сил.*

10. Конструктивна функція конфлікту в суспільстві проявляється у:

- а) послабленні соціальних зв'язків у суспільстві, роз'єднаності, віддаленості його сфер, а також ускладненні пошуку компромісів;*
- б) у консолідації, об'єднанні людей, що захищають власні інтереси, у виникненні інтересу до співпраці;*
- в) у загостренні сприйняття, оцінці цінностей, стосовно яких спалахнула конфліктна ситуація, намаганні змінити систему пріоритетів.*

11. Інцидент — це:

- а) вихід із конфлікту одним із способів: насильство, примирення, розрив;*
- б) крайня точка, коли напруження досягає свого піку;*
- в) перша сутичка конфліктів.*

Варіант 2

Оберіть правильну відповідь

1. Засновниками конфліктологічної концепції розвитку суспільства вважають:
 - а) Г. Спенсера;
 - б) З. Фрейда;
 - в) К. Маркса;
 - д) П. Сорокіна.

2. Соціологія конфлікту — це галузь соціології:
 - а) що вивчає конфлікти, які відбуваються всередині особистості, на рівні її індивідуальної свідомості;
 - б) вивчає індивіди, що становлять групи, які відчують тиск ззовні, перш за все, з боку адміністрації чи економічних норм і принципів;
 - в) вивчає сутність, зумовленість, наслідки та управління конфліктом як соціальним явищем.

3. М. Вебер вважав:
 - а) вихід із конфлікту лише у соціальному вибуху — революції;
 - б) головний конфлікт у суспільстві — боротьба політичних партій;
 - в) вважав конфлікт універсальним явищем.

4. Р. Дарендорф вважав, що:
 - а) у закритих суспільствах конфлікт виконує дестабілізуючу функцію;
 - б) кожне суспільство базується на насиллі одних членів суспільства над іншими;
 - в) сам розвиток демократії є постійно врегульований конфлікт.

5. Автором теорії конфліктного функціоналізму вважають:
 - а) М. Вебера;
 - б) Р. Дарендорфа;
 - в) Л. Козера;
 - д) К. Маркса.

6. Основою концепції Л. Козера є:
 - а) переконання, що кожен елемент суспільства може сприяти його інституалізації та зміні;
 - б) визнання неминучості соціальних конфліктів унаслідок незадоволення тих чи інших груп розподілом у суспільстві влади, багатства, статусів;
 - в) визнання, що в основі всього історичного розвитку лежить антагонізм класів, єдиний вихід може бути в революційній зміні суспільно-економічної формації.

7. Яке з тверджень є більш точним визначенням соціального конфлікту:
- а) взаємодія суб'єктів, які мають взаємовиключні цілі та реалізують їх один за рахунок іншого;*
 - б) зіткнення протилежних інтересів, цілей, позицій, думок і поглядів у системі суспільних відносин людей, соціальних груп, соціальних інститутів, суспільства в цілому, що характеризується посиленням протилежних тенденцій та інтересів.*
8. Внутрішньоособистісний конфлікт — це:
- а) незгода між двома або більшою кількістю людей;*
 - б) індивід чи група відчувають тиск ззовні з боку адміністрації, економічних норм і приписів;*
 - в) зіткнення мотивів, потреб, інтересів, поглядів на рівні індивідуальної свідомості.*
9. Конфлікт, коли індивід має ніби подвійну належність, конфліктуючі утворюють всередині великої групи свою групу або індивід одночасно входить у дві конкуруючі групи — це:
- а) конфлікт міжгруповий;*
 - б) конфлікт міжособистісний;*
 - в) конфлікт із зовнішнім середовищем;*
 - г) конфлікт належності.*
10. Кон'юнктура — це:
- а) різновид конфлікту, синонім внутрішньоособистісного конфлікту, виникає в межах однієї зі сторін, яка виражає тезу чи антитезу;*
 - б) характеристика конфлікту, яка пов'язана зі встановленням балансу сил;*
 - в) пасивне протистояння груп із протилежними політичними, економічними, соціальними інтересами.*
11. Конфронтація — це:
- а) характеристика конфлікту, яка пов'язана зі встановленням балансу сил;*
 - б) боротьба за визнання особистих досягнень і творчих здібностей з боку особи, організації, суспільства;*
 - в) пасивне протистояння груп із протилежними політичними, економічними, соціальними інтересами.*
12. Деструктивна функція конфлікту проявляється у суспільстві:
- а) у розрядці психологічної напруги між учасниками, стимулюванні пошуку компромісів;*
 - б) у сприянні розвитку суспільства завдяки трансформації сталих форм, руйнуванні нежиттєздатних структур;*
 - в) у порушенні соціального клімату, єдності, стабільності суспільства, окремих його сфер, спільнот, колективів.*

13. Інцидент — це:

- а) вихід із конфлікту одним із способів: насильство, примирення, розрив;*
- б) крайня точка, коли напруження досягає свого піку;*
- в) перша сутичка конфліктів.*

14. Ескалація — це:

- а) крайня точка, коли напруження досягає свого піку;*
- б) реалізація дій чи протидій сторін в окремих актах;*
- в) перша сутичка конфліктів.*

15. Використання посередника, перенесення, третейського або арбітражного суду, уникнення, переговори — це:

- а) етапи конфлікту;*
- б) його форми;*
- в) методи вирішення.*

Рекомендована література: основна [1с. 285-334; 2];
додаткова [15; 16; 19; 20].

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО НАПИСАННЯ РЕФЕРАТІВ З ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ З ОСНОВАМИ СОЦІОЛОГІЇ»

I. Реферат – одна з форм учбової та науково-дослідної роботи студентів.

Мета написання реферату полягає в тому, щоб навчити студентів пов'язати теорію з практикою, користуватися літературою, використовувати статистичні дані, привчатися до вміння висловлювати свої думки і робити самостійні висновки, щодо проблеми, яка розглядається у роботі.

Написання рефератів переслідує **цілі** не лише поглибленого вивчення курсу, але й дає можливість розвитку у студентів навичок роботи з джерелами, бібліографією, монографіями, дослідженнями, журнальними статтями і т.п.

Окрім того, написання рефератів потребує від студентів правильного використання наукового апарату при оформленні посилань, бібліографічного списку використаної літератури, розробки плану роботи і т.п.

Найкращі реферати можуть стати основою для написання студентських наукових робіт, які представляють на конкурс, чи на наукові студентські конференції ВНЗ.

Слово «реферат» має подвійне значення: з одної боку, воно припускає стисле відображення змісту наукової роботи, книги, статті. З другого – доклад на задану тему, який зроблений на основі критичного огляду літератури та інших джерел.

Студент здійснює роботу над рефератом під керівництвом викладача. Для того щоб підготувати реферат, який відповідає вимогам, студент повинен використовувати не лише теоретичні знання, але й фактичний матеріал, який ілюструє перебіг історичних подій. Якщо робота відповідає усім вимогам, викладач оцінює її позитивно та повідомляє про це студента. Незадовільно виконаний реферат підлягає переробці відповідно до зауважень керівника. Після позитивної оцінки підготовлений реферат, як правило, захищається студентом на семінарських заняттях.

II. Структура реферату

Реферат повинен мати наступну структуру:

- план;
- вступ;
- викладення основного змісту теми;
- висновок;
- список використаної літератури.

Титульний аркуш реферату містить:

- відомчу підпорядкованість вищого навчального закладу, де виконаний реферат;
- найменування вищого навчального закладу, де виконаний реферат;

- найменування кафедри, де виконаний реферат;
- тему реферату;
- дані про студента (ку), яким (ою) виконаний реферат (вказується курс, факультет, шифр академічної групи, прізвище, ім'я, по батькові студента);
- дані про викладача, який консультував, перевіряв реферат (вказується науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові викладача);
- місто і рік виконання реферату.

План подають на початку реферату. Він містить найменування усіх розділів, зокрема вступу, висновків, списку використаних джерел, додатків.

У вступі автор повинен розкрити актуальність обраної проблеми, ступінь її розробленості та сформулювати задачі, які ставляться та розглядаються у рефераті.

В **основній частині** розкривається сутність теми та викладаються основні теоретичні і методологічні положення, проблемні питання, дискусійні аспекти теми, науково обґрунтовані соціально-економічні рішення, світовий досвід тощо.

У **висновках**, які випливають із матеріалів реферату, містяться обґрунтовані пропозиції щодо вирішення поставленого завдання.

Далі подається **список використаних джерел та літератури**, складений у певній послідовності.

III. Послідовність написання та загальні вимоги до реферату

Робота студента над рефератом складається із наступних етапів:

- вибір теми на основі тематики, розробленої кафедрою;
- збір інформаційного матеріалу;
- підготовка й написання реферату; захист реферату на семінарі або конференції.

Розробка обраної теми починається з ознайомлення відповідної літератури. Але спочатку, ніж приступити до її підбору, доцільно намітити план роботи з літературою і загальний попередній план реферату.

Попередній план реферату складається з 3 – 4 питань, у процесі роботи він коректується та конкретизується.

План – це логічна основа реферату. Від правильного його складення залежить структура, зміст, логічний зв'язок частин.

Доцільно попередньо намічений план реферату узгодити на консультації з викладачем кафедри суспільних та гуманітарних дисциплін, який веде семінарські заняття або з лектором курсу.

План не слід дуже деталізувати, в ньому перераховуються загальні питання теми в логічній послідовності. Глави можна не розбивати на параграфи. Перелік загальних питань закінчується висновком або стислими

висновками, які представляють узагальнення важливих положень, розглянутих у рефераті.

Закінчив роботу з попереднім планом, студент починає роботу з бібліографією. Значно допомогти студенту при ознайомленні з бібліографією можуть бібліотечні каталоги (алфавітний, систематичний, предметний); бібліографічні провідники (обліково-реєстраційні, науково-додаткові, рекомендаційні, критичні); довідкова література (енциклопедії, словники, предметні провідники в працях окремих науковців-економістів), а також навчально-реєстраційні та критико-бібліографічні видавництва; різні бібліографічні посібники з окремих галузей знань.

При роботі з рефератом необхідно уважно вивчити відповідну темі літературу, включаючи монографії, матеріали, які публікуються в журналах: «Украинский социологический журнал», „Соціологія: теорія, методи, маркетинг”, „Социологические исследования”, „Український соціум”, «Персонал», «Маркетинг и реклама», «Наука, релігія, суспільство», «Коммерсант», «Корреспондент», «Публичные люди» та інші.

Важливим при написанні роботи є також вміння записувати інформацію. Найбільш розповсюджені дві форми запису та зберігання матеріалу – конспектування та ведення картотеки. Вони не виключають, а в ряді випадків доповнюють одне одного.

Коли студент у достатньому ступені накопичив та вивчив матеріал по відповідній темі, він приступає до його систематизації й розробці більш докладного плану реферату. Уважно переглядаючи свій конспект або записи на картках, він розташовує матеріал у тій послідовності, яка на його думку найбільш доцільна. Одночасно студент фіксує власні думки, які він вважає необхідними висловити в тексті реферату.

Наступним етапом написання реферату є робота над вступом. У *вступі* необхідно показати значення, актуальність обраної проблеми, обґрунтувати причини вибору теми. Окрім того, слід відмітити, в яких роботах видатних науковців розглядаються ці проблеми, сформулювати загальну мету, яка ставиться у рефераті.

В *загальній частині* роботи необхідно більше уваги приділити глибокому теоретичному висвітленню як теми в цілому, так і окремих її питань. Висловлення повинно здійснюватись у відповідності зі складеним планом.

Реферат повинен бути написаний доступною мовою, без повторів, скорочень, протиріч між окремими положеннями.

IV. Загальні вимоги до оформлення реферату

Велике значення має правильне оформлення реферату.

Реферат друкують на комп'ютері з одного боку аркуша білого паперу формату А4, виконуючи наступні вимоги:

- Текстовий редактор – MS Word 97.
- Шрифт основного тексту – Times New Roman.

- Розмір шрифту (кегель) – 14.
- Міжрядковий інтервал – 1,5.
- Розташування – книжне.
- Береги тексту: зверху – 2,5; знизу – 2,5; ліворуч – 3,5; праворуч – 1,5(см).
- Обсяг основного тексту – 20-25 сторінок друкованого тексту.
- Електронна копія роботи на електронному носії у вигляді файлу з ім'ям реферат.doc., структура і зміст якого повністю відповідає друкованому варіанту, включаючи титульний аркуш.

Чорновий варіант роботи слід ретельно відредагувати і лише після цього надрукувати на комп'ютері без скорочення слів, вставок, перекреслювань. Граматичні чи стилістичні помилки виключаються. Друкарські помилки, описки, неточності, виявлені після роздрукування роботи, можна виправити підчищенням або зафарбовуванням білою фарбою і нанесенням на тому ж місці виправленого тексту машинописним способом. Допускається не більше двох виправлень на одній сторінці.

Заголовки структурних частин курсової роботи «ПЛАН», «ВСТУП», «РОЗДІЛ», «ВИСНОВКИ», «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ», «ДОДАТКИ» друкують великими літерами симетрично до тексту. Заголовки підрозділів друкують маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу. Крапку в кінці заголовка не ставлять. Відстань між заголовком і текстом повинна дорівнювати 3-4 інтервалам.

До загального обсягу основного тексту не входять список використаних джерел та додатки, але всі сторінки зазначених елементів підлягають нумерації.

Першою сторінкою роботи є титульний аркуш, який включають до загальної нумерації сторінок роботи. На титульному аркуші номера сторінок *не ставлять*, на наступних сторінках *номер проставляють у правому верхньому куті сторінки без крапки в кінці*.

Реферат повинен бути написаний розбірливо. Для підтвердження власних аргументів посиланням на авторитетне джерело або для критичного аналізу огляду літератури слід наводити **цитати**. Науковий етикет вимагає точного відтворення цитованого тексту, бо найменше скорочення може спотворити зміст, закладений автором. Текст цитати починається і закінчується лапками і наводиться в граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, із збереженням авторських особливостей написання. Кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело.

В кінці реферату приводиться список використаної літератури.

Список використаних джерел – це елемент бібліографічного апарата, який містить бібліографічні описи використаних джерел і розміщується після висновків.

Відомості про джерела, які включені до списку, треба подавати відповідно до вимог державних стандартів: ГОСТ 7.1-84 «Библиографическое описание документа. Общие требования и правила составления»,

ДСТУ 3582-97 «Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові в бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила».

Джерела у списку розміщують наступним чином:

– на перше місце в списку виносяться законодавчі та нормативні акти, а саме Конституція України, закони України, укази Президента України, рішення та постанови Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, а також виступи та доповіді державних діячів України;

– інша література вказується в алфавітному порядку прізвищ перших авторів, або заголовків.

Основні вимоги до оформлення списку використаних джерел можна представити в наступному вигляді.

✓ При вказанні літературного джерела – монографії, підручника, навчального посібника, де один, два, або три автора – необхідно подати інформацію в наступному порядку:

1. прізвище та ініціали авторів;
2. заголовок (назва);
3. назва друкованого видання: монографія, підручник, навч. посібник;
4. місце видання;
5. назва видавництва;
6. рік видання;
7. кількість сторінок.

✓ При посиланні на літературні джерела, укладачами яких є колектив авторів, інформацію подають у наступному порядку:

1. заголовок (назва);
2. назва друкованого видання, наприклад: підручник, навч. посібник;
3. ініціали та прізвища авторів і (або) керівника творчого (наукового) колективу, за редакцією якого видана праця;
4. місце видання;
5. назва видавництва;
6. рік видання;
7. кількість сторінок.

Наприклад: Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи). /За ред. акад. НАН України В.М.Гейця. – К.: Логос, 1999. – 500с.

✓ При посиланні на складові частини книги, енциклопедії, збірника або журналу вказують: авторів статті, заголовок і лише після цього – повне описання джерела, яке включає в себе назву книги або журналу, рік, номер журналу, сторінки, на яких розміщена стаття.

✓ При внесенні у список статті, опублікованої в газеті, подається така інформація:

- 1) автор статті;**
- 2) назва статті;**
- 3) назва газети;**

4) рік, число, місяць видання;

5) сторінки, на яких розміщена стаття.

Після написання та оформлення роботи студент повинен показати її керівнику з кафедри економічної теорії. Таким чином, підготовка до захисту роботи включає виправлення помилок та недоліків, вивчення додаткових джерел, вказаних рецензентом, осмислення написаного, готовність пояснити будь-які наведені положення.

Закінчуючи підготовку до виступу з рефератом на семінарському занятті, корисно прочитати увесь його текст «для себе». Це закріпить матеріал у пам'яті і дозволить під час виступу або зовсім не заглядати в конспект (план, текст), або звести повертання до нього до мінімуму.

При **захисті реферату** задача студента – показати поглиблене розуміння теоретичних аспектів конкретної теми, сучасного стану соціально-психологічних проблеми чи питання, що розглядалося.

Після розглядання реферату в групі робота студента оцінюється викладачем і приймається рішення про подальшу розробку цієї теми автором для написання конкурсної роботи. Якщо реферат не задовольняє вимоги керівника, то з рахунком зауважень його необхідно переробити.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО СТВОРЕННЯ КОМП'ЮТЕРНОЇ ПРЕЗЕНТАЦІЇ З ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ З ОСНОВАМИ СОЦІОЛОГІЇ»

Презентація - це представлення індивідуальної роботи за допомогою комп'ютерної техніки.

Створення презентацій PowerPoint - це зручна і доступна форма індивідуальної роботи, яка надає можливість оцінити ступінь оволодіння студентом матеріалом з обраної теми. Поєднання звуку, зображення і тексту обумовлює дидактичні можливості мультимедійних технологій і підвищує ефективність сприйняття інформації.

Значення презентацій для навчального процесу:

- **інформативність**: можливість в одній мультимедійній презентації розмістити великий об'єм графічної, текстової та звукової інформації;

- **компактність**: в якості носіїв для мультимедійної презентації можуть бути використані різні типи дисків, USB-карти, електронні візитні картки, які відрізняються компактністю і зручністю зберігання;

- **емоційна привабливість**: мультимедійні презентації дають можливість представити інформацію не лише в зручній для сприйняття послідовності, але й ефектно поєднувати звукові та візуальні образи, підбирати домінуючі кольори й колірні поєднання, які створюють у глядачів позитивне ставлення до інформації, що представляється;

- **наочність** - це ключовий аргумент використання мультимедійних презентацій, який виражається розхожою фразою: «краще один раз побачити, ніж сто разів почути», або навіть прочитати. Обрану тему можна реалістично продемонструвати за допомогою сучасних графічних і відео технологій мультимедійних презентацій.

- **мобільність**: все, що потрібно для демонстрації - це носій і комп'ютер, телевізор, кишеньковий комп'ютер, ноутбук;

- **інтерактивність**: можливість безпосередньо впливати на хід презентації;

- **економічна вигода**: тиражування мультимедійних презентацій на дискові носії або електронні візитні картки коштує набагато нижче, ніж друк середнього за обсягом і якістю поліграфії реферату. При цьому слід враховувати і можливість багаторазового використання однієї мультимедійної презентації, її доповнення новими текстовими та графічними матеріалами, модифікації інтерфейсу та звукового ряду.

- **багатофункціональність**: одного разу створена презентація може мати до десятка різних способів використання..

При створенні презентації слід дотримуватися таких правил.

1. Перш ніж приступити до створення презентації, слід чітко представляти (розуміти), що потрібно донести до аудиторії. Тому необхідно проглянути якомога більше літератури по даній темі, скласти список матеріалів

та ілюстрацій, які необхідні. Визначити, які матеріали та ілюстрації необхідно відсканувати, знайти в Інтернеті або, нарешті, намалювати самим.

2. У презентації не повинно бути нічого зайвого. Кожен слайд повинен являти собою ланку, логічно пов'язану з обраною темою і працювати на загальну мету презентації.

3. Не слід перевантажувати слайди зайвими деталями, не захоплюватися анімацією. Анімацію слід використовувати тільки з метою залучення уваги до основних, ключових моментів слайда. Не потрібно забувати, що звукові та візуальні ефекти не повинні відволікати увагу від основної (важливою) інформації.

4. На першому слайді необхідно зазначити тему презентації, прізвище, ім'я, номер академічної групи виконавця, прізвище, ім'я і по-батькові викладача, вчене звання викладача, який перевіряє презентацію, назву кафедри.

5. На другому слайді розміщується план презентації.

6. На останньому слайді розміщється список використаних джерел.

Робота над презентацією.

Етап 1. Початок роботи. Вибір теми, постановка мети і завдань презентації.

Етап 2. Визначення змісту та дизайну презентації.

1. Складання плану майбутньої презентації. Бажано, щоб план був докладним. Необхідно на папері намалювати, структуру презентації, схематичне зображення слайдів і розподілити, який текст, малюнки, фотографії чи інші матеріали будуть включені в той або інший слайд. Складання списку малюнків, фотографій, звукових файлів, відеороликів (якщо вони необхідні), які будуть розміщені в презентації. Визначення текстової частини презентації

2. Визначення умов демонстрації. Від цього буде залежати обсяг текстової інформації, що розташовується на слайдах, і, як ми говорили вище, розмір шрифту і вид навігації.

3. Визначення кількості слайдів у презентації.

4. Визначення зразкового дизайну слайдів. Колірна гамма фонів слайдів, формат заголовків (бажано, щоб у всіх слайдах був витриманий один формат і дотриманий єдиний стиль).

Етап 3. Порядок створення презентації:

1. Введення і редагування тексту. Створюються текстові слайди, на кожному слайді вводиться тільки текстова інформація. Після введення тексту необхідно визначитися з його розташуванням на кожному слайді, продумати його форматування (розмір, колір шрифту, заголовків і основного тексту). При підборі кольору тексту слід пам'ятати, що текст повинен бути «читаємим», тобто фон слайдів не повинен «глушити» текст. Не використовувати рідкісні види шрифтів, їх може не бути на інших комп'ютерах, за допомогою яких презентація буде демонструватися в інших аудиторіях.

2. **Графіки, діаграми, таблиці.** Якщо планується розмістити в презентації графіки та діаграми, то продумати їх розташування, визначити, чи читаються написи. Важливо не перевантажувати один слайд декількома

графіками або діаграмами - інформація буде гірше сприйматися. Те ж саме відноситься і до таблиць. Текст у таблицях повинен бути добре видимим. Для наочності в таблицях можна застосовувати слабку за кольором заливку.

3. Зображення, малюнки, фон. Дуже важливим є фон слайдів. Він створює певний настрій у аудиторії і повинен відповідати темі презентації. Серйозні презентації не повинні бути строкатими, містити яскраві, «отруйні» кольори і змінювати колірну гаму від слайда до слайда. Не рекомендується робити фон занадто строкатим, це відволікає аудиторію і ускладнює читання тексту. Розміщені у презентації графічні об'єкти повинні бути, в першу чергу, чіткими. Графічні об'єкти не розташовуються в середині тексту, це погано виглядає.

4. Вставка анімації. За допомогою анімаційних ефектів можна істотно поліпшити сприйняття презентації і звернути увагу аудиторії на найбільш важливі моменти. Перш ніж застосовувати ефекти анімації, необхідно уважно вивчити можливості внутріслайдової і межслайдової анімації і продумати, як і де її застосовувати. Необхідність і тип анімації повинен бути логічно пов'язаний зі структурою доповіді, глядач повинен бути готовий побачити об'єкти розташовані на слайді у певному місці, а не бігати очима по слайду.

5. Звуковий супровід. Якщо вирішено у презентації використовувати звуковий супровід, то це потрібно робити акуратно. Музика не повинна заглушати доповідача, дратувати слух, мати різкі переходи, а також присипляти слухачів. Звуковий супровід має органічно вписуватися в тему презентації. Якщо немає впевненості в необхідності або виборі звукового супроводу презентації, то краще взагалі від нього відмовитися.

6. Доведення презентації. Доведення презентації полягає в неодноразовому перегляді всієї презентації, визначенні часових інтервалів, необхідних аудиторії для перегляду кожного слайда, і часу їх зміни. Слайд повинен бути на екрані стільки часу, щоб аудиторія могла розглянути, запам'ятати, усвідомити його зміст. Водночас великий інтервал між змінами слайдів знижує інтерес. Можливо, при остаточному перегляді доведеться поміняти місцями деякі слайди для створення більш логічної структури презентації або внести до неї інші корективи.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО СТВОРЕННЯ ДРУКОВАНОЇ ПРОДУКЦІЇ З ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ З ОСНОВАМИ СОЦІОЛОГІЇ»

Газета - це представлення індивідуальної роботи яка допомагає всім учасникам навчального процесу краще зрозуміти один одного, організувати дискусію або полеміку. Microsoft Office Publisher дозволяє створити макет газети.

Ключові моменти, необхідні при створенні газети:

- **формат газети** - солідніше, якщо газета буде форматом А3, однак, якщо у вас немає принтера з таким форматом, то можна друкувати на форматі А4, але видання програє в дизайнерському оформленні;
- **назва газети** – одне із самих головних завдань, від якої залежить тематика дослідження. Назва повинна безпосередньо стосуватися теми, яка розкривається;
- **розробка логотипа й слогана** - за допомогою малюнка й короткої фрази виразити концепцію всієї газети;
- **створення макета газети** - встановлення необхідних розмірів полів;
- **передова стаття** – окреслює мету і завдання газети. В неї повинен бути помітний заголовок. Для передової статті використовується строгий діловий стиль - від заголовку до шрифту тексту;
- **заголовки** в газеті повинні бути логічно пов'язані з різними аспектами досліджуваної теми. Якщо порівняти створення газети зі створенням розгорнутого плану, то заголовок – це пункт плану;
- **стаття** міститься під заголовком. Зміст статті повинен відповідати тематиці газети і назві заголовку. Стаття – це висвітлення якогось аспекту досліджуваної теми;
- **малюнки, мапи, графічні символи, орнаменти** – це допоміжні наочні засоби для покращення сприйняття матеріалу. Вони вставляються безпосередньо у текст. Слід пам'ятати, що їх використання не повинно бути надмірним і занадто яскравим, щоб не відволікати від сприйняття основної інформації;
- **вихідні дані містять:** відомчу підпорядкованість вищого навчального закладу, де виконано газету, найменування вищого навчального закладу, найменування кафедри, дані про студента (ку), яким (ою) виконано газету (вказується курс, факультет, шифр академічної групи, прізвище, ім'я, по батькові студента); дані про викладача, який консультував, перевіряв газету (вказується науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові викладача), місто і рік виконання газети.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА З ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ З ОСНОВАМИ СОЦІОЛОГІЇ»

Основна

1. Соціологія і психологія: Навч. посібник / За ред. Ю.Ф. Пачковського. - К.: Каравела, 2012. – 760 с.
2. Соціологія: Підручник / За ред. В.М. Пічі. - Львів: «Магнолія 2006», 2012. – с. 293.
3. Психологія: Підручник / За ред. Ю. Л. Трофімова. - К.: Либідь, 2011. - 560 с.

Додаткова

4. Гордієнко В., Копець Л. Психологія особистості в біографіях, подіях, портретах: Навч. посібник. - К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2007 - 303 с.
5. Загальна психологія: Підручник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2009. – 464 с.
6. Захаріянц Л. Соціально-психологічні особливості успішного підприємця // Соціальна психологія. – 2007.- № 5. – С. 74-81.
7. Злобіна О.Г., Тихонович В.О. Суспільна криза і життєві стратегії особистості. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2001.- 256 с.
8. Квинн В. Прикладная психология. – СПб.: Питер, 2000.- 560 с.
9. Копець Л.В. Психологія особистості: Навч. посібник.- К.: - Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. -458 с.
10. Максимов Б.В. Психология бизнеса и предпринимательства. - К.: Професіонал, 2005. – 256 с.
11. Мілютіна К. Психологія успіху. – К.: Главник, 2007.- 144 с.
12. Немов Р. С. Психология: общие основы психологии – М.: ВЛАДОС, 2004. – Кн. 1. - 688 с.
13. Москаленко В.В. Соціальна психологія: Підручник. – К.: Центр навч. літератури, 2008. – 668 с.
14. Погрібна В.А. Соціологія професіоналізму. Монографія. – К.: Алерта: КНТ: ЦУЛ, 2008. – 336 с.
15. Смелзер Н. Дж. Социология / Пер. с англ. – М.: Феникс, 1994. – 688 с.
16. Социология: Учебник / Ю. Г. Волков, В. И. Добреньков, В. Н. Нечипуренко, А. В. Попов. – М.: Гардарики, 2003. – 512 с.
17. Соціологія: Конспект лекцій (скорочений) для студентів усіх спеціальностей: Навчальне видання / Укл.: С.М. Руденко. – Х.: ХДУХТ, 2014. – 108 с.
18. Соціологія. Методичні вказівки та завдання для самостійного вивчення дисципліни зі змістовими модулями для студентів усіх форм навчання напрямів підготовки 6.030508 «Фінанси і кредит», 6.030509 «Облік і аудит», 6.030504 «Економіка підприємства», 6.030503 «Міжнародна економіка», 6.030507 «Маркетинг» / Укл. О.В. Головка, Н. В. Петренко, Н.О. Лисак. – Х., ХДУХТ, 2014. – 67 с.

Інформаційні ресурси

19. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/_Index.php
20. <http://pidruchniki.ws/>

Навчальне видання

ГОЛОВКО Олександра Владиславівна
ПЕТРЕНКО Наталія Володимирівна
ЛИСАК Наталія Олегівна

ПСИХОЛОГІЯ З ОСНОВАМИ СОЦІОЛОГІЇ

Навчально-методичний посібник
для самостійної роботи студентів
Навчально-наукового інституту харчових технологій та бізнесу
напряму підготовки 6.051701
“Харчові технології та інженерія”
денної та заочної форм навчання

В авторській редакції

Підп. до друку 1. 09. 2014 р. Формат 60 x 84 1/16 Папір офсет.
Умов. друк. арк. 7,3 Тираж 50 прим. Зам. №

Видавець і виготівник
Харківський державний університет харчування та торгівлі
Вул. Клочківська, 333, Харків, 61051.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4417 від 10.10.2012 р.